

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN GÜNCEL İNANÇ
PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ SORU VE SORUNLARI:
AKSARAY ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDA SOLMAZ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. HÜSEYİN KAHRAMAN

AKSARAY-2024

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN GÜNCEL İNANÇ
PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ SORU VE SORUNLARI:
AKSARAY ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDA SOLMAZ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HÜSEYİN KAHRAMAN

JÜRİ ÜYESİ: DOÇ. DR. GARİP AYDIN

JÜRİ ÜYESİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU KOÇAK

AKSARAY-2024

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren on iki (12) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Seda

Soyadı : SOLMAZ

Bölümü : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Ortaöğretim Öğrencilerinin Güncel İnanç Problemleri ile İlgili Soru ve Sorunları: Aksaray Örneği

İngilizce Adı : Questions and Problems of Secondary School Students Regarding Current Belief Problems: Aksaray Example

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Seda SOLMAZ

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Seda SOLMAZ tarafından hazırlanan “Ortaöğretim Öğrencilerinin Güncel İnanç Problemleri ile İlgili Soru ve Sorunları: Aksaray Örneği” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN)
(Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi)

İmza

.....

Üye: (Doç. Dr. Garip AYDIN)
(Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Dr. Öğr. Üyesi Ebru KOÇAK)
(Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 22/08/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .....tarih ve
..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Aybala ÇAYIR
İmza

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu konu ile ilgili çalışma yapmama vesile olan ve yaptığım çalışma süresince karşılaştığım zorluklara; kibar ve hoşgörölü tavrıyla çözüm üreten, yaşadığım hiçbir sıkıntıda yardımını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN' a jüri üyeleri Sayın Doç. Dr. Garip AYDIN' a ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ebru KOÇAK' a ayrıca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen eşim Burak SOLMAZ' a ve aileme teşekkür ederim.

ÖZET

İnancın şekillenmesinde 14-18 yaş aralığına tekabül eden ortaöğretim dönemi, gençlerin pek çok açıdan değişim ve dönüşüm geçirdiği, kendilerine ait bir hayat görüşünün ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu çalışmanın konusu tam da bu dönemi kapsayan Aksaray ilindeki ortaöğretim öğrencilerinin güncel inanç problemleri ile ilgili soru ve sorunlarının araştırılmasıdır.

Toplum bireye hazır inanç ve davranış kalıpları sunar. Birey de gelişim süreci içerisinde özellikle de ergenlik döneminde bu kalıplardan uygun gördüklerini benimser ve değişim sürecine girer. Bu büyük değişim öğrencilerin inanç gelişim ve değişimini de etkiler. Ayrıca bu yaş aralığı inanç gelişimi açısından şüphe dönemidir ve zihinsel dağılma evresidir.

Her dönemde insanoğlu belli sorunlarla test edilir. Bu sorunlar her bir dönemin “ateş çukurlarıdır”. Ne yazık ki dönemimizin ateş çukuru da inanç yoksunluğudur. Sosyal medyanın ve akran taklidinin de çepeçevre sardığı bu dönemde gençlerimiz, inançla alakalı pek çok soruyla karşılaşmaktadır. Ne yazık ki bu sorulara tatmin edici cevabı bulamamaları veya gereken cevabı yeterince araştırmamalarından dolayı inançla alakalı akıllarındaki pek çok soru cevapsız kalmaktadır. Bu sorular gençlerimizi inanç konusunda inkâra kadar sürüklemektedir. Bu soruların cevapsız kalmaması ve tatminkâr cevaplar verilmesi gerekmektedir. Çağımızda inanç yoksunluğunun tehdit ettiği gençlerimiz bu sorularını, liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve İmam Hatip Liselerinde Meslek dersleri öğretmenleri ile paylaşmaktadır. Bu sonuca dayanarak araştırmamızda gençlerin inanç sorunlarına ulaşmak için Aksaray ilinde liselerde görev yapan Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ile İmam-Hatip Liselerinde görev yapan Meslek Dersleri öğretmenleri ile görüşmeler gerçekleştirdik. Öğretmenlerle önceden belirlenen mülakat soruları ile görüşmeler yaptık. Öğretmenlerin vermiş olduğu cevapların analizi ile öğrencilerin hangi konularda soru ve sorunlarının olduğu tespit etmeye çalıştık.

Çalışma giriş ve iki bölüm şeklinde düzenlenmiştir. Giriş Bölümü’nde araştırmanın konusu ve amacı, problemi, araştırmada izlenen yol, çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları ile araştırmamızla ilgili literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Birinci Bölümde ise teorik ve kavramsal bakımdan ele alınan gençlik ve gençlik dönemi gelişim ve değişimleri ile inanç kavramı ve gençlerde inanç gelişimini etkileyen etmenler üzerinde durulmuştur. Gelişimin fiziksel, bilişsel, sosyal, ahlak ve kimlik, kişilik, benlik boyutları ele alınmıştır. İnanç başlığı altında, inanç kavramı açıklanmış ve gençlerde inanç ve din gelişimi, dini konularda sorgulamaları ve kabulleri ile beraber inanç gelişimini etkileyen faktörler incelenmiştir. Araştırmanın İkinci Bölümde ise gençlerin inanç konusundaki sorun alanları ele alınmıştır. Bu bölümde alt başlık olarak Allah’ın varlığına dair şüpheler, kader, din-bilim ilişkisi, evrenin yaratılması, ecel, ateizm, deizm ve ilahi adalet konuları yer almaktadır. Yine İkinci Bölümde bulgular ve analizler, öğretmenlerle yapılan mülakatlarda ulaşılan veriler değerlendirilmiş sorular kategorize edilerek analiz yapılmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde; ulaşılan sonuçlar ve ortaöğretim öğrencilerinin inançla ilgili soru ve sorunlarının cevaplamasında izlenmesi gereken yol hakkında birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İnanç, Gençlik, Kader, Kötülük Problemi

Bilim Kodu: 60405

Sayfa Adedi: 121

Yazar: Seda SOLMAZ

Danışman: Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

ABSTRACT

The secondary education period, which corresponds to the age range of 14-18 in the shaping of faith, is a period in which young people undergo changes and transformations in many respects and reveal a life view of their own. The subject of this research is to investigate the questions and problems of secondary school students in Aksaray province, which exactly covers this period, about current belief problems.

Society offers ready-made belief and behaviour patterns to the individual. The individual, in the process of development, especially during adolescence, adopts what he/she deems appropriate from these patterns and enters the process of change. This great change also affects students' belief development and change. In addition, this age range is a period of doubt and mental disintegration in terms of belief development.

In every period, mankind is tested with certain problems. These problems are the "fire pits" of each period. Unfortunately, the fire pits of our period are the lack of Faith. In this period, which is also surrounded by Social Media and Peer imitation, our young people face many questions about faith. Unfortunately, many questions about faith remain unanswered in their minds due to the fact that they cannot find a satisfactory answer to these questions or do not sufficiently research the necessary answer. These questions lead our young people to denial about faith. These questions should not remain unanswered and satisfactory answers should be given. Our youth, who are threatened by the lack of faith in our age, share these questions with the teachers of Religious Culture and Moral Knowledge in high schools and Vocational courses in Imam Hatip High Schools. Based on this conclusion, in order to reach the belief problems of young people in our research, we conducted interviews with Religious Culture and Moral Knowledge Teachers working in high schools and Vocational Courses teachers working in Imam-Hatip High Schools in Aksaray province. We interviewed the teachers with predetermined interview questions. Thus, we analysed the answers given by the teachers and tried to determine in which subjects the students have questions and problems.

The study is organized in the form of an introduction and two parts. In the Introduction Section, the subject and purpose of the research, the problem, the method followed in the research, the scope and limitations of the study, and the literature studies related to our research are included. In the first part, the development and changes of youth and youth period, which are discussed theoretically and conceptually, the concept of faith and the factors affecting the development of faith in young people are emphasized. Physical, cognitive, social, moral and identity, personality and self-dimensions of development are discussed. Under the heading of faith, the concept of faith is explained and the factors affecting the development of faith and religion in young people, their questioning and acceptance of religious issues, as well as the factors affecting the development of faith are examined. In the second part of the research, the problem areas of young people about faith were discussed. In this section, doubts about the existence of God, fate, the relationship between religion and science, the creation of the universe, eternity, atheism, deism and divine justice are included as subheadings. Again, in the second part, the findings and analyses, the data obtained in the interviews with the teachers were evaluated, and the questions were categorized and analysed. In the conclusion and recommendations section;

some suggestions were made about the results obtained and the way to be followed in answering the questions and problems of secondary school students about faith

Keywords: Theology, Belief, Youth, Destiny, Problem of Evil

Science Code: 60405

Number of Pages: 121

Author: Seda SOLMAZ

Supervisor: Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR SAYFASI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Modeli	4
1.5. Çalışma Grubunun Belirlenmesi	5
1.6. Araştırmanın Sınırları.....	5
1.7. İlgili Araştırmalar	5
İKİNCİ BÖLÜM.....	9
KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	9
2.1. Gençlik	9
2.1.1. Gençliğin Tanımı.....	10
2.1.2. Gençlerde Fizyolojik ve Bilişsel Değişim	14
2.1.3. Gençlerde Kimlik, Kişilik ve Benlik Gelişimi	19
2.1.4. Gençlerde Sosyal Gelişim	24
2.1.5. Gençlerde Ahlâk Gelişim	30
2.2. İnanç Kavramı	32
2.2.1. Gençlerde İnanç ve Din Anlayışı Gelişimi.....	35
2.2.2. Gençlerde Dinî Kabullerin Sorgulanması ve Şüphe.....	39
2.2.3. Gençlerin İnanç Gelişimini Etkileyen Faktörler.....	43
2.2.3.1. Aile	43
2.2.3.2. Çevre.....	47

2.2.3.3. Sosyal Medya-Popüler Kùltür	49
2.2.3.4. Bireysel Özellikler	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
GENÇLERİN İNANÇ KONUSUNDAKİ SORUN ALANLARI	54
3.1. Allah'ın Varlığına Dair Şüpheler.....	54
3.2. Kader Problemi	60
3.3. Kötülük Problemi	66
3.4. Din-Bilim İlişkisi Problemi.....	69
3.5. Evren ve Evrenin Yaratılmışlığı Problemi	73
3.6. Ecel.....	77
3.7. Ateizm	80
3.8. Deizm	82
3.9. İlahi Adalet ve Âhiret.....	85
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	92
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	107

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Dönemlere Göre Psiko-Sosyal Özellikler.....	29
Tablo 2. Kader İnancı ile İlgili Sorulan Sorular	64
Tablo 3. Kötülük Problemi ile İlgili Sorulan Sorular	69
Tablo 4. Din -Bilim İlişkisi ile İlgili Öğrencilerin Öğretmenlerine Sormuş Olduğu Sorular	72
Tablo 5. Evrenin Yaratılışı ile İlgili Sorulan Sorular.....	76
Tablo 6. Ecel ve Kader Arasındaki İlişki ile İlgili Sorulan Sorular.....	79
Tablo 7. Ateizm ile İlgili Sorulan Sorular	82
Tablo 8. Deizm ile İlgili Sorulan Sorular.....	85
Tablo 9. İlâhi Adalet ile İlgili Sorulan Sorular	87

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Gençlik dönemi bireyin içinde bulunduğu döneme kadar biriktirdiği bilgilerini gözden geçirdiği, büyük değişim yaşadığı ve kendine ait bir tarz oluşturmaya başladığı dönemdir. Gençteki bu değişimi etkileyen faktörler vardır. Yaş, zekâ, cinsiyet, aile, çevre, yaşadığı ülke, kültür, arkadaşları, öğretmenleri, karşılaştığı farklı insanlar, okuduğu kitaplar ve yazarlar, sanatçı ve düşünürler, dizi, film, sinema, sosyal gruplar ve sosyal medya vs. değişimi etkileyen faktörler arasında sayılabilir.¹ Bu dönem insanoğlunun dış faktörlerden en fazla etkilendiği dönemdir.

Araştırmalar gençlikteki inanç gelişiminin üç aşamada gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu aşamalar; 12-14 yaş aralığında din bilincinin oluşması ve gelişim göstermesi, 14-18 yaş aralığında dinin sorgulaması ve şüphe duyulması, 18-21 yaş aralığında dinin kabul edilmesi ve dine karşı tutumların belirginleşip benimsenmesi şeklindedir.² Ülkemizde 14-18 yaş aralığı, ortaöğretim kademesini kapsayan yaş aralığına tekabül etmektedir. Bu teze konu olan yaş aralığıdır, gençlerin din adına o zamana kadar biriktirdikleri bütün bilgileri gözden geçirip sorguladıkları yaş aralığıdır.

Gençlerin inançla alakalı bu şüphe ve sorgulamalarının ortaya çıkardığı soru ve sorunlarına cevaplar aradıkları kişiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve Meslek dersleri öğretmenleridir. Ortaöğretimde eğitim gören bu öğrencilerin soru ve sorunlarına tatmin edici cevaplar vermek yukarıda bahsi geçen öğretmenlerin en büyük sorumluluğudur. Bu sebeple İlahiyat Fakültelerinden mezun olan ve din eğitimci kimliği bulunan öğretmenlerin dini

---

¹ Nazlı Tutku Kalfa, *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 88.

² Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Diyanet Dergisi* 233 (2010), 8-12; Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 1994), 30.

konularda özellikle de inanç konularında karşılaşacakları sorulara karşı donanımlı olmaları beklenmektedir.

Bilinçli bir imana veya tereddütsüz bir inançsızlığa götüren dini şüphe ergenlik çağında meydana çıkmaktadır.³ Günümüzde ergenlik çağında ortaya çıkan bu şüpheyne sadece olumsuz bir anlam yüklemek de zannımca doğru değildir. Soran, sorgulayan ve bu sorularına tatminkâr cevaplar bulan genç tahkiki imana ulaşma imkânını da bulabilir. Bu şüphe durumunu olumlu yorumlayan başka insanlar da muhakkak ki vardır. Onlarda inanma ve tasdik etme durumunun şüphe olmadan insanda tam anlamıyla ortaya çıkmayacağı dolayısıyla insanın bu şüphesini bilinç genişlemesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.⁴

Günümüze baktığımızda hayatın her alanında değişim ve gelişmeler yaşanmaktadır. Sanayileşme, teknolojik gelişmeler ve yenilikler toplumun yaşam tarzını etkilerken değerlerinde de değişmelere sebebiyet vermektedir. Bu değişimlerden en çok ve öncelikle etkilenen kesim ise hiç şüphesiz toplumun en dinamik ve duyarlı parçası olan gençlerdir. Değişimin getirmiş olduğu uyumsuzluk ve reaksiyon gençlikte daha çok kendini göstermektedir. Gençliğin problemi toplumunda problemidir. Gençlerin problemlerinin bütünlük içerisinde her yönüyle ele alınması toplumun sağlıklı, uyumlu, dengeli bir toplum olması için şarttır.

Gençlerin toplumla bütünleşmesinde, toplumla problemlerinin ortadan kalkmasında ve kişiliklerinin şekillenmesinde nasıl ailenin, çevrenin, eğitimin, örf ve adetlerin rolü varsa din de bu unsurlar içinde yerini almaktadır. Bu açıdan gençlerin dini inançları benimsemeleri ve dini yaşanır hale getirmeleri çok önemli bir unsurdur. Çünkü dini tutum ve davranışlarda, toplumdaki bu değişimden payına düşeni almaktadır.

Gençlerimiz çağın getirmiş olduğu bu değişimler karşısında ne yazık ki bazı problemlerle de karşılaşmaktadır. Bunlar; alkol-uyuşturucu alışkanlığı, cinsellik, boş zamanların değerlendirilememesi, kişisel başarı ve mutluluk gibi problemlerdir. Bu problemlerden bağımsız olmayan özellikle ve öncelikle araştırılması ve tespit edilmesi gereken problem ise

---

³ Abdülkerim Bahadır, “*Ergenlik döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*”, 30-34; Hayati Hökelekli (ed), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 332; Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 94-95.

⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 195; Abdurrahman Kasapoğlu, “Dinsel Şüphe”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2005), 67-68; Antoine Vergote, “Ergenlikte Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981), 588-592.

gençliğin din problemidir. Bu konuda yapılan çalışmaların artması ise gençliği daha iyi tanıma imkânı sağlayacak ve problemlere getirilecek çözümler kolaylaşacak ve kalıcı olacaktır.

Araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin öğretmenlerine sordukları inançla alakalı sorular, aşağıdaki beş ana başlık altında toplanmıştır. Bu ana başlıklar çerçevesinde öğrencilerin soruları belirlenmiştir. Altıncı maddede de öğrencilerin inanç ile ilgili bu sorunlara iten sebepler hakkında öğretmenlerin görüşleri alınmıştır.

- 1- Din – Bilim ilişkisi ile ilgili sorular
- 2- Allah'ın varlığı ve Yaratıcı inancı ile ilgili sorular
- 3- Diğer dine yeni yaklaşımlar ile ilgili sorular
- 4- İlahi adalet ile ilgili sorular
- 5- Kötülük problemi ile ilgili sorular
- 6- Sizce gençleri bu sorulara iten sebep ve sorunlar neler olabilir?

1.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, ortaöğretimde bulunan ergenlik dönemindeki liseli gençlerin inanç konularıyla alakalı, akıllarında soru işaretlerine yol açan soru ve sorunlarını tespit etmektir. Spesifik açıdan bakacak olursak çalışmanın konusu, örneklem grubundaki ortaöğretimde görev yapan öğretmenlere, öğrencilerinin inançla ilgili onlara yönelttikleri sorularının tespitini yapmaktır.

Araştırmamız ortaöğretimdeki gençlerimizin inançla ilgili akıllarına takılan soru ve sorunlarının tespitlerini amaçlamaktadır. Çünkü din, inanç ilkelerinin tam olarak benimsenmesi ve kalbin mutmain bir şekilde inanması ile başlar. İslam'ın ilk öğretileri de inançla alakalı konulardır. O halde inançla ilgili konular bu kadar önemli ise ortaöğretim kademesindeki gençlerin bu sorularına muhatap olan öğretmenlerin inanç konularına, ana hatları ile bilgi sahibi olmakla kalmayıp, konunun tam anlamı ile uzmanı haline gelmeleri gerekmektedir. Hatta gerekirse inanç problem alanında İlahiyat Fakültelerinde destek programların yer alması oldukça yararlı olacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Gençlik dönemi inanç gelişimi bakımından önemli ve kritik dönemlerden birisidir. Bireyde inanç, farklı kaynaklardan ulaştığı pek çok farklı bilgiler sonucunda şekillenmektedir. İlk olarak ailede karşılaşılan dini inanç ilkeleri, içinde yaşanılan çevre, eğitim hayatının başlaması ile eğitim kurumları, arkadaş ortamları, yazılı ve görsel medya vb. kaynaklardan etkilenir. İnanç gelişimi esnasında gencin cevabı bulanamayan sorular bireyde kalıcı etkiler bırakabilir. Bu durum genci dini şüphelere hatta dinsizliğe kadar sürükleyebilir. Bundan dolayı gencin sorularına tatminkâr cevaplar bulması oldukça önemlidir.

Bu araştırma asıl itibarıyla gençlerin inanç ile ilgili düşünsel problemlerini ve sorularını tespit edecektir. Ortaöğretim öğrencilerinin güncel inanç problemleri ile ilgili sorularına daha tatminkâr cevaplar verebilmemiz için hangi konulara ağırlık vermemiz gerektiğini görmemizi sağlayacaktır.

1.4. Araştırmanın Modeli

Öncelikle araştırmamızda yetişmiş bir birey olmaya giriş ve insan yaşamında dönüm noktası olan ergenlik dönemi içerisinde olan ortaöğretim öğrencilerinde inançla ilgili akıllarındaki sorulara ulaşırken nicel bulgular kullanılmadan daha çok açıklayıcı olan ve derinlemesine bilgilere ulaşmamızı sağlayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel durum çalışması olarak da isimlendirebileceğimiz bu teknik; durum ya da bir olayın ayrıntılı boyutsal olarak incelendiği, elde edilen verilerin ise sistematik bir şekilde toplanıp gerçek ortamda neler olduğunun izlenebildiği bir yöntemdir. Ortaya çıkan veriler ışığında olayın yaşandığı şekil ve yapılacak çalışmaların dikkat etmesi gereken noktalarını belirler.⁵ Durum çalışması, güncel bir olayı veya durumu yaşanılan yaşam çerçevesinde, çok taraflı, sistemli ve en ince ayrıntısına kadar inceleyen yaşanılan ve denemeler yoluyla ortaya çıkan bilgiyi ortaya koyan bir araştırma yöntemidir.⁶ Yani belirlenmiş bir durum olan ortaöğretim öğrencilerinin inançla ilgili soru ve sorunları ele alınmış ve bir sonraki araştırmalara da ışık tutacak şekilde sonuçlar çıkarılmış ve analiz edilmiştir. Yine araştırmada nicel araştırmada bulunan genelleme ilkesine yer verilmemiş, olgulardaki nedensellik ön plana çıkarılmıştır.

---

⁵ Lynn Davey, The Application of Case Study Evaluations, çev. Tuba Gökçek (Elementary Education Online, 2009) 8 /2, 1-3.

⁶ Havva Yaman, Yavuz Erdoğan, “İnternet Kullanımının Türkçeye Etkileri: Nitel Bir Araştırma”, Journal of Language and Linguistic Studies 3/2 (2007), 237-249.

1.5. Çalışma Grubunun Belirlenmesi

Örneklem grubu Aksaray ilinde merkeze bağlı ortaöğretim kurumlarında görevli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve Meslek dersleri öğretmenlerinden oluşmaktadır. Çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada çocukların en güvenilir buldukları kaynak sıralamasında ilk olarak anne ve babalar %82,70 oranla yer alırken, ikinci %6,66 oranla bütün öğretmenler, üçüncü sırada ise %3,33 oranla ise Din Kültürü öğretmenleri yer almaktadır.⁷ Araştırmamızda öğrencilerin en çok güvendikleri, kaynaklarda ilk üçe giren, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleriyle mülakatlar gerçekleştirdik. İnanç ilkeleri konusunda öğrencilerinin en çok sordukları soruları paylaşımlarını istedik.

1.6. Araştırmanın Sınırları

Nitel bir çalışma olarak yapılan araştırma, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Aksaray ilinde merkez ve merkeze bağlı ortaöğretim kurumlarında görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ve İmam-Hatip liselerinde görev yapan meslek dersleri öğretmenleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma merkez ve merkeze bağlı ortaöğretim kurumlarıyla sınırlandırılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış mülakat soruları ve cevaplarıyla sınırlıdır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler, mülakata katılmak istemeyen öğretmenler olduğu için 40 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni ve 13 Meslek Dersleri öğretmeni ile sınırlıdır.

1.7. İlgili Araştırmalar

Pek çok gelişim ve değişimin yaşandığı gençlik döneminde, gençlerde inanç ve dine bakış açısı da değişmektedir. İnanç gelişimi ve gençlerin gelişim gösterdiği bütün alanlar birbiriyle iç içedir ve aynı anda değişim gösterir. Literatür taranması yaptığımızda ise gençlik döneminde yaşanan inanç ve gelişimi ile ilgili ve bağlantılı gördüğümüz araştırmaların bazıları şunlardır:

---

⁷Ayşe Betül Aksu, *Medya, Çocuk ve Din Eğitimi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 89.

Hayati Hökelekli (1983)⁸ yılında yaptığı doktora çalışmasını ergenlik dönemi gençlerinin dinî gelişimini araştırmak üzere yapmıştır. Yine Hökelekli'nin 1982-1983 eğitim-öğretim yılında Bursa merkezde bulunan 1'i İmam Hatip 7'si Genel Lisede 520 son sınıf öğrenciyle yaptığı araştırmasının sonuçlarını 1986 yılında makalesinde⁹ yayınlamıştır. Bu öğrencilerden 129'u İmam-Hatip Lisesi, 391'i Genel Lise öğrencisidir. Araştırmada İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinde dini şüpheye rastlamazken Genel Lise öğrencilerinde de az da olsa rastlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin inanç esaslarını kabullerinin mezun oldukları orta öğretim kurumlarıyla bağlantılı olduğu sonucu da çıkarılmıştır.

Nazlı Tutku Kalfa (2019)¹⁰, araştırmasında üç farklı üniversitenin İlahiyat ve Felsefe Bölümü öğrencilerini seçerek yapmıştır. Bu öğrencilerden 15'i Felsefe ve 16 öğrenci ise İlahiyat öğrencisidir. Araştırma sonucunda Felsefe Bölümü gençlerinin İlahiyat grubuna nazaran inanca çok daha eleştirel yaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan Fırat (1977)¹¹, araştırmasını üç farklı üniversitede yapmış, 312 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirmiştir. Araştırmaya konu olan öğrencilerin mezuniyet sonrasında inanca karşı bakış açılarının değiştiği, üniversite öncesindeki inançlarına bakıldığında taklidi bıraktıkları, rasyonel inançları veya inançsızlığı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

İlhan Topuz'un (1999)¹² Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri ile yapmış olduğu araştırmasında öğrencilerin büyük çoğunluğu sahip oldukları dini inançları aldıkları dini eğitim sonucunda kazandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Topuz araştırmaya katılan öğrencileri pek çok alanda kategorize ederek (cinsiyet, yaş, aile gelir seviyesi vb.) tespitlerde bulunmuştur.

---

⁸ Hayati Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983), 86.

⁹ Hayati Hökelekli, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi (İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lise Öğrencilerinin Davranışları Arasında Mukayeseli Bir Araştırma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1986), 35-52.

¹⁰ Nazlı Tutku Kalfa, *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 87.

¹¹ Erdoğan Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1977), 56.

¹² İlhan Topuz, *Üniversite Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Davranışlar* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 1999), 75.

Mehmet Bayyigit (1989)¹³ 1987-1988 eğitim yılında Selçuk Üniversitesi bünyesinde yer alan sekiz fakültenin son sınıf öğrencileriyle araştırmasını gerçekleştirmiştir. Araştırmasının amacı üniversite gençlerinin sosyal değişkenler göz önünde bulundurularak dini tutumlarını tespit etmektir. Ayrıca araştırmasında gençlerin dinî pratikleri yerine getirme ve getirmeme durumlarının nedenleri tespit etmeye de çalışmıştır.

Nezahat Yıldız'ın (2002)¹⁴ “Ergene nasıl bir din eğitimi verilmelidir?” sorusuna cevap aradığı araştırması 8. Sınıflar üzerinde yapılmıştır. İstanbul’da beş farklı ilköğretim okulunda eğitim gören 8. Sınıf öğrencilerine anket uygulanarak yapılmıştır. Ergenin din eğitiminin bilişsel gelişimi ile uygun, gelişimini duygusal olarak ta destekleyen bir eğitim olması sonucuna ulaşılmıştır.

Saliha Ferşadoğlu'nun (2013)¹⁵ Yalova’da üç farklı lisede öğrenim gören ve yaşları 15 ve 18 arasında yer alan 240 kız öğrenci üzerinde uygulanan anketler sonucunda İmam Hatip’te okuyan öğrencilerin ibadetler konusunda daha fazla hassasiyet gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aile, din eğitimcileri, okul ve cami gibi etkenlerin öğrencilerin dinî tutum ve eylemlerinde etkili olduğu da çıkan sonuçlardandır.

Ayşe Betül Akdemir (2020)¹⁶, Batı Karadeniz Bölgesinde bir ilin merkez ilçesinde 2018-19 öğretim yılı içinde öğrenim gören 177 ortaöğretim öğrencisi ve 5 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin katıldığı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmada ortaöğretim öğrencilerinde inanç problemine sebep olan faktörlere ulaşmaya çalışılmıştır. Hem öğretmenlere hem de öğrencilere uygulanan anket araştırması sonucunda din eğitiminin Kur’an-ı merkezde bulunduran, güncel meseleleri çözebilecek, sorgulamaya dayalı, akılcı ve mantık çerçevesinde, din-bilim karşıtlığından uzak bir şekilde olması sonucuna ulaşılmıştır.

---

¹³ Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 38.

¹⁴ Nezahat Yıldız, *Ergenlik Çağında Din Eğitimi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 53.

¹⁵ Saliha Ferşadoğlu, *15-18 Yaş Lise Öğrencisi Kızların Dini Tutum ve Davranışları (Yalova Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 42.

¹⁶ Ayşe Betül Akdemir, “Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2020), 318-342.

Mustafa Ulu'nun (2006)¹⁷ din psikolojisi alanında gerçekleştirdiği araştırması, Erciyes Üniversitesinde bulunan fakültelerden seçilmiş 220 kişilik örneklem grubuna anket uygulaması ile yapılmıştır. Sonuçlara baktığımızda ise diğer yapılan araştırmalara paralel olarak öğrencilerin öğrenim gördükleri alanların dini inançlarını etkilediği ile inançlarını ve davranışlarının farklılaşmasında yükseköğrenim öncesinde aldıkları dini eğitimin etkili olduğu sonuçları dikkat çekicidir.

Kadir Ak (2002)¹⁸ yaş aralıkları 17-25 olan 50'si mülakat 353'ü anket olmak üzere toplamda 403 genç üzerinde yapmış olduğu araştırmasında, gençlerin yaşamış oldukları dinî şüphe konularını tespit etmeye çalışmış ve sonucu din eğitimi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ailede yeterli dini eğitim alamayan gençlerin, araştırmanın yapıldığı yıllarda bir de branş öğretmenlerinin din derslerine girmesi, dinî kimlikli kişilerin dine aykırı sözleri ve davranışları sebebiyle ne yazık ki gençlerde üç farklı şüphe gözlenmiştir. Bu şüpheler ise imanlarında sadakat şüphesi, bilim ve din çatışması olup olmadığı ile ilgili şüpheleri ve inkârcı şüpheler. Bu şüphelerin ne yazık ki gençlerin psikolojik ve sosyal gelişimlerini etkilediği de çıkan sonuçlar arasındadır.

Yukarıda değindiğimiz çalışmaların pek çoğunda sadece gençler üzerinde araştırmalar yapılmış. Bu araştırmada ise; farklı olarak sadece öğretmenler ile mülakatlar yapılarak onların direkt olarak karşılaştıkları sorulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Gençlik dönemi içerisinde en fırtınalı dönem olarak bilinen lise yıllarında¹⁹ birey için inanç gelişiminde de dönüşüm yaşanır. Bu dönemin önemine binaen lise gençlerinin sorularını mercek altına almak uygun görülmüştür.

---

¹⁷ Mustafa Ulu, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanış ve Davranışları (Erciyes Üniversitesi Örneği)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 49.

¹⁸ Kadir Ak, *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 27.

¹⁹ Yılmaz Ceylan, *Lise Öğrencilerinin Din Algısı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 51.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Gençlik

Klasik İslam kaynaklarının genel tasnifine göre insan hayatı, çocukluk, ergenlik ve ihtiyarlık olmak üzere üç kısma ayrılır.²⁰ Bu aşamalardan olan gençlik safhası İslamiyet için büyük öneme sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamberin sözlerinde bu önem çokça vurgulanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hadislerde gençlerden övgü dolu cümlelerle bahsedilmiştir. Allah (c.c.), Kur’ân-ı Kerîm’de gençlerimize rol model olacak, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Meryem, Hz. Habil, Ashâb-ı Kehf vb. genç örneklerle yol göstermiştir. Yine gençliğin Allah Teâlâ’nın bir lütfu olduğundan ve gençlerin özenle yetiştirmelerinin öneminden bahsedilir. Hadislerde ise gençlere övgü dolu ifadeler yer alır. İnce düşünen, tövbe ve istiğfar eden, kötülüğe değer vermeyen, ahlakı güzel, ilim öğrenen ve çokça ibadet eden gençliğe dikkat çekilmiştir. Kur’ân ve hadislerde bahsi geçen ve övülen değerler, gençlerin yetiştirilmesinde, sağlam bir karaktere ve güçlü bir kişiliğe sahip olmaları bakımından çok önemlidir. Kur’ân ve hadislerin ışığında gençlerin sahip oldukları özelliklerinin ve hangi duygulardan etkilendiklerinin açıklığa kavuşması önemlidir.²¹ Yine Hz. Peygamberin hayatına baktığımızda ise gençliğe rol model olacak genç sahabeleri görürüz ki onlar cahiliyenin adaletsiz ve sapkın yapısına başkaldırmış, korkmadan, yılmadan, şecaatle Hz. Peygamberin yanında mücadele vermişlerdir.

İslam Dininin çok değer verdiği gençlik kavramı araştırmanın temelini oluşturmaktadır. İlk olarak gençliğin tanımını ele alarak, bu kavramı açıklayalım.

---

²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 19/328.

²¹ Şuayip Özdemir-Rahime Kavak, “Kur’ân ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri”, *Turkish Studies*, 9/2 (2014), 1215-1226.

2.1.1. Gençliğin Tanımı

Gençlik, pek çok tanımı yapılan bir kavramdır. Bundan dolayıdır ki gençliği tam bir şekilde ifade edebilecek net bir tanımı yoktur. Bu başlık çerçevesinde yapılan farklı tanımları açıklayıp, gençlik kavramını analiz edeceğiz. Genç kelimesinin etimolojik kökenine baktığımızda, eski Türkçeden gelen ve çocukluk anlamında kullanılan ‘kenç’ veya Farsçada hazine anlamında kullanılan ‘genç’ sözcüğünden geldiğine dair görüşler vardır. Mesnevî’nin 45.beyitinde Mevlânâ; “Kim benim canıma derman ederse benim hazinemi, incimi ve mercanımı (atiye ve ihsanımı) o aldı (demektir).” demiş ve “genç” kelimesini “hazine” anlamında kullanmıştır.²² Türkçe sözlüklere baktığımızda ‘gençlik’ kavramı tamamen bir acemilik, bir toyluk anlamı verir. Bundan dolayı ‘genç’ sözcüğünün Farsça değil, eski Türkçe olduğu sonucuna varılabilir.²³Yine TDK’ nın yaptığı tanıma göre genç sözcüğü: “Yaşı ilerlememiş olan, ihtiyar karşıtı; çocukluktan çıkmış yetişkin kimse; gelişmesini tamamlamamış olan; gençlikteki özelliklerini koruyan; dinç; zihin bakımından yeterince gelişmemiş; toy; yeni gelişmekte olan, kısa bir geçmişi olan”²⁴ tanımlarıyla açıklamıştır.

Geçmiş zamanlarda ve farklı toplumlarda birbirinden farklı özelliklerdeki insan grupları genç kavramı ile nitelendirilmiştir. Gençlik, değişik toplumlarda değişik kültürlerde değişik zamanlarda farklı yaklaşımlara göre çeşitli tanımlar ile karşımıza çıkmaktadır. Gençliğin tanımı ilkel toplum ve modern toplumda farklı şekillerde yapılmıştır. Geçmiş dönemlerden günümüze gençlik kategorileri ve gençliğin tanımları, ayrıntılı bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Genç olmak ilkel toplumlarda, belli kurallar çerçevesinde yapılan törenlerle gerçekleşiyordu. Yapılan törenler günümüze göre katı ve yahut zor diyebileceğimiz uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Genç olma adayı önce bazı eğitimlerden geçiyor ve sonra sınava tabi tutuluyorlardı. Sınavlardan geçen bireyler ergin gençler olarak kabul ediliyordu.²⁵ Geçmiş dönemlerden Türk mitolojisine baktığımızda ise çocukluk dönemi ile gençliği ayıran, bazı önemli çağları görürüz. "Ad koyma" töreni olarak isimlendirilen bu çağ Altay efsanelerinde somutlaştırılmıştır. Eski dönemlerde Türklerde adı verilmemiş bir çocuk, henüz yetişkin bir genç veya kahraman olarak değerlendirilmezdi. Belirli bir yetenek ve cesaret gösteren genç ad alabilirdi. Gösterdiği bu kahramanlık ve beceri sayesinde gençlik

---

²² https://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_1.cilt.pdf (Erişim:25 Ağustos 2024)

²³ Demet Lüküslü - Hakan Yücel, *Gençlik Halleri: 2000’li Yıllar Türkiye’sinde Genç Olmak* (Ankara: Efil Yayınları, 2013), 110.

²⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:05 Temmuz 2024).

²⁵ Erdal Atabek, *Kuşatılmış Gençlik* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989), 29.

döneminde ad alan ve tanınmış bazı komutanlar, Çin kaynaklarında, gençlik adları ile yer alırlar.²⁶

Çocukluk, ergenlik ve yaşlılık dönemlerinden oluşan insan hayatının en mühim, en problemli ve kritik dönemi ergenlik sürecidir.²⁷ Çocukluktan yetişkin bir birey olmaya geçiş olarak da ifade edebilen ergenlik dönemi, kişinin fiziksel değişimin yanı sıra zihinsel de değişim yaşandığı kendine özgü bir hayat tarzını kapsayan, insani değerleri, sosyal hayattan beklentileri, yaşamına ait görüşleri ve sorunları olan bir süreçtir.²⁸

Gençlik Psiko-sosyal açıdan bakıldığında ise buluşla başlayan ve 25 yaşlarına kadar devam eden zaman dilimi olarak açıklanır. Ancak araştırmacı eğitimciler ve konuyla ilgili çalışma yapan hekimler, gençlik döneminin başlama evresi konusunda aynı fikirde olmalarına rağmen gençliğin bittiği evreyi farklı görüşler ile açıklamışlardır.²⁹ Örneğin Refia Şemin, gençlik yaş sınırlarını değerlendirdikten sonra 13-21 yaş arasını genç olarak kabulün uygun olduğu sonucuna varır.³⁰ Granville Stanley Hall ise, bu dönemi yani gençlik dönemini 12-24 yaş arası olarak kabul eder ve “bunalım dönemi” olarak tanımlar.³¹ Esra Burcu, “13-25 yaş aralığını, çocuklukla yetişkin bir birey olma arasında hızlı bir geçiş dönemi, fizyolojik, duygusal ve toplumsal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bir sosyal kategori olarak tanımlamıştır.³² Levinson’un araştırmalarında ise gençlik dönemi, “Acemilik Dönemi” olarak isimlendirdiği ilk yetişkinlik çağı ve birbiriyle ilişkili üç dönemden müteşekkildir. Bunlar ise: Yetişkinliğe Giriş, Yetişkinler Dünyasına Katılım, Otuz Yaş Dönemidir.³³ Bir diğer tanıma göre, gençlik “formel” ve “informel” olarak iki farklı özellikte ele alınır. Formel gençlik katı yapılanmış bir gençlik iken informel gençlik ise görece olarak daha esnek

---

²⁶ İsmail Güllü, *Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık- Kayseri Argıncık Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 66.

²⁷ İsmail Karagöz, *Aile ve Gençlik* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 111-115; Mustafa Köylü, *Gençlik ve Barış Eğitimi İslami Bir Yaklaşım, Gençlik Dönemi ve Eğitimi -Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 227.

²⁸ Gülsüm Korkut, “Gençlerin ve Yaşlıların Yaşlılık Sürecine İlişkin Görüşleri: Karşılaştırılmalı Bir Çalışma”, *Journal of Awareness* 2 (2017), 565-584.

²⁹ Mustafa Tavukçuoğlu, *Avrupalı Türk Gençlerinin Kültürel Kimlik Problemleri, Gençlik Dönemi ve Eğitimi -Tartışmalı İlim Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 207.

³⁰ Refia Şemin, *Gençlik Psikolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 9.

³¹ Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, 13.

³² Esra Burcu, *Çırac ve Kalfa Gençlik Alt Kültür Grubu Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 11.

³³ Daniel J. Levinson, *The Season's of A Man's World* (New York: Ballantine, 1978), 146.

gençlik kısmında kabul edilir.³⁴ Bir diğer sınıflamaya göre ise gençlik; 11-13 yaş arası “gençlik öncesi” veya “ön gençlik” olarak, 13-18 arası “gençlik”, 18-24 yaş arası ise “ergenlik sonrası” olarak sınıflandırılmıştır. Yaşa göre yapılan bir sınıflandırmada ise 12-15 yaş aralığı “ilk ergenlik dönemi”, 16-20 yaş aralığı “ergenlik dönemi”, 21-24 yaş aralığı “son ergenlik dönemi” şeklinde yapılmıştır.³⁵ Kimi zaman insandaki bu değişim ve gelişim dönemlerle değil de yaşla ele alınır ve bir sınıflandırma yapılır. Bu sınıflandırmaya göre ise: Kronolojik, Fiziksel ve Akıl yaşı kavramları karşımıza çıkar. Farklı kuruluşlarda gençlik dönemini farklı yaş aralıklarında belirlemişlerdir. Gençlik dönemini UNESCO;15-25 yaş aralığında, Birleşmiş Milletler (BM); gençlik dönemini 12-24 yaş arası olarak açıklamaktadır. 10-19 yaş aralığı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından “Adolesan” yaş grubu olarak, 15-24 yaş aralığı ise “Genç” grubu olarak nitelendirilmektedir. Adolesan ve gençlik dönemlerine ait yaş aralıklarının kesişmesi sebebiyle de 10-24 yaş grubu “Genç İnsanlar” diye adlandırılır.³⁶ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması bilgilerine göre, yüksek doğurganlık ve hızlı nüfus artışı sebebiyle Türkiye’de nüfusunda genç yoğunluğu fazladır.³⁷ Türkiye’de BM’nin belirlediği 12-24 yaş aralığını gençlik dönemi olarak kabul etmektedir. Böylece Gençlik dönemi ergenlik yaşına girerek başlamakta ve 18 yaşından sonra da bağıntılı olarak yetişkin dönemine girerek sonlanmaktadır.³⁸ Görüldüğü üzere tanımlarda, kimi zaman biyolojik veya psikolojik kimi zaman sosyolojik veya kültürel ölçütler kullanılmıştır. Örneğin BM gençlik kavramını açıklamak için, ölçüt olarak 15-25 yaş arasında, öğrenci ve ayrı bir konutu bulunmayan kişiler olarak kültürel ölçütü kullanmıştır.³⁹ Günümüzde sanayileşme ve şehirleşmenin hızlı bir şekilde gelişmesi sonucu olarak gençlik dönemi içerisinde alt gençlik süreçleri oluşmuş, bireyin davranışları değişmiş ve yetişkin birey dönemine geçiş uzamıştır. “Uzatılmış Gençlik” diye de isimlendirilen bu dönemde gençler çelişkiler ve kararsızlıklar yaşayabilmektedir. Bu dönemde aile gencin sosyalleşmesinde geriye çekilir ve yerini eğitim kurumları alır. Yine gencin üzerinde ailenin etkisinden çok arkadaş grubu ve kitle iletişim araçları etkilidir.⁴⁰

---

³⁴ Philip F. Rice, *The Adolescent, Ally and Bacon Inc* (Toronto: 2004), 327.

³⁵ İsmail Güllü, Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık- Kayseri Argıncık Örneği, 62.

³⁶ Dünya Sağlık Örgütü (WHO) “Promoting the Health of Young People in Custody” (Erişim 30 Kasım 2023)

³⁷ Hacettepe Üniversitesi (HÜ), “Nüfus ve Sağlık Araştırmaları” (Erişim 10 Kasım 2023).

³⁸ Hacettepe Üniversitesi (HÜ), “Gençliğin Önemi” (Erişim 07 Ekim 2023).

³⁹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985), 3.

⁴⁰ İsmail Güllü, Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık-Kayseri Argıncık Örneği, 63.

Pek çok filozofta gençliği felsefi açıdan araştırmış ve özelliklerine değinmiştir. Bu filozoflarda biri olan Aristo'da gençliğin özelliklerini şöyle açıklar: Çok istekleri vardır ve hemen gerçekleştirmek için eyleme geçerler. Fiziksel arzularına karşı duramazlar. Cinsel arzularına mağlup olurlar. İstekleri geçicidir ve çok değişkendir. Hastalıklı bir kişinin açlık ve susuzluk hissetmesine benzer çok isterler, birdenbire geçerler. İsteklilerdir, öfkeli dirler. Çoğu zaman iç tepkilere kendilerini kaptırır, isteklerinin peşinden ayrılmazlar. Tutkularının önünde en küçük maniye bile tahammül edemezler. Saygınlığa ve başarıya maddiyattan çok önem verebilirler, çünkü henüz paraya gereksinim duymazlar. Cömerttirler ve iyilik yaparlar, çünkü kötülükleri bilmezler. Hızlıca güvenir ve çabucak bağlanırlar henüz aldatılmamışlardır. Büyük hedefleri ve hayalleri vardır çünkü yaşamın darbesini yememişlerdir. Ortaya çıkan şartların sınırlayıcı yönlerini öğrenmemişlerdir. Çoğunlukla yanılırlar ve beraberinde sevgilerinde de ve nefretlerinde de aşırı davranışlarda bulunabilirler. Her şeyi bildiklerini düşündükleri için yanıltıcı ısrarcı olurlar.⁴¹ Gençlik enerjisi yüksektir ama tecrübesi azdır.⁴² Gençler yetişkinlere göre yeniliğe daha açıktırlar. Her yeniliğe daha çabuk bağlanırlar.⁴³ Aristo, bize bu gençlik tanımı ile gençleri, fiziksel, ruhsal, sosyal ve psikolojik özellikleri yönünden tanıtmıştır. Ergenlerin karar vermek için fikirlerinin sabit olmaması ve değişken ruh halleri deneyimleme konusundaki eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Birey çocukluktan gençliğe geçerken sosyal, fizyolojik ve psikolojik değişimler yaşar ve içinde yaşadığı kültürün özelliklerinden oldukça etkilenir. Bu çerçevede ise genç bireyler belirli çerçevede toplumdan ayırt edilen kendi içlerinde yapı ve işlev bakımından özellikler ve alt-kültürler geliştirirler. Böylelikle alt-kültürlerde bir tepki olarak toplumda açıklanabilir bir anlama sahip olur. Bu durumun sebebi ise gençlik maddiyat, eğitim bakımından toplumda sınırlandırılmış ve sınıflandırılmıştır. Özelliklerini (müzik, giyim, vb.) ortaya çıkarır, gruplar kurar ve kendine ait faaliyetlerde bulunur. Böylece gençlik dili ve gençlik kültürü, yani gençlik dünyası diyebileceğimiz ve kendine ait dili, hareketi, davranışı, tarzı ve özelliklerinin bütününe oluşturduğu birbiriyle bağlantılı davranışlar ortaya çıkar. Günümüz gençliğinde ise ne yazık ki bu davranışlar günün heva ve hevesi peşinde, sosyal sorunlardan ve toplumsal gerçekliklerden uzakta, ekranları başında ömürlerini geçirmek

---

⁴¹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2000), 19-20.

⁴² Mustafa Kara, *Gençlerle Gönül Gönüle* (İstanbul: Bursa İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği Yayınları, 2012), 94.

⁴³ Saim Sakaoğlu, *Atatürk ve Gençlik* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1990), 123.

olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Genç birey yine bu değişim sürecinde bir kimlik bunalımı içerisine de girebilir ve Din kimlik bunalımını çözme arzusunda olan birey için varoluşsal sorunlarına sistemli bir şekilde çözüm alanı olur. Din, arayış içindeki bireyin psiko-sosyal gelişimi içerisinde ve kişilik oluşumunu en iyi derecede belirlemek için rol oynar.⁴⁵

2.1.2. Gençlerde Fizyolojik ve Bilişsel Değişim

İnsan dünya hayatına başladıktan sonra sürekli bir gelişim ve değişim içerisine girer. Çocukluk ve gençlik bu değişimlerin en çok yaşandığı dönemdir. Bedensel, zihinsel, sosyal ve ruhsal bu gelişmeler hızlı veya yavaş, çok veya az olsa da her zaman hayatın içinde vardır. Bu dönemlerin birinde oluşan aksaklık ne yazık ki diğer dönemi de etkilemektedir. Bu dönemleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş döneminde vücutta oluşan karmaşık biyolojik gelişme ve değişme sürecine ergenlik denir. Bu dönemde kazanılan davranış ve özellikler, gencin ileride nasıl bir yetişkin olacağını belirler.

Ergenlik, kızlarda ortalama 10, erkeklerde 12 yaşında başlar. Ergenlik döneminin bitiminde büyüme ve gelişme tamamlanır. Ergenlik, biyolojik değişmelerle başlar ve fiziksel, bilişsel ve ruhsal gelişmeyle sona erer. Aslında bedensel yani fiziksel değişimlerin başlaması ergenlikten önceki 1-2 yılı kapsar. Bu sürece ise ergenlik süreci denir. Yaşanan dönemde kızlarda ve erkeklerde önemli değişimler gözlenir. Bu gelişim ve değişimlerin zamana yayılması, dolayısıyla özümseme olanağı yaratması ergen için rahatlatıcıdır.⁴⁶ Ergenliğe giriş; kalıtsal, anasoya çekim, sosyal şartlar (çocuk yaşta evlendirme), ekonomik şartlar (ağır bedensel yük altında çalıştırılan çocuklar) ve iklimden etkilenir. İklimin etkilemesi ile bazı Afrika kabilelerinde ve eski Arap kabilelerinde ergenlik daha erken başlar. Güneşi az alan soğuk bölgelerde ise; Norveç, Finlandiya gibi Kuzey yarım kürede yer alan ülkelerde, ergenlik yaşı daha geç başlar.⁴⁷

Gençlerde bedensel gelişim dendiğinde, akla ilk gelen gelişmeler boy ve kilo artışıyla, iskelet ve kasta görülen gelişimlerdir. Görülen boy uzaması bu gelişimlerin ve ergenliğin en

---

⁴⁴ Hikmet Asutay; “Gençliğin Dili”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3/ 2(2001), 2.

⁴⁵ Abdullah İnce, “Gençlik Döneminde Din, Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri”, 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri- Sakarya 2016 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 88.

⁴⁶ <https://www.kimpsikoloji.com/ergenlikte-fiziksel-gelisim> (Erişim:10 Kasım 2023).

⁴⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ergenlik> (Erişim:10 Kasım 2023).

önemli habercisidir. Çocukluk döneminde erkek ve kız çocukları arasındaki fark çok az iken, ergenlik döneminde bu farklılıklar giderek artar.⁴⁸ Görülen bedensel bir diğer ifade ile fiziksel gelişmeler kızlarda erkeklere göre daha hızlıdır. Kızlar, bu döneme erkeklerden yaklaşık olarak iki yıl erken girer. Kızlar 11-14 yaş aralığında erkeklerden daha ağır ve uzundur. Gelişmedeki bu farklılık çocukların sosyal gelişimini de etkiler. Kızlarda erken olgunlaşma, erkeklerde ise geç olgunlaşmanın yaşanması, kız çocuklarının çekingen olmalarına ya da değişik davranışlar göstermelerine sebep olmaktadır. 13-15 yaş aralığında tüm ergenlerde, kemik sisteminde birbiri ile bağlantılı büyüme görülür. Önce eller ve ayaklar sonra kollar ve bacaklar büyür. Göğüs kemikleri, omuz ve kalça kemikleri genişler.⁴⁹ Yine ergenlik döneminde kızlarda meydana gelen değişiklikler: Adet görme, boy uzaması, vücutta yağlanma, yüzde sivilce ve siyah noktalar, belin incelmesi. Erkek çocuklarında ise meydana gelen fiziksel değişiklikler: Gırtlakta yumru çıkması, boy uzaması, sesin kalınlaşması, yüzde bıyık ve sakal oluşumu, deride yağlanma, el ve ayak büyümesi, yüzde sivilce oluşması, kasların gelişmesi.⁵⁰

Gençlerdeki bedensel gelişim içerisinde kas gelişimi erkeklerde kızlara oranla iki katıdır. 12-13 yaşlarında kızlarda 15-16 yaşlarında ise erkeklerde kas ağırlığı beden kütlelerinin yarısıdır. Bu durumun sonucu olarak yetişkin bir kadının bedeninde erkeğin bedenine göre daha fazla oranda yağ bulunur. Erkeklerde ise kas yoğunluğu daha fazladır. Kızların ve erkeklerin gelişimindeki bir diğer fark da akciğer ve kalp gelişimindeki farklılıktır. Erkek bireyin akciğer ve kalbi kız bireye göre daha iridir, beden durgun haldeyken kalp atış sayısı daha azdır ve kanın oksijen taşınması daha fazladır. Bundan dolayı ergenlik döneminde erkekler bedensel dayanıklılık kuvvet ve hız bakımından daha faydalı bir aktivite ortaya çıkarır.⁵¹

Psiko-sosyal sorun ve çatışmaların oldukça fazla olduğu bir dönem olan ergenlik döneminde bu problem ve çatışmalar bireyler arasında farklılıklar gösterir. Bu dönemde birey, çocukluktaki bağılıklarından ve hamlıklarından kurtularak olgunlaşır. Bağımsızlaşmaya doğru bir yön almaya başlar. Fizyolojik anlamda, sosyolojik anlamda, bilişsel anlamda, öz

---

⁴⁸ Güneş Genç, “Ergenlikte (Puberte) Fizyolojik Değişiklikler”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 5/2 (Mayıs 1989), 45.

⁴⁹ Türkiye İzciler Federasyonu (TİF), “Çocukların ve Gençlerin Fiziksel, Sosyal, Zihinsel, Sosyal ve Ruhsal Özellikleri” (Erişim:10 Kasım 2023).

⁵⁰ <https://www.florence.com.tr/ergenlik-donemi-hakkinda-her-sey> (Erişim:10 Kasım 2023).

⁵¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 345-346.

kavramlarında, önemli değişiklikler gerçekleşir. G. Stanley Hall ki kendisi modern ergenlik psikolojisinin babası olarak kabul edilir, O'da bu dönemi, "fırtınalı ve stresli" bir dönem olarak tanımlar.⁵²

Bedensel gelişimindeki değişimin yanında genç birey, zihinsel gelişiminde de değişimler yaşar. Bilişsel gelişim diye de isimlendirilen olgu, gencin yalnız kendisini, ailesini, akranını, arkadaşını ve öğretmenlerini değil bütün dünya görüşü üzerinde etkili olur. Gencin bütün düşüncelerinde değişim gözlenir. Düşünceleri geleceğe yöneliktir ve soyut düşünme kabiliyeti içindedir. Gencin artık idealleri vardır ve cinsellik, din ve ahlak gibi hayatın içinde ki konularda kendine ait bir görüşü vardır.⁵³

Gençlerde zihinsel gelişim kavramı bir toplumdan diğerine farklılıklar göstermesine rağmen genelde düşünme yeteneğinin farklı süreçlerden geçerek gelişmesidir. Bu gelişimi tanımlayacak olursak; daha geniş düşünme ile yaratıcılık, bilgi sahibi olma konusunda daha çok istek ve daha büyük hayal gücü olarak açıklayabiliriz. Diğer bir tanımda ise; Bilişsel gelişim, doğumundan itibaren başlayan ve bireyin kendini, çevresini anlama, yorumlama ve anlamlandırma sürecidir.

Biliş kelimesi, anlam bakımından akıl, bilgi, akıl yürütme, bellek, anımsama, problem çözme, unutma, kavramlar ve düşünce gibi zihinsel işlevleri karşılar.⁵⁴ Bilişsel gelişim; duyu organlarımızla fark ettiklerimizi, düşüncelerimizi, öğrendiklerimizi, zihinde yorumlayıp sonra ifade etmemizi, bilgilerimizi ve becerilerimizi öğrenmemizi sağlayan bir alandır. Kişinin zihinsel gelişimi ile akıl yürütmesi, dil gelişimi, dikkati, algısı, okuma ve yazması, problem çözme yeteneği ve yaratıcılığı gelişir. Zihinsel gelişim bireyin anlama, öğrenme ve ürün ortaya koyabilme çabası ile düşünmeyi de kapsayan zihinsel aktiviteleri de karşılayan bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Ergenlik döneminde Bilişsel gelişim deyince tabi ki zekâ, zekâ deyince de beyin karşımıza çıkar. Bütün vücudunda değişim yaşayan ergenin beyni de değişime uğrar. Bu dönem boyunca nöral yapılar yeniden yapılır, beynin bazı bölgelerinde değişiklikler gözlenir. Beynin beyaz maddesinde artma, gri maddesinde ise

---

⁵² Mary Gander-Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergenlik Gelişimi*, der. Bekir Onur (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 404.

⁵³ Bozkurt Koç, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 28-29.

⁵⁴ Binnur Yeşilyaprak, "Üniversiteye Devam Eden ve Etmeyen Bir Grup Gencin Psikolojik Belirtiler Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 2/18 (2002), 35.

azalmalar görülür.⁵⁵Ergenin zekâsı, testlerle ölçülebilen en üst seviyeye veya bu seviyeye daha yakın bir duruma yükselir. Okuldaki başarısının, zihinsel, sanatsal yönlerinin ve becerilerinin daha fazla farkında olur. Bu bilgi onun gelecek ile ilgili alacağı kararlarda öğrenim göreceği alan ve meslek seçimi gibi konularda sağlıklı karar vermesini sağlar.⁵⁶ Zekâ ortaya çıkan yeni olaylarda ve olağan dışı durumlarda uyum sağlama, soyut düşünme, oluşan soruna çözüm yolları bulma olarak tanımlanmaktadır. Zekâ, bir problemi iyice kavrayıp hızlıca cevap verme ve çözüm yollarını anlayabilme ve gerçekleştirme yeteneğidir. Zekâ, insan beyninde önce bilgiyi öğrenme, beyne yerleştirme, var olan bilgilerle ilişki kurma, yeni bilgiyi kendince yorumlama, akılda yer etme, ihtiyaç halinde bilgiyi geri getirme, akıl yürütme ile çağrışımlarda bulunarak algı ve sezgi eylemlerine sahip olma kapasitesidir.⁵⁷

Ergenlikte bilişsel gelişim denildiğine hemen akla gelen bir diğer kavramda soyut düşünmedir. Soyut düşünme, kavramsal ve simgesel düşünmeye sahip olmak olarak tanımlanır. Soyut düşünme, gözle görülemez simgelerden oluşurken; somut düşünme, beş duyumuzla algılayabildiğimiz nesnelerle alakalıdır. Ergenlikte soyut düşünce gençlerin günlük eylemlerini de etkilemektedir. Kendilerinin ve etrafındaki insanların soyut bakış açılarını anlamakta kullanmak için yeni bir bakış açısı ile benmerkezci eğilim içine girmektedirler.

Bilişsel Gelişim dendiğinde ilk akla gelen isim Piaget'e göre: Ergenlik döneminde bulunan gençler, Soyut işlemler evresindedirler. Soyut düşünme Evresi; bu evrede gençler çıkarımsallar yaparak, doğru önermelere dayanarak yeni önermeler ortaya çıkarırlar, önermeden önermeye geçerek kavramsal düşünme ile yeni düşünceler ortaya koyarlar. Soyut düşünme yeteneğinin kazanılması ergenlik döneminin en önemli bilişsel gelişim sürecidir. Bu süreçle beraber genç kendine, olaylara bakış açısını değiştirmeye başlar. Çocukluk dönemindeki kabul edici tutum artık kendini sorgulamaya ve araştırmaya bırakır. Ailesi ve çevresinde gördüğü toplumsal değerleri tekrar değerlendirir kendi bakış açısı ile değerlerini

---

⁵⁵ F M Benes "Why does psychosis develop during adolescence and early adulthood?", *Curr Opin Psychiatry* 16/3 (2003), 17-319.

⁵⁶ Kadir Ak, *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dini Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 8.

⁵⁷ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 135.

tekrar inşa etmeye başlar. Oluşturacağı yeni hayat anlayışında kullanacağı kimliğin temellerini oluşturur.⁵⁸

Dünya ve kendi hayatları hakkında daha fazla düşünürler. 12-15 yaşları arasında daha idealist, tartışmacı ve eleştirci olmaktadır. Genelde 12 yaşına gelen birey soyut işlemler evresine ulaşmış olur. Ancak bazı erişkinler hiçbir zaman bilişsel gelişim sürecine ulaşamaz. 12 yaşına ulaşmış ve ergenlik dönemine giriş yapmış çocuklar, olayları başkalarının gözünden de değerlendirmeye başlarlar. Artık ergenliğe giren genç soyut kavramları kavrar ve çıkarımlar yapabilir. Bu düşünme biçimi, bireyin eleştirel düşünebilmesi ve sorunlarını çözüme ulaştırabilmesi için çok önemli bir temel düşünme becerisidir. Eğer genç aşağıda belirtilen düşünme yeteneklerine sahipse soyut düşünüyor demektir:

- Gerçek anlamı, benzeri olan başka bir sözcük ile anlatma (eğretileme anlatım, “güçlü” yerine “aslan” demek gibi);
- Kelimenin gerçek anlamı dışında anlatımı daha etkili, söyleyişi daha çarpıcı kılmak için, kelimeyi bir başka anlamda kullanma (mecaz anlatım, “eli sıkı” denildiğinde, sözcüğün “elini sıkıca kapatan” anlamında değil, “cimri” anlamında kullanılması gibi);
- Bir sorun ile karşılaştığında yaratıcı çözüm önerileri sunma
- Bir olay ile karşılaştığında, bunun durumun ortaya çıkaracağı sonuçlarla ilgili olasılıklarda bulunma;
- Ortaya çıkan bir soruna farklı çerçeveden bakma vb.

Henüz 12 yaşına gelmemiş ve ergenlik dönemine girmemiş bir çocukta soyut düşünme gelişmemiştir. Bireyin karşısındaki kişiyi anlayabilmesi, karşıdakinin bakış açısıyla olaylara bakabilmesi, davranışlarının sonuçlarını kestirebilmesi gibi özellikler ergenlikle beraber bu dönemde gelişir. Ergen bireyin bu gelişimi sosyal ilişkilerine yansır. Sosyal ilişkilerde aktiftir. Yaşanan olayları düşünerek değerlendirme yapma kapasitesi gelişmiştir. Değerlendirmeyi kendi süzgecinden geçirerek yapar ve uygun görmediği durumda tepkisini ortaya koyar.⁵⁹

Yine Piaget’ye göre birey ergenliğe girmesi ile biçimsel, işlemsel, psikolojik düşünceyi kullanmaya ve geliştirmeye başlar. Bu noktada dikkat çeken bir diğer kavramda “hipotetik tündengelim” dir. Ergen, bir problemle karşılaştığında neden-sonuç ilişkisi içerisinde olası

---

⁵⁸ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Yılı Konferansları, Gençler ve Yetişkinler: Kuşaklar Çatışması*, ed. A. Çigdem (Ankara: T. C. B. A. A. Yayınları 1986), 13-18.

⁵⁹ <https://www.boylampsikiyatri.com/soyut-dusunme> (Erişim:10 Kasım 2023).

tüm değişkenleri değerlendirebilir. Değişkenlerden birini kullanırken diğerlerini göz ardı edebilir. Artık soyut olanla ilgilene bilir ve mecazları da anlayabilir. Biçimsel yani formel düşüncenin her ergende ortaya çıkmaya bileceği, ön görülen bu bilişsel gelişimin eğitimle gelişebileceği, bundan dolayı Piaget'in ortaya attığı “formel işlemsel dönemin” evrensel olmadığı tartışmaları yaşanmaktadır.

2.1.3. Gençlerde Kimlik, Kişilik ve Benlik Gelişimi

Ergenlikteki gelişmenin daha çok fiziksel gelişme üzerinde yoğunlaştığı düşünülse de sosyal ve psikolojik gelişmeler de en az fiziksel gelişmeler kadar önemlidir. Bu gelişmeler birbiri ile çok yakından ilgilidir. Bir gelişmede oluşan değişim diğerini de etkiler.⁶⁰ Genç uzun ve düzenli bir çocukluk dönemi sonrasında bir anda kendini düzensiz bir dönem içerisinde bulur. Genç bu yeni dönemde ruhsal tepkiler verir. Düzenli ve dengeli okul çağı sona erer. Tedirgin, fehimli, güç beğenen, aniden tepki veren bir birey ortaya çıkar. Bu bireyin duyguları karışık, tepkileri hızlıdır. Aniden sevinir, üzülür, sinirlenir.⁶¹ Kişinin kendi benliği çerçevesinde oluşturduğu kişisel bir bütünlük, denge ve devamlılık duygusuna kimlik (identity) denir. Kimlik bir anda oluşmaz kişinin sahip olduğu anılar, imajlar, amaçlar, değer yargıları ve bedensel duyumları ve yaşantıları etkilidir. Ayrıca yine bireyin cinsiyeti, statüsü, toplumsal konumu, etnik yaşı ve diğer insanların birey hakkındaki düşünceleri kimliği şekillendirir.⁶² Karakter, kimlikten farklı olarak kişinin iradesinin ağır bastığı, güdü ve yönelişlerini kontrol altına alan değişmeyen ve sağlam değerleridir.⁶³

Gencin ailesinden bağımsız hareket edebilmesi, kararlarını kendisinin verebilmesi, kendi seçimlerini yapması, gelecek için amacını belirlemesi ve bir yol çizebilmesi, cinsel problemlerini çözebilmesi ve benimseyebilmesi, kendine has değer yargılarının olması, kendi kimliğini bulması demektir. Bunları başarabilen genç hem kendi içinde iç çatışmalar yaşamaz hem de çevresiyle gereksiz çatışmalara girmez.⁶⁴

---

⁶⁰ Adem Şahin, *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 29.

⁶¹ Aydın Tuncer, *Dini İnanç Gelişimi Açısından Köy ve Şehir Çocuklarının Karşılaştırılması* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 17.

⁶² Koç, Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi, 13.

⁶³ M. Akif Kılavuz, *Müzakere* (İstanbul: Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-40, 2003), 413.

⁶⁴ Deniz Şahin – G. Berkem Güvenç, “Ergenlerde Aile Algısı ve Benlik Algısı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 11/38 (1996), 22-32.

Yetişkinliğe sağlıklı geçiş için en önemli koşul Ericsson'a göre, ergenin kimlik kazanmasıdır. Fiziksel olarak çok kısa bir sürede yetişkin gibi görünen ergen artık çocuk gibi davranmaması gerektiğini anlar. Kim olduğu, değerlerinin neler olduğu, hayattaki amacının ne olduğu gibi sorular sorar ve verdiği cevaplarla geleceğe dönük kararlar almaya ve kimliğini oluşturmaya başlar. Toplumda da seçmiş olduğu ideolojiye uygun davranış sergilerse kimlik kazanmış olur. Bu durumu başaramayan gençlerde ise ne yazık ki kimlik bunalımı yaşanır.⁶⁵

Yine Erikson, her ergenin gelişim süreci içerisinde kimlik kazanabilmesi için bilinçli ya da bilinçsiz bir mücadeleden geçtiğini, bu mücadelenin kimi gençte sessiz, kimi gençte ise fırtınalı olduğunu örnekler vererek açıklamıştır. Ergen bireyin ailesi ve toplumla çatışmalar yaşamasını doğal olarak nitelemiş bu durumu coşkun akan bir nehrin yatağını bulması şeklinde tasvir etmiştir.

Yıllarca gençlerle çalışan ve kimlik gelişimi hakkında araştırmalar yapan Masterson ise, genç ve yetişkin bireylerin kişilik yapısını karşılaştırmış ve ulaştığı farkları şöyle sıralamıştır:

- Yetişkinin bilinçaltı dürtüleri zaman içerisinde bastırılmıştır. Gençlerin dürtüleri ise bastırılmamıştır, dürtülerini kontrol edemezler.
- Yetişkinler çocukluk istekleri ve çevrenin istekleri arasında bir uyum sağlamıştır. Belli ölçüdeki değer yargılarına sahip olmuşlardır ve hayatlarında iyice benimsemişlerdir. Genç ise hala çocukluk istekleri ve çevresinin istekleri arasında çatışma yaşar.
- Yetişkin, kendi hayatını kazanır ve anne babasına bağlı değildir. Henüz bu aşamada olmayan genç duygusal ve ekonomik olarak da ebeveynine bağlıdır.
- Yetişkin ana babasından duygusal olarak bağımsız hale gelerek ve artık cinsel dürtülerini kontrol altına alarak içsel çatışmalarını çözebilmiştir. Genç ise hem cinsel çatışmalarını hem de evden kopma çatışmalarını çözmeye çalışan kişidir.⁶⁶

Yaşamın ilk yıllarında çocuğa verilen sevgi, güven ve ona inanma duygusu gençlik döneminde kimlik arayışı sürecinde yol göstererek bunalımını engeller. Çalışkanlık, bağımsızlık, girişimcilik gencin kişiliğinin temelleridir. Kendi yeteneklerine bilen, özgüveni olan, kimliğini kabullenmiş, düşünebilen, çalışkan bir genç hayat karşısında daha dengeli ve

---

⁶⁵ Melike Sayıl, Psikiyatri Temel Kitabı 1 (Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 1997), 127-143.

⁶⁶ Aysel Ekşi, Ben Hasta Değilim, Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarının Psikososyal Yönü (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1999), 125-148.

başarılı düşünceler ortaya çıkarır ve örnek davranışlar sergiler.⁶⁷ Gelişim süreci içerisinde kimliğini bulan genç, kendini tanıır. İzleyeceği yolu belirler. Kendine has duygu ve düşünceleri, kendi oluşturduğu inançları ve dünya görüşü olan bir birey ortaya çıkar.

Kimlik duygusu gelişen genç hem kendini bağımsız bir birey olarak benimser, hem de düşüncelerini önemseydiği çevresinde, benimsenmek ve onaylanmak özerk bir kişi olarak onu topluma uyumlu kılar.⁶⁸

Toplumsal bir kimliğe sahip olmak genç birey için çok önemlidir. Gencin bir kimliğe sahip olması ve kendini toplum içerisinde konumlandırması gelişiminde önemlidir. Ülkemiz uzun yıllar boyunca birbirinden farklı topluluklara yuva olsa da gençleri ortak toplumsal bir kimlik altında toplamayı başarmıştır. Toplum içerisinde genç birden çok kimliğe sahip olabilir, genç hem bir öğrenci iken bir çalışan da olabilir. Düşünceleri, eğilimleri ve yönelimleri farklı olsa da gençler toplumsal kimlikleri sayesinde bir araya gelebilirler. Artık gelişim süreci içerisine giren genç için kendini ve sahip olduğu değerleri bulmak, ebeveynlerinden bağımsız yaşamak, yetişkin bir birey rolünü benimsemek sonuçta ise kimliğini kazanabilmek önemlidir.⁶⁹ Kimlik bulma aslında bireyin doğumu ile başlayan süreç içerisinde temel güven duygusu ile başlamaktadır. Kimlik bulma ergenlik döneminde yoğunlaşmakta ve daha bilinçli ve güçlü yaşanmaktadır.⁷⁰ Kimlik arayışı içerisinde yakın çevrenin yaptığı kısıtlayıcı ve engelleyici tavırlar karşısında genç birey, saldırganlaşır, büyük tepkiler gösterir ya da içine kapanarak depresyona girebilir.⁷¹

Kişilik kavramı ise; kişinin kendine has ortaya koyduğu özelliklerinin diğer insanlara ve ortaya çıkan durum ve olaylara uyum göstermesi ve bütün ilişkilerini kapsayan davranışları olarak açıklayabiliriz. Kişilik, bireyin bütün özelliklerini, becerilerini, ilgilerini, konuşmasını, dış görüntüsünü ve çevresinde bulunan her şeye uyumunu, kişisel olarak ortaya koyduğu özelliklerin tümünü kapsar.⁷² Gelişimsel olarak ergenlik döneminin en çalkantılı

---

⁶⁷ İshak Özkan, “Gençliğin Akademik Başarısını Etkileyen Zihinsel ve Ruhsal Faktörler”, *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi* (Konya, 26-28 Ekim 1987), 225.

⁶⁸ Yıldırım Aktuna, “Gençlik Döneminde Benlik ve Kimlik Gelişimi”, *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi* (Konya, 26-28 Ekim 1987), 57-63.

⁶⁹ Aysel Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 119.

⁷⁰ Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 40.

⁷¹ Aydın Anay, *Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1992), 52.

⁷² Alparslan Usal-Zeynep Kuşlvan, *Davranış Bilimleri Sosyal Psikoloji* (İzmir: Barış Yayınları, 2000), 74-75.

ve en zorlu süreci kişilik gelişimidir.⁷³ Bireyin özel (characteristic) ve ayırıcı (distinctive) davranışlarını, Psikologlar kişilik olarak değerlendirmişlerdir. Bu davranışlar özeldir çünkü sıklıkla yapılan ve bireyin tipik davranışlarıdır. Bu davranışlar kişiyi diğer insanlardan ayırt eder.⁷⁴

Kişiliği etkileyen pek çok faktör vardır. Kalıtsal ve bedensel faktörler, aile, sosyal sınıf özellikleri, fiziki ve coğrafi özellikler, kültürel faktörler, sosyal yapı, sosyal medya, sosyal gruplar içindeki yetişkin bireyler ve ihtiyarlar, son etken olarak ise doğum sırası bu faktörlere örnek olarak verilebilir.⁷⁵ Kalıtsal özellikleri, becerileri, tecrübeleri ve öğrenme yeteneğinin kişiye has davranış özellikleriyle kendi karakterini nasıl şekillendirdiğini görebilmek gereklidir. Böylece her bir kişi, diğer bireyden farklı olarak bir kişilik oluşturur ve kendine özgü bütün özellikler kişiliktir.⁷⁶ Kişilik ne bir biyolojik veri ne de bir kalıtsal özellik değildir. Kişinin çevresiyle etkileşim halinde oluşturduğu bir “yapım”dır. Kalıcı olmayı hedefleyen bu “yapım”, bireyin kendi içinden veya dış dünyadan gelebilecek travmaları ile kargaşa ve düzensizliğe uğrayabilir.⁷⁷ Gencin bir davranışı devam ettirmesinde veya o davranıştan vazgeçmesinde içinde bulunduğu çevreden aldığı olumlu ya da olumsuz tepkiler etkilidir. Verilen tepkiler davranışta değişiklik meydana getirmekte ya da yapılan davranışta devamlılık gözlenmektedir.⁷⁸

Gencin kişilik oluşumunda ilk etapta ailenin yapısına bağlı olarak aynı uyaranlara ailesinin verdiği tepkiyi gösterme gelişse de daha sonra bulunduğu mekânlar ve okulu, arkadaşları aileden sonraki kişiliğin şekillenmesinde en önemli ikinci faktördür. Kişilik oluşurken vakit geçirdiği arkadaş çevresinden ilgileri, davranışları ve görüşleri de etkilenmekte ve şekillenmektedir. Toplumsal gelişimler ve değişimler ayrıca son zamanlarda gelişen sosyal medya genç bireyi oldukça etkilemektedir. Bireyin medya sayesinde Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan olay ve durumlardan haberdar olma hızı artmaktadır. Yeni medya ile

---

⁷³ Füsün Çuhadaroglu, “Bir Vaka Örneğiyle Ego ve Self Psikolojileri Yönünden Kimlik Gelişimi”, *Bilimsel Çalışmalar Özet Kitabı* (İzmir 34. Ulusal Psikiyatri Kongresi ve Uluslararası Uydu Sempozyum, 29 Eylül/3 Ekim 1998), 59.

⁷⁴ M. Naci Kula, *Kimlik ve Din* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1993), 20.

⁷⁵ M. Şerif Şimşek vd., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış* (Konya: Adım Matbaacılık, 2014), 74.

⁷⁶ Refia Uğurel Şemin, *Gençlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 95.

⁷⁷ Philippe Jeammet, “Ergenlik Sürecinde Hatanın Yeri”, çev. Talat Parman, *Değer Dergisi*, 40 (2000), 146.

⁷⁸ Luella Cole -John J. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. Belkıs Halim Vassaf (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975), 377.

farklılaşan ve değişen yaşam olanaklarını genç bireyler takip etmekte ve kişiliğinin oluşmasında çok yönlü değişim ve çokluğa da uyum sağlama ile yetişkinlik dönemine doğru evrilmektedir. Gencin bu dönemde özellikle değer yargılarının değişmesine paralel olarak toplumsal değer yargıları da değişim gösteriyorsa, bir süre sonra genç, toplumun değer yargılarını sorgular ve içselleştirmede problemler yaşayabilir. Sonuç olarak ise genç birey gruplara, ideolojilere vs. ilgi duyabilir ve sığınma yeri olarak görebilir.⁷⁹

Benlik kavramının büyük önem taşıdığı çağ gençlik çağıdır. Ergen birey kendini tanımaya çaba gösterir. Nasıl bir kişi olduğunu sorgulamaya başlar. Bedenini ve duygularını inceler. Gelecekte ne olmak istediğini sorgulamaya başlar.⁸⁰ Genç birey için bu dönem bir arayış çağıdır. Benliğini bulma çabası içerisine girer. Benlik gelişiminin cinsiyet, iş, din ve siyasal dünya görüşü gibi çeşitli yönleri vardır. Genç birey ise bütün alanlarda değişik olasılıkları düşünür dener ve kendi benliğini bulmak için çaba harcar.⁸¹ Ergenlikte içsel hayat derinleşirken diğer taraftan ise başkalarıyla ilişkiler genişlemeye başlar. Benlik bilinci de bu iki etkileşim çerçevesinde gelişimini sürdürür. Psiko-sosyal gelişim kişilik gelişiminin kesin belirtilerini içerir ki ergen, bir taraftan çevresinin görüş ve kanaatlerini önemserken diğer taraftan da kendi varlığını göz ardı edemez; kendi âleminin iç sesini de önemser.⁸²

Ne yazık ki bazı gençler gençlik çağının bu çalkantılı dönemini, bu dönemin getirmiş olduğu belirsizlik ve bunalımı atlatamazlar. Bu gençler ne istediklerini bilmedikleri gibi gelecek içinde ne yapacaklarını bilemezler. Karar ortaya koyamaz, kalıcı ve uygun seçim yapamazlar. Belli bir hedef belirleyemezler. İnsanlarla sıkı bir ilişki kuramaz, yaklaşamaz yalnız kalırlar. Arkadaş seçimleri yanlış olur. Becerilerine uygun olmayan işlerde zaman harcarlar. Ailesinin ya da toplumun uygun bulmadığı olumsuz kimliğe bürünürler. Başkalarına benzemek istemezler, ama bir kimse de olamazlar. İradeleri bozuktur ve amaçları yoktur. Toplumda yer bulamayan ve gelecekte umudu kesen genç birey böylece topluma sırt çevirebilir.⁸³

---

⁷⁹ Aysel Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 129.

⁸⁰ Aktuna, “Gençlik Döneminde Benlik ve Kimlik Gelişimi”, 66.

⁸¹ Erdal Baykan, *Âhiret İnancının Ortaöğretim Gençliği Üzerindeki Anlamı ve Etkileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 14.

⁸² Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 18.

⁸³ Yıldırım Aktuna, “Gençlik Döneminde Benlik ve Kimlik Gelişimi”, 68.

Ergenin son dönemine baktığımızda ise; uyumun artması, problemleri karşı bakış açısının değişmesi, yetişkinlerin tepkilerine karşı tecrübenin artması; topluma uyum gösterme, duygusal dinginlik, şartlara göre kişilik değişiminin oluşması gibi davranışlar ortaya çıkar.⁸⁴Ergenliğin son döneminin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Giyimde, eğlencede, ailede ve çevre ilişkilerinde uyumun artması,
- Problemleri değerlendirmede ve çözmede bir önceki döneme göre daha etkili yöntemler ortaya koyması,
- Yetişkin kişilerin müdahale etmesinin azalması sosyal bakımdan uyumu kolaylaştırması ve olgun birey davranışları sergilenmesi,
- Bağımsızlık duygusunun gelişmesiyle duygusal sükûnetin ortaya çıkması,
- Toplumsallaşmadaki ilerleme ile daha müsamahakâr ve gerçekçi bir anlayışın ortaya çıkması,
- Benlik ve kişilikteki gelişmeler ile kimliğin büyük ölçüde oluşumunu tamamlanması.⁸⁵

2.1.4. Gençlerde Sosyal Gelişim

Ergen bireyin topluma girmesini hazırlamak için duygusal, fiziksel ve zihinsel gelişimine paralel olarak sosyal gelişim de oluşmaya başlamakta ve birey değişik aşamalardan geçmektedir.⁸⁶ Ergenlik dönemi, gencin biyolojik ve duygusal aşamalarındaki değişiklikleri ile başlar. Devamında ise cinsel ve psiko sosyal olgunlaşma ile devam ederek bağımsızlığını kazandığı, sosyal üretkenliğe sahip olduğu kronolojik bir sıralamaya sahip belli bir zaman sonunda sona eren dönemdir. Fiziksel ve sosyal gelişimdeki değişiklikler bu dönem içerisinde gerçekleşir.⁸⁷ Ergenlik döneminde ki psikososyal gelişim, bireyin uyumlu ve gerçekçi, kendine has kimlik geliştirmesini zorunlu kılar.⁸⁸ Ergenlikte kimlik oluşumunun başlaması ile birlikte bilişsel gelişiminde hızlanır, dürtüsel ihtiyaçlar ve duygusal yoğunlukta

---

⁸⁴ Bozkurt Koç, *Eğitimcilerde Dini Hayat* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 49-50.

⁸⁵ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, 17.

⁸⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 355-356.

⁸⁷ Haluk Özbay- Emine Öztürk, *Cep Üniversitesi –Gençlik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 12.

⁸⁸ Patton DD- Harris JR., *Ergenlik Gelişimi ve Tarama*, çev. Mustafa Mümtaz Mazıcıoğlu (Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 2007), 129-138.

artma, meslek seçimi, aileden ayrılma, karşı cins ile etkileşim kurma, bireyselleşme isteği gibi nedenler sebebiyle ergenler bu döneme özel sıkıntı ve problemler yaşarlar.⁸⁹

Birçok tutum ve davranışın temeli çocukluğa dayanmakta ve genelde deneyimleme, sosyal öğrenme, taklit etme ve pekiştirme ile edinilmektedir.⁹⁰Çocuğun hayatının ilk yıllarında ki yaşantıları, daha sonraki hayatını önemli derecede etkilemekte,⁹¹ çocukluk döneminde, eleştirilmeden duygu ağırlıklı öğrenilen bilgiler, daha sonraki dönemlerde zihin ağırlıklı öğrenilecek bilgilere temel teşkil etmektedir.⁹²Çocukluk döneminin iç deneyimleri⁹³ ve çocuklukta kazanılmış olan davranışların büyük kısmı yetişkinlikte, kişilik yapısını, alışkanlıkları, inançları ve değer yargılarını biçimlendirmekte,⁹⁴ tutumlarını ve davranışlarını etkilemektedir.⁹⁵

Bireyin çoğu zaman çalkantılı, atılğan ve coşkulu olduğu 12-22 yaş aralığında yer alan gençlik çağı, gencin kendisiyle ve çevresiyle problemler yaşadığı, sosyal gelişme ve olgunlaşma çağıdır.⁹⁶ Sosyal gelişim, gencin kendini toplumun bir parçası gibi hissettiği; ailesi, akrabaları ve komşuları ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini öğrendiği süreçtir.⁹⁷ Diğer bir ifade ile ise sosyal gelişim; “gencin yaşadığı toplum tarafından kabul edilen uygun olan davranışları öğrenme sürecidir.”⁹⁸

Biyolojik gelişim süreci, gelişimin ilk aşamasını ve diğer bütün aşamaların zamanını belirlerken, gelişim içeriğini etkileyen en önemli faktör gencin içinde büyüdüğü çevrenin nitelikleridir.⁹⁹Son zamanlarda ortaya çıkan Psiko-biyolojik öğrenme kuramları, öğrenmenin ne olduğu ve aşamalarının anlaşılabilmesinin ancak çevrenin birey üzerinde

---

⁸⁹ Orhan Derman, Ergenlerde Psikososyal Gelişim, “Adolesan Sağlığı, II. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri” (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 2008), 9-21.

⁹⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar* (Ankara: Evrim Yayınları, 1999), 119.

⁹¹ Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları* (İstanbul: M.E. B. Yayınları, 2000), 60.

⁹² Beyza Bilgin – Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 70.

⁹³ Neda Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), 215-220.

⁹⁴ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 13.

⁹⁵ Neda Armader, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, 215-220.

⁹⁶ Celalettin İcmeli, “Gençlik Çağı Sorunları ve Hastalıkları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (1991), 281-296.

⁹⁷ Şahin, Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, 20.

⁹⁸ Tuncer, Dini İnanç Gelişimi Açısından Köy ve Şehir Çocuklarının Karşılaştırılması, 30.

⁹⁹ Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, 47.

ki etkisinin incelenmesiyle ortaya çıkacağı fikrini savunmaktadırlar.¹⁰⁰Çocuğun sergilediği ilk sosyal davranışlar bu yüzdendir ki anne babanın davranışlarının bir yansımasıdır.¹⁰¹Ergenin ilk sosyal ilişkileri derinliği olmayan ve devamlılıkta barındırmayan yüzeysel niteliktedir. Ancak bu sosyal ilişkiler ileride yaşanacak karmaşık ilişkilerin ilk habercisi olma niteliğindedir.¹⁰²

Aile içerisindeki kazanmış olduğu tutum ve davranışlar ile genç birey sosyal alanda kullanacağı argümanları öğrenir. Aile üyelerinin sağlıklı iletişimi genç bireyin okul hayatını, akranları ile diyalogunu ve daha birçok düşünce ve davranışını olumlu yönde etkiler. Ancak ailede yaşanan iletişim problemi ve aile üyeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar özellikle bireyin ilk ergenlik döneminde daha çok etkili olmaktadır. Böyle bir durumda genç sosyalleşme ve iletişim kurabilmede zorluk yaşayabilmektedir. Bazen etrafındaki olaylara kayıtsız kalan genç bazen de tam tersi olarak olaylara fazla anlam yükleyerek davranışlarında aşırıya kaçma bilmektedir. Ergen bireyin sosyal gelişimini etkileyen özelliklerden bazılarına şunlardır: Gençler özellikle bu dönemde duygularında yoğunluk yaşar, fiziksel olarak kendini eleştirir ve kendini beğenmeyebilir bu durum sonucunda sosyallikten çekinebilir. Gerçek ve kendi dünyası arasında çatışma olabilir, grupta ortak görüş önemlidir, yalnızken toplu yerlerden ve mekânlardan çekinir, bazen de bir gruba aidiyet konusunda çekimser davranır, çocuklukta benimsediği sosyal yaşama karşı tutumları değişir, aileden bağımsız olma isteği ve karar verme aşamasındaki ortaya çıkan bazı sorunları vb. gibi özellikler örnek verilebilir. Genç bu süreç içerisinde sosyalleşir ve topluma dâhil olur. Toplumsallaşma kavramı ise, kişinin, toplumun töresine, geleneklerine, göreneklerine, kültürüne, değerlerine ve ölçütlerine sahip olması, bu ilkelere göre davranması, toplumdaki işlevlerini yerine getirmesi ve uyum sağlaması sürecini öğrenmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³

Toplumsal aktif evresinde bulunan bireyler olarak gençler içerisinde yaşadıkları topluma göre kişilik özelliklerini belirlerler. Toplumsal yapı içindeki genç bireyler sosyalleşme sürecinde toplumun genel kanı ve davranışlarının daha çok edinilmesinde ve bunların

---

¹⁰⁰ Recai Doğan – Cemal Tosun, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6/16 (2002), 207-208.

¹⁰¹ Luella Cole, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. Belkıs Halim Vassaf (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001), 207.

¹⁰² Phil Erwin, *Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 4.

¹⁰³ Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, “Toplumsallaşma” (Erişim 25 nisan 2024).

kuşaktan kuşağa aktarılmasında rol oynamaktadırlar. Toplumsal kavramı ise birbirlerine tepki veren ve davranışlarını etkileyen iki ya da daha fazla insan arasındaki ilişki ya da etkileşim demektir.¹⁰⁴ Günümüzde sosyal yapı içerisindeki değişime bağlı olarak çocukların ve gençlerin aile içerisindeki konumları da olumlu bir şekilde değerlendirilmektedir. Gencin yaşadığı bu doğal sürecin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi ve aileye, genç ve çocuğa yönelik izlenecek politikaların destekleyici bir şekilde olmasıyla bu olumlu bakış açısı daha çok güçlenebilir. Sonuçta, sosyal hayat içerisinde kendini daha iyi ifade eden ve ilişkilerini sağlıklı bir şekilde kurabilen genç bireylerin sayısı artacaktır.¹⁰⁵ Günümüzde gençler artık özgül bireyler olarak değerlendirilmekte ve kendi yaşamları hakkında karar verme konusunda daha istekli olmakta ve beraberinde eğitim gibi kurumsal süreçlerde özerk olabilmektedir. Genç bireyin ailesi ve çevresi ile olan iletişimi ne kadar iyi olursa kendini bir birey olarak toplumda tanımlaması, kendine güven duyması ve özerklik gelişiminin sağlıklı bir şekilde oluşması o kadar olumlu olacaktır. Gencin ailesi ve çevresinden aldığı geri dönüşlerin engelleyici ya da olumsuz olması ise bireyin toplumsallaşma sürecini ve kendine güvenini olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Bu süreç içerisinde toplumun genç bireyden istediği sosyalleşmesidir. Sosyalleşme kavramı, bireyin üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesidir. Bireyin görev ve sorumluluklarını sosyolojik kuramlardan işlevselcilik kuramı ile açıklık getirilmektedir. Biyolojide her mikroorganizmanın bir yerine getirmesi gereken bir işlevi vardır. Sosyolojiye uyarlanan bu durum ise işlevselcilik kuramı ile açıklanır ki toplum içerisinde her bireyin bir görev ve sorumluluğu vardır. Kişinin toplumsal etkileşim sürecinde toplumun davranışlarını öğrenmesi, özümsemesi ve kendisini bir birey olarak o davranışları sergilemesi, iki taraflı iletişimi olan belirli bir süreçte gerçekleşir.¹⁰⁶

Arkadaşlık grupları da bireyin sosyalleşmesinde önemli rol oynayan sosyal alanlardan biridir. Birbirlerinin sosyalleşmesine katkıda bulunan arkadaşlar çeşitli tutum ve davranışlar ile birbirlerini etkilerler ve birlikte vakit geçirir, eğlenir ve diğer faaliyetlerde bulunurlar.¹⁰⁷ Ergen bireyin arkadaşları ile kurduğu sağlam ve sağlıklı ilişkiler, geniş bir

---

¹⁰⁴ Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 213.

¹⁰⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri", *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 23-24 Nisan* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 37.

¹⁰⁶ Hayati Beşirli, *Gençlik Sosyolojisi Politik Toplumsallaşma ve Gençlik* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 68.

¹⁰⁷ Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1992), 71-72.

toplumsal bağlam içinde güncel nitelikli toplumsal ve kişisel ilişkileri kapsar. Ortaya çıkan bu etkileşim çok güçlü ve hızlıdır. Bu durumun nedeni ise insanın, psikolojik olarak arkadaşlarından, davranışlarından ve huylarından etkilenmeye meyilli olmasıdır.¹⁰⁸ Çocuk ergenlik dönemine girerken, ebeveynleri ile ilişkilerini hızla büyüyen sosyal çevresinin isteklerini keşfetmesini sağlayan kale olarak görürken, akranları ise çok daha önemli bir hale gelmeye başlar.¹⁰⁹ Gencin aile ortamından çıkıp çevreye yönelmesini bağımsız olma duygusu sağlar. Gencin çevreye yönelmesi ilk önce arkadaş gruplaşmasıyla belirginlik kazanmakta ve zaman içerisinde toplumda var olan farklı örneklerle benimseme süreci devam etmektedir.¹¹⁰ Ergen birey, ailenin alanından uzaklaştıkça, akranlarının bulunduğu çevreye doğru kayar. Ailesinden edindiği tutum ve davranışları pekiştirir, değiştirir ya da yeni sosyal davranışları benimser.¹¹¹ Sosyalleşme, toplumda yaşanan kültürün birey tarafından öğrenilmesi ve davranışlarına yansımadır. Bu öğrenme süreci doğum ile başlar ve ölüme kadar devam eder. Süreç içerisinde ferdin sosyal çevresinin, kişisel ilişkilerinin ve bütün çevresel faktörlerin etkisi azımsanmayacak şekilde önemlidir.¹¹² Gencin sosyal gelişimi, çevresinde yer alan bireylerin, yaşadığı olayların toplumun kültürünün, biyolojik özelliklerinin ve sosyo- kültürel koşulların etkisi altında şekillenir.¹¹³ Sosyal gelişmeyi ergenlik döneminde asıl olarak şu faktörler etkiler:

1. Bedensel ve sosyo-ekonomik olarak sahip olunan imkânlar veya imkânsızlıklar,
2. Bir gruba aitlik veya farklılık sağlayan sosyal beceriler,
3. Sosyal bakımdan sahip olunan bilgi ve o bilgiyi ustaca kullanma,
4. Sosyal olarak sahip olduğu görgü.¹¹⁴

Bireyin yaşamı boyunca devam eden bu gelişimi en iyi çözümleyen Erikson 'dur. Erikson bireyin yaşamı boyunca geçirdiği gelişim aşamalarını ruhsal ve toplumsal olarak ele almış,

---

¹⁰⁸ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 1999), 300.

¹⁰⁹ Erwin, *Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık*, 37.

¹¹⁰ M. Naci Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din* (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001), 46.

¹¹¹ İbrahim A. Gövsa, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Hayat Yayınevi, 1998), 117-118.

¹¹² Fatma Varış, *Ergenin Gelişimi* (İstanbul: Özgü Yayınevi, 1963), 57.

¹¹³ Orhan Demir, *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 38.

¹¹⁴ Koç, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi*, 31.

bu çerçevede bireyin ortaya çıkabilecek muhtemel durumlarını belirlemeye çalışmıştır. Erikson 'un belirlediği sekiz aşama ve psiko-sosyal nitelikleri şöyle özetlenebilmektedir:¹¹⁵

Tablo 1. Dönemlere Göre Psiko-Sosyal Özellikler

Dönem	Psiko-Sosyal Özellikler
Bebeklik dönemi	Güvene karşı gelişen güvensizlik
Küçük çocukluk	Özerkliğe karşı gelişen utangaçlık ve kuşku duyma
İlk çocukluk	Girişkenliğe karşı gelişen suçluluk duygusu
Orta çocukluk	Çalışkanlığa karşı gelişen aşağılık olma duygusu
Ergenlik	Kimliğe karşı gelişen rol karmaşası
Genç yetişkinlik	Yakınlığa karşı gelişen yalıtılmışlık duygusu
Orta yetişkinlik	Üretkenliğe karşı gelişen durgunluk duygusu
İleri yetişkinlik	Bütünlüğe karşı gelişen umutsuzluk duygusu

Ergenlik dönemi bireyin sosyal gelişimi ve topluma uyum süreci bakımından en uygun dönemdir. Ergenlik döneminde genç birey gruptan etkilenme bakımından diğer dönemlere göre daha yatkındır. Gencin bağımsızlık duygusu ve birey olarak topluma dâhil olma süreci olarak kabul edilen bu dönemde evden uzaklaşma ve çevreye yönelme gözlenir.¹¹⁶ Artık toplum içinde yer edinme zamanı geldiğini düşünür. Onun bu düşüncesi topluma uyum sağlamasını sağlar. Gençlerin spor, sanat ve çeşitli derneklerin faaliyetlerine katılmaları ile sosyal etkileşimleri artar.¹¹⁷ Ergenlik dönemi bundan dolayı bir toplumsal gelişime uyum sağlama süreci olarak nitelenir. Genç kendi oluşturduğu grup faaliyetlerini düzenler, deneyimler ve toplumsal uyum kazanır.¹¹⁸ Bu süreç içerisinde artık toplumsal statü ve rollerini idrak eder.¹¹⁹

Ergen birey bir yandan hızlı fizyolojik değişimleri diğer yandan toplumun değer yargıları benimseme ve toplumun amacına yönelme baskısı ile karşı karşıyadır. Ericsson'a göre ise ergenin duygu ve düşünce yapısı, toplumdaki yetişkin rolüne hazırlık ve toplumda benimsenen ahlâkî kurallara uyum problemlerini yaşadığı bu süreçte, köklü bir değişikliğe uğrar. Ergen yetişkinliğe girerken taklit edeceği yeni modellere ihtiyaç duyar. Genç birey

¹¹⁵ Fahri Güzel, *Ergenlik Dönemi Dinî Gelişiminde Dua* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 16.

¹¹⁶ Halil Apaydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dinî Yasaklarla İlgili Tutumları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/217-238 (1999), 219.

¹¹⁷ Celalettin İcmeli, "Üniversite Gençliği: Fırat Üniversitesindeki Gençlerin Psiko-Sosyal Sorunları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35/2 (1996), 43-83.

¹¹⁸ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 293-294

¹¹⁹ Mustafa Tavukçuoğlu, "Avrupalı Türk Gençlerinin Kültürel Kimlik Problemlerinden Din Olgusu Üzerine Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/43 (1999), 30.

Meslek seçimi ve eğitim sürecinde karşısına çıkan sorunlarla başa çıkabilme kabiliyetine göre psikososyal kimliğini oluşturur. Bu problemlerini çözemeyen ergenler ise çeşitli kimlik bunalımları içerisinde bocalayabilir.¹²⁰Bazı gençler toplumda oluşan düzensizliğe ve bozukluğa ortak olmak istemez ve ilgisiz kalma yolunu seçerler. Toplumu değiştiremeyeceğini, güçsüz olduğunu savunur ve hiçbir sorumluluk almadan pasif kalmayı tercih ederler. Bizim ülkemizde de çok sık görülmemekle beraber, hippiler, bitnikler, pankçılar, metalciler gibi akımlara kendilerini kaptırırlar. Ütopist bir dünya yaşamak için alkol ve uyuşturucuya sarılabilirler. Toplumdaki güncel sorunlar gencin saldırganlığının nereye yönelebileceğini belirler.¹²¹ Türkiye’de yapılan çalışmalarda gençlerin daha çok belirttikleri, Sosyal gelişim sürecinde çatışma yaşadıkları konular şunlardır: Ebeveynlerin baskıcı ve katı tutum ve davranışları, büyüdüklerinin kabul edilmemesi, Ebeveynlerin anlayışsızlıkları ve fikirlerinin sorulmaması, başaramayacakları düşünülerek sorumluluk verilmemesi.¹²²

2.1.5. Gençlerde Ahlâk Gelişim

Sözlükte tabiat, huy ve özyapı anlamlarına gelen ahlâk kavramı, terim olarak insanlar tarafından özümsemiş davranış kalıpları ve insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar olarak açıklanır. Bir başka tanımda ise ahlâk: Nefsi kötü davranışlardan temizleme ve iyi hareketlerde bulunmayı açıklayan ilim dalı olarak tasvir edilir.¹²³ Ahlâk kavramının bir normatif yani düzgüsel, bir de refleksif yani düşünsel yönü vardır. Normatif bakımdan ahlâk, yaptığımız davranışları kendisine uydurduğumuz kuralların tümüne denir. Refleksif bakımdan ahlâk bir başka deyişle felsefi ahlak, bireyin eylem ilkeleri ve toplumun değerlerinin temeli üzerinde oluşturulan eleştirel düşüncelerin bütünüdür.¹²⁴

Ahlâk gelişimi deyince ise, kişinin toplumsal gelişimi akla gelmelidir. Ayrıca kişilik gelişimi ile de ilgili bir kavramdır. Bazı değer yargıları (iyi-kötü, doğru-yanlış vb.) toplumdan

---

¹²⁰ Fahri Güzel, *Ergenlik Dönemi Dînî Gelişiminde Dua* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 10.

¹²¹ Celalettin İçmeli, “Gençlik Çağı Sorunları ve Hastalıkları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (1996), 284.

¹²² Erkan Perşembe, “Genç-Âile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dînî Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/7-19 (1999), 10.

¹²³ Hüseyin Karaman, *Nurettin Topçu’da Ahlâk Felsefesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 23.

¹²⁴ Coşkun Can Aktan, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 40.

topluma değişiklik gösterebilir. Bu değer yargıları, bireylerin üzerinde zorlayıcı etkilerde gösterebilir. Birey bu etkilere göre davranışlarını düzenler. Davranışların toplumun onayladığı şekilde oluşturulması “ahlâk gelişimi” kapsamında değerlendirilir. Ahlâk gelişimi böylece değişen toplum içinde, değişen birey arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkar. Ahlâk gelişimi diğer gelişimlerde olmayan esnek bir görünüşü sahiptir.¹²⁵ Genç bireyin ahlâk anlayışı ne bir çocuğun ahlâk anlayışı ne de bir yetişkinin ahlâk anlayışıyla aynı değildir. “Doğru ve yanlış nedir?” veya “İyi bir kişi olmak ne anlama gelir?” çocukluktan yetişkinliğe kadar ahlakî gelişme için bu sorular önemlidir. Ahlaki davranışlar, ahlaki duygu, ahlaki düşünce ve bireyde zaman içinde meydana gelen ahlaki değişimler, ahlâk gelişimi olarak ele alınır.¹²⁶

Ergenlik, genç bireyin gelecek planları yaptığı ve yetişkin bir birey olarak kendine roller bulmaya çalıştığı, kişiliğini ve öz benliğini geliştirmek için çaba harcadığı bir dönem olarak tanımlanmıştır. Ergenlik döneminden önce tam anlamıyla ahlaki gelişimden söz etmek pek mümkün değildir. Çünkü bireyde soyut işlemlerle alakalı ahlâkî kabullerin kavranması ve özümsemesi, zihinsel gelişme ile olacaktır. Ancak birey ahlâkî olgunluğa soyut düşüncenin başlayacağı 12. yaşıdan itibaren ulaşacaktır. Çocuklukta birey kişiliğini kontrol edebilecek kadar olgunlaşmadığı için vicdanının fonksiyonunu yetişkinler üstlenir. Ama ilerleyen zaman içerisinde zihinsel ve duygusal değişmeler ile vicdan gelişir. Suçluluk ve günahkârlık duygusunun güç kazanması ve vicdan gelişimindeki ilerleme ile iç kontrol, kendine sahip olma, bağımsız ve daha dikkatli davranma ergende görülen davranışlardır.¹²⁷

Suçluluk duygusu, vicdanın uyarısına aracılık ederek ahlaki kabullerde çatışma veya uyuşmazlığa işaret eder. Birey artık vicdanı tarafından bir mahkûmdur. Vicdan aşırı güç kazanırsa gencin kişiliğinde bozukluklar yaşanır.¹²⁸ Vicdan duygusu eğer uygun ölçülerde yaşanırsa, gencin bilinçli davranmasında, duygu ve davranışının yeniden yapılanmasında ve doğruya yönelmesinde güçlü ve eşsiz bir hizmet üstlenebilir.¹²⁹ Ahlaki problemler, bencillik duygusu veya tam tersi diğer insanları daha çok düşünme ile yaşanan çatışma¹³⁰ ve etrafında

---

¹²⁵ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi, 1975), 186-187.

¹²⁶ Fahri Güzel, Ergenlik Dönemi Dînî Gelişiminde Dua, 20.

¹²⁷ Neda Armaner, *Psikopatolojide İlk Dînî Belirtiler* (Ankara: Demirtaş Yayınları, 1973), 101-102.

¹²⁸ Arthur Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev: İbrahim N. Özgür (İstanbul: Gün Matbaası, 1974), 417-419.

¹²⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1993), 106.

¹³⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 104.

insanlar tarafından aşırı sorumluluk verme, sürekli tenkit görme ve aşırı derecede anlayışsızlık¹³¹ gibi davranışlar suçluluk duygusuna kaynaklık eder.

Suçluluğun bir başka boyutu olan günahkârlıkla birey, dinin emir ve yasaklarına uygun davranmadığı için büyük bir pişmanlık duyar. Günahkâr olma duygusu, uzun sürede oluşan manevi bir yapılanmanın sonucu olarak ortaya çıkar.¹³² Bundan dolayı dini bilinçten önce gerçek anlamda bir günah bilincinin oluşmasından bahsetmek zordur.

Yapılan araştırmalarda göstermiştir ki, ergenin ahlâk gelişimi üzerinde zekânın, toplumsal seviyenin, yaşı, ebeveyn tutumlarının, aile çevresinin ve kültürel farklılığın önemli etkileri vardır.¹³³ Yine dönemin tüm karmaşıklığına rağmen ahlâkî olgunluğa ulaşan ergen, yaşamın hiçbir sürecinde görülemeyecek ölçüde güzelliğe, iyiliğe, doğruluğa, yüceliğe, erdemliğe, adalete ve dürüstlüğe isteklidir. Böylece oluşan incelikler ve güzellikler, dine yönelmesini sağlar.¹³⁴

2.2. İnanç Kavramı

Kişinin iç dünyasının şekillenmesinde inanç önemli bir yere sahiptir. Araştırmamızın ana konusu “İnanç” kavramı üzerinde temellendiği için, öncelikle bu kavramı incelememiz faydalı olacaktır.

İnanç “güvenilen kimse, mutemet, vezir” sözcüğünden evrilmiş Türkçe bir kelimedir.¹³⁵ Zaman içerisinde karşıladığı anlamda değişiklikler olan İnanç kavramı TDK’da ki bugünkü karşılığı ile İnanç; “Tanrıya, bir dine iman etme, dine inanma, itikat, birine karşı güvenme ve inanma duygusudur.”¹³⁶ diye açıklanmıştır.

İnanç kelimesi Arapçada ise; “akîde” şeklinde ifade edilirken, inanmak; ise “itikat” sözcüğü ile ifade edilir.¹³⁷ İtikat; “inanç ve hüküm” kavramları kullanılarak da ifade edilmiştir.¹³⁸

---

¹³¹ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, 417.

¹³² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 106.

¹³³ Mustafa Koç, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 32.

¹³⁴ Beyza Bilgin, “Gençlik ve Din Eğitimi”, *MEB Din Öğretimi Dergisi* 10 (1988), 28.

¹³⁵ Nişanyan Sözlük, “İnanç” (Erişim 07 Kasım 2023).

¹³⁶ TDK Sözlük, “İnanç” (Erişim 07 Kasım 2023).

¹³⁷ Erol Ayyıldız, *Cep Lügati* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 79.

¹³⁸ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid-li’t-tullâb* (İstanbul: Bahar Yayınları, 2000), 518.

İnancın kelime anlamını: “birey ya da toplumda, bir düşünceyi, bir olguyu, bir nesneyi, bir varlığı gerçek kabul etmek”¹³⁹ olarak açıklayan Boratav; inancın toplumsal boyutuna da dikkat çekmiştir.

İnancın gerçekleşebilmesi için inanılan bir objeye ve aklen o objeyi kabul etmeye veya reddetmeye ulaştıracak bir sebebe ihtiyaç vardır.¹⁴⁰ İnançta bulunan derin mana ki bu mana insanı büyük bir istekle kendiliğinden Allah’a bağlar.¹⁴¹

İnanç kavramını daha geniş manada ele alan yazarlar da olmuştur ki onlar tüm ihtimalleri içerisine alan tanımlar yapmakta, şüpheden arınmış kabul ve tam bir tasdiki göz önünde bulundurmaktadırlar. Böylece inancı, bireyin bir hükmün bir kısmını ya da tamamını kabul etmesi veya ret etmesi ya da şüphelenmesi diye tanımlamışlardır.¹⁴²

Somut gerçeklere dayanan bir hüküm veya kesin olmayan bilgi veya kanaat olarak, inanç kelimesini açıklayabiliriz. Örneğin “her şeyin yolunda gideceğine inanıyorum, fakat büyük bir problemle karşılaşabilirim.” hükmü, kesinlik ifade etmeyen bir kanaattir. Fakat “başarılı olacağına inanıyorum.” hükmü ise kesin bir kanaattir. İnanç, bir hükmün bir kısmını ya da tamamını kabul etmesi veya ret etmesi ya da şüphe duymasıdır. İnanç kısaca kabulü de reddi de şüpheyi de kapsayabilir.¹⁴³

İnanç insanı hedeflerine ulaştırmak için davranışlarına yön veren en önemli muharriktir.¹⁴⁴ Din Bilimcileri dini tanımlarken iki kavrama dikkat çekerler ki bunlar; İnanç ve güdülerin inançlardan kaynaklanan uygulamalarıdır.¹⁴⁵ İnancı bağlanmak ve eylemlerimizi şekillendirerek ilahi olana ulaşmak olarak da tarif edebiliriz. Bağlanmada inanma rast gele bir inanma değil, seçilen ve yönetilen bir bağlanmadır.¹⁴⁶ Bu tanımlardan da yola çıkılarak İnancın insanın dini hayatına nüfuz ettiği ve dini düşüncesinin

---

¹³⁹ Pertev Naili Boratav, 100 *Soruda Türk Folkloru* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997), 7.

¹⁴⁰ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 48-50.

¹⁴¹ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998)112.

¹⁴² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 71.

¹⁴³ Hatice Acar, *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006)7.

¹⁴⁴ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Ankara: Andaç Yayınları, 2003), 84.

¹⁴⁵ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 133.

¹⁴⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 155.

şekillenmesinde kaynak oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber İnancın kabul etme ve eylemlerine yansımanın yanında işlevsiz bir inanma olmadığını da söyleyebiliriz.¹⁴⁷

Felsefi metinlerde inanç kavramı, doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir karakterli bir terim olarak kullanılır. Bu ifadeye kısaca “önermesel inanç” adı verilir. İnanc kelimesi; kimi zaman kanaat kimi zaman ise kesinlikten uzak zan ve tahmin gibi ne objektif bir kesinlik ne de öznel bir kesinlik içeren hüküm ya da tahmin için kullanılır. Yani tahminden, en güçlü kabule kadar kesinlik dereceli tasdikler inanç kavramı içerisinde değerlendirilir.¹⁴⁸ İnancın bu farklı kesinlik derecelerine göre; %50 civarında şüphe, %50 ile %100 arası kanaat olarak ortaya çıkar. %100 lük inanç ise hiçbir şüphe barındırmayan kesin bir kabuldür. Bu inanç ise hiçbir sorgulama olmadan benimsenirse ve zıt kabullerin aynı seviyede doğru olabileceği düşünülmez ise iman gerçekleşir.¹⁴⁹

İnsan belli bir inançla doğmaz. Gözlem, bilişsel öğrenme ve edimsel koşullanma ile inançlar edinir. Bu inançları sosyal deneyimler ile şekillendirir. Bu doğrultuda inançlar yavaş olmakla beraber yeni bilgilerle değişebilmektedir. Bu değişimde iki tane birbirini takip eden eylem vardır. Bunlardan birincisi karşıt bir davranışta bulunmak, ikincisi ise kişinin inanmasını sağlayacak ve kişiyi razı edecek bir iletişimle karşılaşmaktır. Bu durumda ise mesajın kaynağı, mesajın kendisi ve mesajı alan kişi çok önemlidir. Mesajı gönderen kişinin güvenilirliği mesajın ikna edici olmasında önemlidir. Öğrenme Kuramına göre, inancı geliştirme ve inancı değiştirme olasılığı da vardır. Mesaj, Pekiştireç, Tepki, Uyarıcı, Genelleme gibi etkileyici iletişimde kullanılan kavramlarla beraber sunulduğunda, inançta değişim sağlanmaktadır.¹⁵⁰ İnancda duygusal faktörler inancı etkileyen çok önemli faktörlerdir. Sevdığı kişiye inanmaya istekli ve meyilli olan insan, irade ve muhakeme etme yönünü göz ardı eder. Etkili bir duygu mesajı gönderen kaynak, kişinin inancı kabul etmesinde veya etmemesinde etkili rol oynar. Tutkular ve heyecanlar da inanç konusunda

---

¹⁴⁷ Kazım Karabekir Akbudak, *Kur’ân’ın İnanç ve İnançsızlığa Bakışı: Psikolojik Bir Yaklaşım* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 10.

¹⁴⁸ Ferit Uslu, *Felsefi Açısından İmânı Temellendirme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 37.

¹⁴⁹ M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç – Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 25.

¹⁵⁰ Morgan CT., *Psikolojiye Giriş*, çev. Sirel Karakaş (Ankara: Eğitim Kitabevi, 1995), 67.

insanı etkiler. Bundan dolayı inancın karar bakımından, zihinsel kabullenme bakımından, duygusal benimseme bakımdan ve davranışlar bakımından kararlı bir tarafı da vardır.¹⁵¹

Genellikle insanların yaratılıştan getirdikleri özellikleri ile inanmaya yatkın ve uygun oldukları, ruhen ve aklen de inanma konusunda kabiliyetli oldukları kabul edilir. Uyur halindeki fitrattan gelen yatkınlık, çocuğun ruhundaki arayışla, dini inancı kabule doğru evrilir. Güven üzerine kurulu olan bu kabul, güven veren varlığa sığınma ve bağlanmadır. Gerçek bir güven kaynağı olma özelliğinden dolayı Dini inanç, insanın ihtiyaç duyduğu bir yüce gücü kabul etme ve onun gücüne teslim olarak güvende olmayı sağlar. Argyle, din inancını yedi psikolojik temele dayandırır. Bir, doğrudan bir ihtiyacı karşılamak; iki, bir sıkıntıyı ortadan kaldırmak; üç, iç karışıklıkları çözmek; dört, Tanrının anne-baba şekilleri olarak algılanması; beş, “ben” kimliği sağlaması; altı, dinin açıklamalarının anlam ihtiyacı çerçevesinde bilişsel netlik içermesi ve son olarak ise yedi, yaşanan dini tecrübesiyle bireyde ortaya çıkan mutluluktur.¹⁵²

2.2.1. Gençlerde İnanç ve Din Anlayışı Gelişimi

Gelişim sürecindeki bireyin inanç gelişimi, zihinsel, fiziksel, psikososyal vb. değişim ve gelişimlerine paralel olarak şekillenmektedir. Gençlik, ömür boyu süren bu değişim ve gelişimlerin çok daha yoğun yaşandığı ve gözlemlenebilen bir aşamayı ifade etmektedir.¹⁵³ İnanç gelişimi bakımından ise henüz soyut düşünme becerisi kazanılmadan, çocukluk döneminde iyice kavranılmayan dini inanç, gençlik döneminde ki gelişmelerle beraber şuurlu bir inanca dönüşmeye başlar.¹⁵⁴ Gençlik süreci içerisinde inanç gelişimi üç aşamada gerçekleşmektedir: 12-14 yaş, din fikrinin uyanması ve gelişim göstermesi, 14-18 yaş, din kabullerini sorgulama ve şüphe duyma, 18-21 yaş dine karşı tutumların belirginleşmesi.¹⁵⁵ Bir başka sınıflandırmada ise; Genç bireyler, buluş çağından önce, buluş çağında ve buluş çağı sonrasında, inandığı dine mensubiyetini değişik şekillerde gösterir;

---

¹⁵¹ Ekrem Özbay, *Ergenlikte Allah ve Din İnanç* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995), 28.

¹⁵² Karacoşkun, “Dinî İnanç – Dinî Davranış İlişkisine Sosyo – Psikolojik Yaklaşımlar”, 27.

¹⁵³ Gander, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 437-513.

¹⁵⁴ Turgay Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 70-71.

¹⁵⁵ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 30-34.

“taklidî iman” “buhranlı iman” ve “tahkiki iman”(kişiselleşmiş iman, özümsemiş kişiye mal edilmiş) biçiminde bir gruplandırmaya gidilmiştir.¹⁵⁶

İnanç gelişimi üzerine araştırmalar yapan Fowler, gençlik döneminde inancın evresine “Terkibi Geleneksel İnanç Evresi” adını vermiştir. Ona göre genç birey, bu dönemde kendi maneviyatının ve diğer insanların maneviyatlarının farklı yönlerini oluşturmaya başlar. Gençlerin bu süreç içerisinde, bazı inançlar, manevi değerler, farklı yönelim ve kendilerini yaşama bağlayan bağlılıklar edinme zorunluluğunda olduğunu belirtir.¹⁵⁷ Ergenlikte ahlâk gelişimi ile din gelişimi paralel bir şekilde ilerler. Her iki süreç de gelişimleri tamamlarken hem birbirini destekler hem de birbirini olgunlaştırır.

Ergenliğe giren genç adayında ilk görülen süreç: Dinî şuurun uyanışı (12–14) sürecidir. Ergende Allah inancı, duygusal anlamda başlar. Tam anlamıyla kavrayamadığı inandığı şeylere dinî bir inanç beslemektedir. Bilişsel hayatının somut devrede olması bu durumun sebebidir. 9–10 yaşındaki çocukta Allah tasavvuru, en büyüklük, her şeyin bilgisine sahip olma, her yerde hazır bir şekilde bulunma, manevilik, çok büyük bir cömertlik, adaletli, kuvvetli ve en güzel olmak özelliğine sahiptir. 12-13 yaş aralığında ise Allah’ı “kişileştirme” özelliği görülür. İlerleyen yaşlarda ise gençlerde görülen problem tahlili, yüksek derecede genelleme, metafiziksel konulara yönelme ergende görülen ve gelişim gösteren soyut düşünme yeteneğinin gelişmesinden dolayıdır. Soyut düşünme ile gençte, çocuklukta idrak ettiği ancak derinliğini anlayamadığı dinî konular artık bilinçli bir gelişim gösterir. Ergenliğin ilk yıllarında çocuk, itiraz etmeden kabul eden durumdan sıyrılmış, eleştirel düşünen bir birey olmuştur. Bununla beraber bilinç ve irade seviyesi yükselmiş, dinî duygu ve düşünceleri, bütün benliğine etki eder bir duruma gelmiştir. Böylece bu gelişme ile ergen, dini çok ciddiye almaya başlamıştır.¹⁵⁸ Gencin inancının doğru olup olmadığını araştırması, geniş bir düşünme ile sorgulaması, insanlığın sahip olduğu bütün değerlere yönelmesi, ergenlik döneminin korumamız gereken en önemli özelliğidir.¹⁵⁹ Kendini yeni bir dünya içerisinde bulan ergen ruhsal uyanışlar yaşar. İçgüdüsel olarak kararsız bir şekilde Allah’a yönelir. Allah’a yönelen genç için bir anda dinî inanç ve değerler

---

¹⁵⁶ Louis Guittard, “Gençlerde Dinî Gelişim”, çev. Ömer Özyılmaz, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 229.

¹⁵⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 90.

¹⁵⁸ Yaşar Fersahoğlu, *Ergenlerde Dini Tutum ve Davranış, Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Rollerini I. Kitap* (Ankara: M.E. B. Basımevi, 2003), 313.

¹⁵⁹ Mualla Selçuk, *Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 334.

anlam kazanır. Kader, cennet, cehennem, gibi aklına takılan soruları düşünmeye başlar. Ergenin, helâl- haram, günah – sevap, ibadet, cami ve cemaat gibi konulara ilgisi artar. Ergenlik dönemi süreci içerisinde bir zaman sonra bunalımlar başlar ve ne yazık ki bu durum din inancına yansımaya başlar.¹⁶⁰

İnanç gelişim süreci içerisinde ikinci dönemimiz; Dinî şüphe ve çatışmalar (14–18) sürecidir. Ergenlik döneminin dinî gelişim süreci içerisinde görülen, “dinî şüphe” gencin duygusal değişimi ve hayatındaki uyumsuzluklardan kaynaklanır.¹⁶¹ Gencin bu şüpheleri, duygusal telaş ile zihinsel karışıklıklar sonucunda ortaya çıkarlar ve her an değişebilirler.¹⁶² Gencin ileride olgun bir dinî yaşayışa sahip olması için arayışa dayalı bu şüpheler önemli katkılar sağlar.¹⁶³ Batıda ve Türkiye’de dinî gelişim ergenlik dönemi dinî şüpheleri, genellikle 12–14 yaş aralığında başlamakta, 16–18 yaş aralığında artış gözlenmekte, devam eden yıllarda da şüpheler azalmaktadır. 20-21 yaşlarına gelen gençte ise sona ermektedir.¹⁶⁴ 15-16 yaşında gençlerde ise, Allah tasavvuru en yüksek noktada “derunileştirme” özelliğine geçer.¹⁶⁵ Ergenin her bakımdan bunalımına yol açan bedensel ve ruhsal gelişimi dinî açıdan da gencin bunalımına sebep olur. Bilişsel gelişiminde hızlanmasıyla, ergeni güçlü olma ve bağımsızlık duyguları sarar. Böylece ergen kendisini yetişkin gibi hissetmeye başlar. Kendini ifade etme güdüsünün de ağır basmasıyla birlikte ebeveyn ile çatışmalar baş gösterir. Bu çatışmalarla birlikte dinî bunalımlar ortaya çıkar. Hüseyin Öztürk’ün gençlerin Allah’a iman konusunda ailelerinden etkilenmeleri konusunda yaptığı alan araştırmasında bu oran, %70,4 olarak tespit edilmiştir.¹⁶⁶ Buda göstermektedir ki ergenin anne ve babasıyla çatışması dini bunalıma girmesini desteklemektedir.

İnanç gelişim süreci içerisinde üçüncü dönemimiz ise; Dinî inanç ve tutumların netleşmesi (18–21)sürecidir. Ergenlik döneminin sonlarına yaklaşılrken gencin yaşadığı şüphe ve kararsızlık duygusunda yatışmalar başlar. Zihinsel ve duygusal olgunluğa ulaşmış olan

---

¹⁶⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 269.

¹⁶¹ Vergote, *Ergenlikte Din*, 588.

¹⁶² Michael Argyle-Benjamin Beit Hallahmi, “Yaş ve Din”, çev. Abdurrahman Kurt, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 331.

¹⁶³ Selçuk, Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 337.

¹⁶⁴ Hökelekli, Hayati(ed.), *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 262-263.

¹⁶⁵ Antoine Vergote, “Ergenlikte Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 583.

¹⁶⁶ Hüseyin Öztürk, “Ergenlerde Din Duygusu ve Allah İnancının Boyutları”, *M.E. B Din Öğretimi Dergisi* 32 (1992), 48.

gençte din konusundaki tutumu da netleşir. Ergende görülebilecek şüpheler artık duygusal kaynaklı olmayacak, zihinsel kaynaklı olacaktır.¹⁶⁷ Bu evrede bir kısım gençler dinî değerlerini yeniden şekillendirirken bir kısmı da benimsedikleri grubun veya cemaatin değerlerine sıkı sıkıya bağlanırlar. Bazı gençler ise ailelerinin geleneksel kalıplarını sürdürür ya da birtakım değişikliklere gidebilirler. Diğer bir kesim gençlerde dini tamamen reddederler ve dine karşı ilgisiz veya bilinmezci olabilirler.¹⁶⁸ Ancak son grup gençlerde de olduğu gibi ergenlik döneminde görülen dinî inançta rasyonelleşme eğilimleri, bu dönemde dâhil olmak üzere hiçbir dönemde bireyde din ve tanrı inancını tam manası ile sarsamaz.¹⁶⁹

Ergenlik döneminin problemlerle anılmasının sebebi, değişime açık bir dönem olmasındandır. Gençlerin inanç problemlerini araştıran araştırmacıların üzerinde durduğu konular; gençlerin dindarlığı ve gençlerin inanç düzeyleri üzerinde yoğunlaştıkları konulardır. İnanç dinin temelini oluşturduğu için bu problemlerin en önemlisi tabi ki inanç problemidir. Günümüzde gençlerin büyük bir çoğunluğu ne yazık ki inanç boşluğu içerisinde. İnsanın, mutlu ve huzurlu bir hayat yaşaması için inanç en önemli şarttır. İnanç bakımından eksik olan gençlerin ne kendisine, ne ailesine ve ne de içinde yaşadığı topluma çok faydalı davranışlar sergileyemedikleri gözlenmektedir. İnanç ve âhiret bilincinden uzaklaşan günümüz insanları sekülerleşmektedir. Pozitivist anlayış ne yazık ki toplumda yaygınlaşmış ve insanların düşüncelerini dünyevileşme lehine değiştirmiştir. Günümüz gençliğinde bu anlayış ne yazık ki yaygın olarak gözlenmektedir. Ahlaki yozlaşma gençler arasında gün geçtikçe artmaktadır. Büyük bir hırs ve istekleri dünya hayatına yönelen gençler, şehvetli istek ve arzuların peşinde gitmektedir. Bu durumda daha vahim olanda şudur ki arzu ve isteklerini gayri meşru bir şekilde ulaşma peşindeler. Günümüz gençlerine yol göstermemiz ve onları yaratan Rableri ile buluşturmamız gerekir. Âhiret inancını benimseterek, hayatlarında ibadeti yerleştirmelerini sağlamalıyız. Hayatımızda karşımıza çıkan bütün kötülüklerin sebebi inançsızlıktır. İnançlı bir genç Allah'a isyan edemez, her yaptığını gören ve her söylediğini işiten bir ilah fikri onu kötülükten alı koyar.¹⁷⁰ Gençlerimize her bakımdan yeterli bir din eğitimi vermemiz, dinî gerçekleri en verimli olacak şekilde onlara anlatmamız, toplu ibadetlere gençlerimizi yönlendirmemiz, onları

---

¹⁶⁷ Vergote, *Ergenlikte Din*, 591.

¹⁶⁸ Hökelekli, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, 281.

¹⁶⁹ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 57.

¹⁷⁰ H. Mehmet Soysaldı, *Günümüz Gençlerin İnanç Problemleri*, Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları (Konya: Palet Yayınları, 2019). 48-51.

Kur'an ile buluşturmamız, dinî musiki ile tanıştırmamız, onların dinî duygu ve düşüncelerini hiç şüphesiz olumlu manada etkileyecektir.¹⁷¹ Yine gençlerimizin her yönden kâmil bir varlığa duyduğu sevgi ve iman duygusu, gençlerimize benlik farkındalığı oluşturacak ve kendilerini gerçekleştirme bakımından önemli kabullere sevk edecektir.¹⁷²

2.2.2. Gençlerde Dinî Kabullerin Sorgulanması ve Şüphe

Dini şüpheler, ergenlik döneminin dinî gelişim süreci içerisinde, karakteristik bir özelliğe sahiptir. Çoğu zaman duygusal karışıklıklar ve çoğu zamanda yaşamdaki diğer uyumsuzluklardan kaynaklanır.¹⁷³ Gencin duygusal telaşı içerisinde ortaya çıkan şüpheler, ergendeki zihinsel karışıklıkla ortaya çıkar ve her an şekil değiştirebilir.¹⁷⁴ Gencin algı merkezinde değişikliğe neden olan şüphe, karar verme aşamasına genci zorlar.¹⁷⁵ Ancak arayış içerisinde ortaya çıkan şüphelerin, olgunlaşmış, kâmil bir dinî yaşayışa sevk etmede, çok önemli katkıları vardır.¹⁷⁶

15-16 yaşında zihinsel gelişmeyle birlikte çocukluk tecrübelerinin, çocukluk döneminde yaşadığı bütün duygu ve düşüncelerinin ideal olmadığı kararına varan genç hayal kırıklığına uğrar. Edindiği duygu ve düşüncelerini sorgular ve eleştirmeye başlar. Dini duygu ve düşüncelerini de sorgulayan ve eleştiren gençte artık dini inançların ve kabullerin sorgulanması olarak şüpheler ortaya çıkar.¹⁷⁷ Psikologlar, ergenlik çağıının ilk dönemlerinin temel karakteristiği olarak genç bireyde, dine ilişkin tutumlarında kuşkuya dönük bir değişim yaşadıklarını belirtirler. Bu dönemde ortaya çıkan genel durumun bir yansıması olarak dini konular hakkında sorgulamalar ve şüpheler oluşur. Aslında genç bu dönemde, yalnız dine değil bütün otoritelere bir baş kaldırı ortaya koyar ve kuşku duymaya başlar. Doğal bir sonuç olarak şüphe, ergenliğe aittir. Yapılan araştırmalara göre, insanların üçte

---

¹⁷¹ Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 79.

¹⁷² Yurdagül Mehmedoğlu, *Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998), 10.

¹⁷³ Vergote, *Ergenlikte Din*, 588.

¹⁷⁴ Michael Argyle ve Benjamin Beit –Hallahmi, *Yaş ve Din*, 331.

¹⁷⁵ Selçuk, *Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, 337.

¹⁷⁶ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, 255.

¹⁷⁷ İlhan Topuz, *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 25.

ikisinden fazlası ergenlik dönemlerinde teolojik öğretileri ve dinî yetkeyi sorguladıklarını belirtmişlerdir.¹⁷⁸

Din Psikolojisi üzerine yapılan araştırmalarda gençlerin yaşadıkları şüphe ve tereddütlerin kaynakları tespit edilirken birbiri ile doğru orantılı veya farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda, dini şüphe ve tereddütlerin kaynağı olarak insan tabiatı üzerine ortak ve benzer sınıflandırmalar yapıldığı gibi, dini inançları farklı toplum yapılarının kendine has yorumlardan kaynaklandığına da vurgu yapılmıştır. Kısaca bu çalışmalar incelendiğinde dini şüphelerin kişisel ve sosyo-kültürel iki temel yapıdan kaynaklandığı görülmektedir. Çalışmaların en dikkat çeken yönü ise dini şüphelerin en önemli kaynağının, bireyin bizihi kendisi olmasıdır. Ergenlik dönemi ile birlikte bireyde meydana gelen fizyolojik, zihinsel ve psikolojik yönlerdeki hızlı değişime bağlı meydana gelen gelişmeler, dini şüphenin kişisel kaynaklarını oluşturur. Kimlik bunalımı ve arayışı içindeki ergen birey, hayatı anlamlandırmak, fitrata uygun meslek, ideoloji/siyasi görüş ve dini inancı seçebilmek, gündelik ve sosyal hayatta karşılaşılan olaylara bireysel tepkiler ortaya koymak gibi durumlar dini şüphenin bireysel ve sosyal yapısını ilgilendiren psiko-sosyal kaynaklarını oluşturur.¹⁷⁹ Yine yapılan araştırmaların sonuçlarına bakıldığında gençlerde görülen dini şüphelerin kişisel farklılığın yanı sıra genel olarak fiziksel, duygusal, sosyal, cinsel etkenlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ergenlerin yaşadıkları şüphe ve tereddütlerin, her bireyde farklı nedenlerden kaynaklanabileceği ortaya konulmuştur.¹⁸⁰

Ergenlik döneminde bireyde dinî şüphe ve çatışmaların oluşmasında etkili olan faktörler şunlardır:

- Bağımsız olma duygusunun ortaya çıkmasıyla, bütün otoriteleri reddeden isyankâr tutum ve bu duygu ile beraber etrafındaki ergin bireylere güvenini kaybetmesi,
- Suçluluk duygusu ve cinsi güdülerin belirmesi ile beraber nefsanî isteklerini gerçekleştirmesinde engel olarak gördüğü dinî ve ahlaki kurallara karşı ayaklanması,
- Hayatın mantıksız, değersiz ve anlamsız olduğu duygusunun etkisi,
- Din eğitimi yetersiz verilmesi ile beraberinde uygunsuz ve başarısız dinî sosyalleşme,

---

¹⁷⁸ Bozkurt Koç, *Eğitimcilerde Dini Hayat* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 48.

¹⁷⁹ Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe Ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname Dergisi* 27/2 (2014), 59-88, 67.

¹⁸⁰ Adnan Kulaksızozğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 18.

- Günlük hayatta yaşanan bazı olayların ve olumsuz bazı bilimsel teoriler ile dinî inanç ve öğretiler arasında bir uyumsuzluk ve zıtlık görülmesi,
- Dindar insanların ve din personellerinin bazı eylemleri ve tutumları,
- Dini konularda bilgi yetersizliği ve yönlendirme problemi.¹⁸¹

Tezimiz mülakatlarında öğretmenler tarafından dile getirilen ve Türkiye’de yapılan araştırmalarda da gençlerin inanç sorunları arasında yer alan; Allah’ın varlığı, insanın ve evrenin yaratılışı, kaza-kader konusu, âhiret hayatı, günah-sevap, kadın-erkek eşitsizliği, cennet-cehennem konularında, gençlerimizin dinî şüpheleri olduğunu ortaya çıkmıştır.¹⁸²

Ergenlik döneminin gencin hayatına getirdiği başkaldırı ve şüpheyi artı olarak toplumun dine bakış açısı genci etkiliyor olabilir mi? Bu sorumuza “Seküler Çağ” isimli eserinde Taylor cevap bulabilir. Taylor’da eserde şu soruyu sorar; “1500 ila 2000 yılları arasında ne oldu acaba?”. Taylor’a göre 1500’lü yıllarda Batı’da ve Doğu’da Tanrı inancı olmayan kişiler istisna kişiler olarak değerlendirilirdi. Tanrı sorgulanmazdı ve hayatın amacı ve anlamı, Tanrı ve din temelleri üzerine kuruluydu. İnsanın kendini tamamlama duygusuna ulaşmasında dinî inançlar çok önemli bir yere sahipti. Bundan dolayı devlet işleri, hukuki konular, toplumsal olaylar, ekonomik durumlar, doğal felaketler, bütün hastalıklar, kısaca insanla alakalı her şey Tanrı’yla ilişkilendirilir ve açıklanırdı. 2000’li yıllara ulaşıldığında ise insanların büyük bir kısmı Tanrı inancına sahip olsa da artık Tanrı, 1500’lü yıllarda olduğu gibi her şey ile ilişkilendiren tek otorite olarak görülmemeye başlandı. Bu değişim, Tanrıya inanan ve ibadetlerini yapan insanlarında bir kısmında gözlemlendi. Bu durum ile beraber, Tanrı inancı ve din hakkında büyük şüpheler ortaya çıkarken diğer taraftan deist ve ateist düşünceleri benimseyen insanlarda belirgin bir artış olmaya başlanmıştır. “1500 ila 2000 yılları arasında ne oldu?” Taylor gibi yeniden soracak olursak özellikle insanların Tanrı ve din düşüncesinde yaşanan değişim ve dönüşümün gözlemlemek, gençlerimizin de inanç ve din algılarını çözümlemede faydalı olabilir.¹⁸³ Böylece çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde olan gencin bu çalkantılı zamanlarında bir de toplumda ki bu değişimden etkilenmemesinin mümkün olmayacağını göz önünde bulundurmamız faydalı olabilir.

Gencin dini inançlarında şüphe duymaya başlaması, bir anda ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Bu yeni ve değişik eğilim ile beraber dini şüphe ve tereddütlere

---

¹⁸¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 272-273.

¹⁸² Hayati Hökelekli, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, 307-368.

¹⁸³ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 31.

zemin oluşturan duygusal ve psikolojik gerginlikler, zihinsel karışıklıklar, hurafe ve yanlış bilgiler, dini anlatmada yaşanan dil yönünden yetersizlikler, kavram karışıklığı, din konularında ki rehbersizlik¹⁸⁴ gibi durumlar dini sapmalara neden olabilir. Ayrıca din öğreniminde eksiklikler, yanlış düşünce ve olumlu olmayan telkinler¹⁸⁵ yine sosyal çevre diyebileceğimiz aile, arkadaşlar ve arkadaş çevresini¹⁸⁶ de eklemekte fayda vardır. Bu saydığımız maddeler uygun zaman, ölçü ve durumda bulunduğu zaman din bakımından olumsuz durumlar ortaya koyabileceği gibi tam aksi bir şekilde dine ısındırıcı etkileride olabilir.

Gencin kimlik gelişiminde ve dünyaya bakış açısının farklılaşmasında kritik evre ergenlik dönemidir. Ergen, soyut düşünmeyi kazanarak, duygusal olarak özgürleşerek ve akranlarının etkisi ile sosyokültürel olarak öğrendiklerini açıkça ya da gizlice sorgular. Gelişim süreci içerisinde genç birey duygu, düşünce ve yeteneklerini farkına varır. Gelişimi içerisinde ondan beklenen meslek seçimi, siyasî görüşü, ahlâk ve din kimliğini inşa etmeye çalışırken kimlikler geliştirir. Bunlar: Başarılı, ipotekli, gölgeli, ertelenmiş, dağınık ve ters kimliklerdir.¹⁸⁷ Başarılı kimlik; müslüman bir çevrede yaşayan bir sorgulama süreci geçiren ama kendi iradesi ile dinini benimseyen kimliktir. İpotekli/bağımlı; ailesi ve çevresinin dini görüşünü benimseyen hiçbir arayış içine girmeyen kimliktir. Gölge kimlik; bir arayış içine girmiş ama farklı sebeplerden ötürü aile ve çevresinin dinini benimsememiş ise bu tür kimliğe sahiptir. Gecikmiş/ertelenmiş kimlik; ergen açıktan veya gizlice bir arayış içine girer ama neye inanacağına karar verememiştir. Dağınık ve belirsiz; bazen seküler, bazen dindar, bazen deist, bazen teist olarak dinî açıdan net bir görüş ortaya koyamayan kimlik. Ters kimlik; Gencin çevresi, ailesi kısacası sosyokültürel ortamıyla çatışarak tam olarak ters bir görüş benimsemesine denir.¹⁸⁸ Ergenlikten sonra yetişkinlik yıllarının yaklaşık 25 yaşına kadar geçen süre yine gençlik kapsamındadır. Bu süre içerisinde genç kimlik bunalımı, din anlayışı ve dünyaya bakış açısı başta olmak üzere çözümlenmemiş sorunların çözüme kavuşacağı süreçtir. İlk gençlik yılları gelecek kaygısının da belirginleştiği bir zaman dilimi

---

¹⁸⁴ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tercübi Psikoloji Enstitüsü, 1990), 14.

¹⁸⁵ Neda Armaner, *Psikopatolojide İlk Dinî Belirtiler*, 15.

¹⁸⁶ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), 166.

¹⁸⁷ Erik H. Erikson, *İnsanın 8 Evresi*, çev. Gonca Akkaya (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2014), 146.

¹⁸⁸ Asım Yapıcı, “Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi: Bir Model Denemesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı* (2016), 83-113.

olarak karşımıza çıkar.¹⁸⁹ Ayrıca bu dönemin gelişimsel özellikleri içerisinde birey nispeten daha dünyevî ve somut hedeflere yönelir. Bu sebep dolayısı ile ilk yetişkinlik yılları insan hayatının en az dindar olduğu sürecidir.¹⁹⁰

2.2.3. Gençlerin İnanç Gelişimini Etkileyen Faktörler

Yapılan araştırmalarda ve tezimizin konusunu oluşturan öğretmenlerle yaptığımız mülakatlarda özellikle belirttikleri, öğrencilerin inanç dünyasını şekillendiren faktörleri, bu bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

2.2.3.1. Aile

Aile, toplumumuzun en küçük birimi, içten, yüz yüze iletişim ve ilişkilerin sürdürüldüğü temel ve en önemli sosyal kurumdur.¹⁹¹ İnsan için dünyaya gözünü açtığı andan itibaren ilk öğrenme ortamı, birey olarak yaşamayı öğrendiği ve toplumsal yaşamını şekillendirdiği yerdir. Aile, değerler eğitiminin verildiği başlangıç noktasıdır. Bundan dolayı ailenin, bireysel ve toplumsal etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bütün değerlerin ve özellikle dini değerlerin aile tarafından çocuğa verilmesi bunun sonucunda ise verilen değerlerin çocuğun davranışlarını yönlendirmesi önemlidir.¹⁹²

Aileyi, ergenin inanç gelişimini etkileyen faktörler içerisinde, birinci başlık olarak ele almak çok isabetli olacaktır. Çünkü ergenin dini gelişimini anlayabilmenin yolu çocuklukta yaşadıklarını anlamak ve bu yeni dönem içerisinde bireye etki eden faktörleri incelemekten geçmektedir. Aile çocuğun dini gelişimde ilk rehberdir. Çocuğu din ile tanıştıran, dini tecrübeler kazanmasını destekleyen önemli bir faktördür.¹⁹³ Çocuk doğumla birlikte öğrenmeye başlar ve öğrenme hayat boyu devam eder. Çocuğun yaşamında ilk altı yıl, öğrenmenin çok hızlı olduğunu önemli yıllardır. Çocuk ilk altı yılının büyük bir kısmını ailesinin yanında geçirir. Başta ebeveynler olmak üzere ailenin diğer büyükleri çocuğun hayatı öğrenmesini sağlayan, zihinsel, davranışsal, toplumsal ve duygusal özelliklerinin

---

¹⁸⁹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 203.

¹⁹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 315.

¹⁹¹ Nihat Nirun, *Aile ve Kültür* (Ankara: AKM Yayınları, 1994), 5.

¹⁹² Salih Aybey-Murat Akın (ed.) *Semavi Dinlerde Aile, Aile ve Modernite* (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 69.

¹⁹³ Kerim Yavuz, *Günümüzde İncanın Psikolojisi* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013), 141.

gelişmesi bakımından çocuğun ilk öğretmenleri olurlar.¹⁹⁴ Anne ve babasının gözüyle dünyayı gören çocukta; sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma gibi pek çok dini ahlaki faziletler değer benliğine yerleşir ve karakteri haline dönüşür.

Gencin çocukluk döneminde çok yönlü bir gelişim göstermesi, dini gelişiminin sağlıklı olabilmesi için çok önemlidir. Çocuğun benliğinde inancın ortaya çıkan yönünü görebilmek için çocuğun zihinsel, toplumsal, psikolojik, kültürel vb. yönlerden gelişmesi gerekir.¹⁹⁵ Yine gencin çocukluk döneminde anne ve babasından aldığı eğitim ve çocuklukta aralarında oluşturdıkları bağlanma stili dini gelişim için çok önemlidir. İnsanda ilk ihtiyaç duyulan duygu güvendir. Bundan dolayı gencin çocuklukta kazandığı anne ve babası ile güvene dayalı ilişkinin içeriği burada ön plana çıkar. Gencin ebeveyni ya da bakımını üstlenen kişiye bağlanma şekli ya da o bireylerin dindarlıkları gencin Allah ile olan ilişkisini etkilemektedir.¹⁹⁶

Türkiye İstatistik Kurumu'nun Aile Yapısı Araştırmaları verilerine göre, 2006 yılı dini bilgilerin edinilmesinde etkili faktörler olarak, %58 ile birinci sırada aile ve akraba olarak tespit edilmiştir. Aile, dini değerlerin kazanılmasında ve aktarılmasında bilinçli bir şekilde hareket etmeli ve bu önemli görevini bir başkasına bırakmamak için çaba göstermelidir. Din ve aile psikolojisi arasında çok yakın bir ilişki bulunduğunu araştırmalar göz önüne sermektedir.¹⁹⁷ Bundan dolayı aile kurumu dini değer ve kültürün aktarılmasında çok önemlidir. Çocuklar ebeveynlerinin olumlu veya olumsuz her davranışını tıpkı bir karbon kâğıdı gibi kopya etmeye çalışır. Din ve aile arasında bir bağ ve uyum olduğu¹⁹⁸ gerçeği ile dini değerlerin şekillenmesinde ve nesillere aktarılmasında ailenin etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Böylece, dini değerlerin ve ilişkilerin iyi bir modeli olan bir aile içerisinde din eğitimi alan çocuklar aldıkları eğitimi iyice benimsemiş ve olumlu etkilenmişlerdir.¹⁹⁹

---

¹⁹⁴ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005)227.

¹⁹⁵ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987), 117.

¹⁹⁶ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016), 154.

¹⁹⁷ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2002), 46-47.

¹⁹⁸ Şaban Karaköse, *Etkili Din Öğretimi* (İstanbul: TİDEF Yayınları, 2010), 36.

¹⁹⁹ Antoine Vergote, "Çocukta Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 316.

Gencin Allah’a inanması ya da inkârında güvenle bağlılık ya da güvensizlik duymasında ebeveynler birer araştırlar.²⁰⁰ İnanç, inkâr ya da ilgisizlikte gençler üzerinde en önemli kurumun aile olduğu kabul edilmiştir.²⁰¹ Ailelerin evlatlarını yeterli din eğitimi vermediklerinde bu durum bireyin inançlarında dine karşı ilgisiz tutum olarak yansımaktadır. İnanç üzerindeki aile etkisini göstermesi bakımından yapılan bir başka araştırmada, gençlere sorulan: “Ailelerinin onlara kattıkları en önemli özellik nedir?” sorusuna cevap olarak: Dürüstlük, gelenek göreneklere saygı ve dine bağlılık seçeneklerini vermişlerdir.²⁰²

Kötü aile ilişkilerinin, ne yazık ki gençleri inançsızlığa yönlendiren faktörler içerisinde ilk sırada olduğunu görmekteyiz. İnançsız bir davranış geliştirmenin olumsuz aile ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkması aile unsurunun önemine gencin inanç gelişimi yönünden dikkat çeker. Psikolojik ve pedagojik açıdan yapılan araştırmalarda, çocuğa davranışlar bakımından ilk şeklini veren, bütün faziletli davranışları kazandıran kurumun aile olduğu kabul görülmüştür.²⁰³ Yapılan bir diğer araştırmada da genç bireylerde inançsızlığın benimsemesinde zayıf ebeveyn ilişkisinin en önemli faktör olduğu ortaya çıkmıştır.²⁰⁴ Ailelerin dayatma ve duygusal baskı ile davranışları, gençlerin dinî yönelimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Tam tersi olarak ailelerin duygusal destek ve başarılı olmalarına inandıkları yönündeki davranışlarının ise gençler üzerinde olumlu sonuçlar oluşturduğu görülür.²⁰⁵

Aile içerisinde çocuklukta gizli ya da açıktan öğrenilen bilgiler ergenlik döneminde benimsenerek açığa çıkar. İşte bu dönemde öğrenilen bilgileri işleyecek bilişsel yetenekler diğer dini değişkenlere göre dini düşüncelerin şekillenmesinde çok daha önemli bir etkisi vardır. Gençlerde güzel düşünce veya davranışı alma girişiminin en önemli sebeplerinden birisi sevgidir. Aile gencin ilk sevgi beslediği kişilerin, bulunduğu, onlara benzemek ve

---

²⁰⁰ Ali Rıza Aydın, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 215.

²⁰¹ Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 149.

²⁰² Mehmet Emin Kalgı, *Türk Gençliği 98 Suskun Kitle Büyüteç Altında* (Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 1999), 29.

²⁰³ Ay, Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?, 120.

²⁰⁴ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, 172.

²⁰⁵ Mehmet Gözlükaya, *Lise Öğrencilerinde Anne-Baba Tutumlarının Dini Yönelime Etkisi (Denizli Örneği)* (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 96-97.

onları örnek almak isteyeceği yerdir. Aile bireylerinin örnek davranışları, tutumları ve çocuğa iyi bir din eğitim vermeleri ergenlik dönemine geçişte kişilik gelişiminde ve dini pratiklere yönelimde çok daha güzel sonuçlar yaşanmasına fırsat verecektir.²⁰⁶ Ayrıca dinî ritüellerin aile bireyleri ile beraber yapılması ve tekrar edilmesi çocuklar için olumlu etki oluşturur. Çocukların güzel tutum ve davranışlar edinmesi, yanlış tercihlerden vazgeçmesi ailede gördüğü rol modeller ile olmaktadır. Fakat aile içerisinde ortaya konan farklı uygulamalar çocukta kararsızlığa yol açmakta ve olumlu davranış ve özellikler geliştirmesini zorlaştırmaktadır. Yine, ebeveynin dinî tercihi olmaması da çocuk için olumsuz bir teşvik edici unsur olmaktadır.²⁰⁷

Ebeveynlere yönelik bilinçlendirme çalışmaları gençlerin dini inanç, kabul ve davranışları üzerindeki ailenin etkisi göz önüne alındığında büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı bakanlıklar ve yerel yönetimlerce yapılan “Aile Eğitim Programları” yanı sıra yine Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aile rehberlik çalışmalarının genişletilerek, ergenlik dönemi gençlerin in ailelerine ulaştırılmalıdır. Dini konuların yanı sıra gençlik dönemi gelişim süreçleri ve gençlerin eğitimi ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır. Babalar özelinde gençlerin inanç gelişimine fayda sağlamak için nasıl bir yaklaşım göstermeleri gerektiği, Cuma namazlarında hutbelerde daha çok yer verilmelidir. Yine anne-babaya daha rahat ulaşılabilen medya araçlarından faydalanmak, sosyal medya araçlarında gençlik dönemi inanç gelişimini gündem haline getirmek ve konunun önemine dikkat çekmek çok faydalı olacaktır.²⁰⁸

Gencin dinî bir anlayışa sahip olmasında ve geliştirmesinde ailenin çok büyük bir etkisi vardır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu Yahudi ve yahut Hristiyan veya Mecusi yapar”²⁰⁹ hadisiyle bu duruma dikkat çeker. Gence Allah nasıl tanıtılırsa dinî inancının ifadesi olarak aradığı Allah tasavvuru hayalinde öyle canlanır. Ruhen ve zihnen gelişimi ilerlemeye devam ettikçe, aldığı eğitim ile bilgiler arttıkça zihnindeki Allah düşüncesi doğru bir şekilde gelişir. Gencin dış etmenlerden

---

²⁰⁶ M. Akif Kılavuz, “Anne-Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 58.

²⁰⁷ Erdoğan Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi 1977), 36.

²⁰⁸ Rabia Gökmen- Nurullah Altaş, “Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, *Marmara Üniversitesi Araştırma Makaleleri* 6/1 (2022), 7-21.

²⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, nşr. M. Zihni Efendi (İstanbul: Çağrı Yayınları 1992), “Tefsir”, 2.

etkilenmesi ile bu etkileri iç dünyasıyla eşleştirmesi ile anlamlı bir dinî yaşayış ortaya çıkar. Fakat genç kendi özellikleriyle içinde yaşadığı çevre ile ilişkilerini tam kavrayamadan ve yalnızca dinî inançlar ve ahlaki ideal değerler üzerinden vaizlik yapmak, gence doğru bir kişilik kazandırmaya yetmez. Bu sebeple gencin hem ruhen hem de bedenen sağlıklı bir birey olabilmesi için ebeveynin iyi örnekliliği çok önemlidir. Çocuğa kâinatın büyüklüğünü anlatmak isteyen anne baba ona yıldızları, güneş sistemini, Samanyolunu anlatır. Buradan yola çıkarak eşsiz evren karşısında genci “kainatı yaratan Allah” kabulüne ulaştırır.²¹⁰ Ne yazık ki iyi bir eğitim dahi almış olsa dine önem veren bir ailede büyüyen her genç çoğu zaman istenilen şahsiyeti kazanamayabilir ve bazı sorunlarla karşılaşabilir. Gençler üzerinde dini ve ahlâki konularda konuşup dindar gibi görünen ancak Kur’an ve Sünnet ölçülerine uygun olmayan davranışları olumsuz etkilere sebep olabilir. Sonuçta ise “Bu kimseler gerçekten Müslüman ise ben müslüman değilim” gibi bir yanlış düşünceye yol açabilir.²¹¹

2.2.3.2. Çevre

İnsan sadece doğuştan getirdiği özellikleri ile değil aynı zamanda sonradan kazandıkları özellikleri ile davranışlarını, düşünce yapısını vb. geliştirip özellik kazanır. Bu sebepten dolayı çevre insanın eğitiminde büyük öneme sahiptir. Biçimsel olmayan bir özellik taşıyan bu öğrenme türü insanın hayatının tümünü kapsayan bir süreçtir.²¹² İnsanoğlu hazır bir şekilde bulduğu bir çevrenin içine doğar. Çevresi; aile, arkadaş vb. gibi somut unsurlar ve kültür, örf, adet vb. gibi soyut unsurlardan oluşmaktadır. Çevre, aslına bakıldığında insanı etkiye maruz bırakan olgu, kültür ve dinle karşılıklı etkileşime sahip olan bir oluşuma verilen isimdir. Çünkü din, içinde ortaya çıktığı kültürü kendi esaslarıyla şekillendirir ve diğer yandan kültür de dinî perspektif çerçevesinde yaşam alanı bulur. Hukuksal, toplumsal, ahlaki ve bireysel anlamda yaşama dair düzenlemeler ile din, kültürün oluşumunda temel teşkil etmektedir.²¹³ Din kültürle iç içedir. Ancak din kültürün bir alt kolu da değildir. Dinin

---

²¹⁰ Mualla Selçuk, *Çocuğun Dinî Eğitiminde Dinî Motifler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 96-104; Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1983), 126-130.

²¹¹ Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Yunus Emre’nin Öğretisiyle Gençliğe Allah Bilinci Kazandırmak”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/ 47 (2021), 4.

²¹² Şakir Gözütok, “İbadet ve Eğitim İlişkisi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 (2007), 189.

²¹³ Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 98.

tabiatüstü düzenleyici bir otoritesi vardır. Bu özellik dini, kültürün tüm birimlerine nüfuz etme yetkisine sahip bir duruma getirir. Bundan dolayı din ve kültür birbirinden ayrı düşünülemez.²¹⁴

Gelişimsel olarak artık aileye sığmayan genç için ikinci en önemli etkileşim alanı akranlarıdır. Okul hayatı başlayana kadar daha çok aile ile beraber olan genç için bu aşamada arkadaş çevresi hayatında daha çok yer alır. Ve gencin üzerinde arkadaşları oldukça etkilidir.²¹⁵ Çünkü ergenlik ile beraber anne ve baba sözlerini işine karışılmak olarak algılayan genç ev ortamından uzaklaşmak isteyebilir. Kendisi gibi düşünen akranlarını onun için bir kurtuluş ortamı olarak görülebilir. Evde değer verilmediğini düşünen genç, daha çok anlaşıldığını düşündüğü, aynı duyguları paylaştığı arkadaşlarını özgür davranışlar sergileyebileceği için ailesinden sonra gidilecek ikinci adres olarak görebilmektedir.²¹⁶ Birçok araştırma, aile ve okulun yanı sıra arkadaş çevresinin de inanç gelişimi için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ankara’da farklı liselerde okuyan gençler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucunda, Allah’a inancı konusunda arkadaş çevresinin etkisi aileleri ve okullarından sonra üçüncü sıradadır.²¹⁷ Görünen o ki dini inançlar çocukluktan gençliğe geçmekle birlikte daha çok çevresel etkilerin, sosyal grup ve kimliklerin bilhassa kurumlaşmış dinsel organizasyonların etkisi ve belirleyiciliği altında gelişmektedir. Nitekim inanç ve inançta yaşanan gelişim süreci, kişinin bağlı olduğu guruptaki inanan kişilerle ilişki kurdukça sürece dağılarak ve genişleyerek devam eder.²¹⁸

Starbuck, gençlerde inanç gelişimi üzerinde etkili en az sekiz unsurdan bahseder. Bunlar içerisinde en dikkat çekici olanlar ölüm ve cehennem korkusu, günah ve pişmanlık duygusu, ahlaki bir hayat yaşama, taklit etmek ve sosyal baskıdır.²¹⁹ Ergenin dini gelişiminin sağlanması için, ailesinde öğrendiği dini inanç ve öğretilerle, gündelik yaşamın birbirine destek vermesi gerekir. Aralarında çelişki durumunda ise muhakkak ki çatışma yaşanacaktır.

---

²¹⁴ Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 597.

²¹⁵ Şahin Doğan, “Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/ 8 (2010), 116.

²¹⁶ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı/Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2019), 68.

²¹⁷ Ramazan Biçer, “İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri”, *Ekev Akademi Dergisi* 8/18 (2010), 27.

²¹⁸ Selim Eren, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 152.

²¹⁹ Mustafa Köylü, “Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dini İnanç ve Tanrı Tasavvurları”, *Ekev Akademi Dergisi* 8/19 (2005), 20.

Ne yazık ki çağdaş toplumda ailenin sahip olduğu dini değerleriyle, toplumun değerleri birçok konuda uyuşmaz ve sonuçta da gençlerin dine karşı şüphe ve çatışmaları yaşanır.²²⁰

2.2.3.3. Sosyal Medya-Popüler Kültür

Ergenlik döneminde kitle iletişim araçları gençlere şarkıcılar, mankenler, futbolcular, dizi ve film kahramanları gibi rol modeller sunmaktadır. Gençlerin %72'sinin televizyon dizilerindeki karakterleri model aldığı²²¹ sonucuyla gençlerin neyi izlediklerinin kontrol edilmesi gerektiği daha iyi anlaşılmaktadır. Televizyon ve sosyal medya, sosyal öğrenme konusunda birincil kaynaklardan olduğu söyleyebiliriz.²²² Kültürel ve toplumsal olarak her alanda bireyi etkileyen televizyon ve sosyal medya potansiyel olarak toplum hayatında büyük öneme sahiptir. Her kesimden ve her yaştan insanı etkiler ve dünyaya bakışını şekillendirir.²²³

“Popüler kültür” kavramı, televizyon ve sosyal medya ile birlikte üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Türk Dil Kurumu, popüler kültür kavramını, “Belirli bir dönem aralığında geçerli, hızlı bir şekilde üretilen ve yine hızlı bir şekilde tüketilen kültürel öğelerin hepsi”²²⁴ diye tanımlar. Popüler kültürdeki bu hızı insanların hayat prensibi yapmalarını ve durumdan zevk almalarını hatta bu hızı hayat normalleri olarak görmelerini sonuçta ise düşüncelerini insanlara dayatılmış edip bireylerin algılarını kontrol ettikleri düşünülmektedir. Yine sosyal medyaya ait olan aşılama özelliği örnek alınarak toplumu etkileme ve “kullan-at” davranışı kazandırılmak istendiği konusunda teoriler ortaya atılmaktadır.²²⁵ Sosyal medya ile istenilen olay ve olgular toplumda popülerleştirilerek konuşulur duruma getirilip ve gerçeklikten saptırılarak kendi istedikleri şekilde algılamalarını sağlarlar. Bu uygulama ile sosyal medyayı kullanan pek çok site ve kişilerin ateizmi yaymaya çalıştıkları görülmektedir. Sadece kendilerine yansıtılanı bilen halkın “kitle

---

²²⁰ Talip Küçükcan, “Avrupa’daki Türk Toplumunun Kimlik Arayışı,” *Diyanet Aylık Dergi* 2 (1994), 45-48.

²²¹ Yaşar Erjem-Mustafa Çağlayandereli, “Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (2016), 24.

²²² Erjem-Çağlayandereli, “Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkileri”, 16.

²²³ Kalfa, Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma, 39.

²²⁴ Türk Dil Kurumu, “Popüler Kültür” (Erişim:09.12.2023).

²²⁵ Ali Murat Kırık, “Televizyonun Gelişim Çağı Çocukları Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Ebeveynlerin Kontrol Sorunu”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/4 (2014), 190-91.

insanı” diye adlandırılmaları²²⁶ ise üzerinde özellikle durmamız gereken bir konudur. Popüler kültürün gençleri en büyük hedef kitlesi olarak gördüğü gözlemlenmektedir.²²⁷ Çünkü yaşanan gelişim ve değişimler ile yoğun bir süreçten geçen gençler, özerklik kazanmaya çalışmakta ve çalkantılı bir dönem yaşamaktadırlar.

Popüler kültür kavramında geniş çerçeveden ve derin bir şekilde değerlendirme yapan ve olumsuz kanaat sahibi olan insanlar, çocukları ve gençleri aileleri ve eğitim kurumları ile ne yazık ki uluslararası sermayelerin de eğitmeye çalıştığını düşünmektedir. Uluslararası sermayelerin gençler üzerinden kültür emperyalizmi yaparak moda, müzik, film, fastfood, etnik köken gibi unsurları da kullanarak hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştığını dillendirilmektedirler. Çağdaşlık adı altında Tv programları, reklamlar vs. aracılığıyla kültürel değerlere aykırı, yıkıcı, bayağı hayatın aşılarmaya çalışıldığı, gençleri umursamaz, aldırma “boşver”ci bir topluluğa dönüştürmek gibi çabalarının olduğu, ahlaki toplumsal değerlere zarar verip kültürün belirlediği geleneksel yaşam biçiminin kaybedilmesine zemin hazırlar.²²⁸ Örnek olarak her geçen gün dinî bayramlarımızda evde kalmayıp arkadaş, akraba ziyaretleri yerine tatil beldelerine kaçarak birkaç gün taksitle bile olsa bu kültür değerinden uzaklaşan kişiler örnek gösterilebilir.²²⁹

Sosyal medya ve popüler kültür, hayatın içerisinde sadece somut şeyleri tüketmekle kalmaz, bilgi benzeri soyut şeyleri de tabiri caizse saman alevi gibi aniden ortaya atar, üzerinde tezler-antitezler üretir, olumlu ya da olumsuz yorumunu yapar. Bilginin üzerinde düşünmeden, aslını kaynağını araştırmadan konu hakkında kapsamlı ve ayağı yere basan veriler elde etmeden acele bir şekilde benimser veya dışlar. İnançla alakalı konularda ne yazık ki sosyal medyada bu tutumla karşılaşır.²³⁰ Dinimizin en temel konularının dahi sosyal medyada bu şekilde basite indirgenmesi ne yazık ki gençlerimizin inanç konularını şakaları yapılacak kadar basit konular gibi görmelerine sebep olmaktadır. Gencin kimlik bunalımı ve değer kaybı yaşaması yanında emek harcamadan para kazanmak, çalışmamayı fazilet saymak, bir görüş veya inancı adına fedakarlığını kaybetmiş olmak, konuşma dilindeki

---

²²⁶ Özlem Güllüoğlu, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Popüler Kültür Ürünlerini Benimsetme ve Yayma İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Global Media Journal* 2/4 (2012), 65.

²²⁷ Gülay Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, 2 (2009), 490.

²²⁸ Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, 509.

²²⁹ Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, 506.

²³⁰ Kalfa, Gençlik dönemi inanç gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler üzerine nitel bir araştırma, 42.

bozukluklar, giyim kuşamda, dış görünüşte marjinal değişiklikler, popüler kültürün etkilerindendir.²³¹

“Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”²³² adlı makalede sosyal medya ve popüler kültürün dinî yaşamada ortaya çıkan değişimler somut bir şekilde ele alınmıştır. Bir yorum yapmadan olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmeden sadece etkisinden bahsetmek için güzel bir örnektir. Popüler kültürün taşıyıcı olma görevini en iyi yapan televizyondur. Popüler kültür belirlenmiş bir yaşam tarzını ideolojik bir şekilde dayatmak için pek çok yöntem uygulamaktadır. Bu sebeple etki gücünü ve etki alanını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.²³³

Gençlerin dini konular hakkında internet ve sosyal medya aracılığıyla sorgulama yapmaları sonucunda ise dini tutum düzeylerini olumsuz etkilenmesi, sosyal medyanın değerleri aşağılayan ve yıpratıcı ortamından kaynaklanıyor olabilir. Gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir araştırma ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatlarına dini ve kültürel değerlerimizin sosyal medya vasıtasıyla itibarsızlaştırılmasına sebep olan paylaşımlarına gençleri bilgilendiren konular ve içerikler eklenebilir. Sosyal medyada olumlu örnekleri çoğaltmak için yetenekli gençlere destek verilmesi, dini konularda bilgilendirici içerik üretiminin geliştirilmesi fayda sağlayacaktır.²³⁴

2.2.3.4. Bireysel Özellikler

Özerklik gelişimi ergenlik döneminde yaşanan gelişim görevlerinden biridir. Bütün gelişimleri ile beraber gençte öne çıkan girişimlerinden biri de birey olma çabaları olarak gözlemlenebilir. Yaşadığı bilişsel, duygusal ve fiziksel gelişmeler genci bağımsız bir birey olmak için yönlendirir. Kendi bağımsız kişiliğini kurmak için çevresinden uzaklaşır.²³⁵ Kavram olarak baktığımızda da “kişilik” bireyin kendine özel nitelikleri olan fiziksel, bilişsel ve psikolojik özelliklerinin tamamını kapsar. Tam olarak insanları birbirinden ayıran

---

²³¹ Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, 507.

²³² Vejdi Bilgin, “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 193.

²³³ Ali Erdem Akgül, *Popüler Kültür-Televizyon İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2006), 78-79.

²³⁴ Gökmen, Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler, 19.

²³⁵ Mustafa Köylü (ed.), “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 69.

ve farklı kılan bu bedensel ve ruhsal niteliklerin tümüne kişilik denmektedir.²³⁶Bu anlamda her birey biricik ve özeldir.

Zihinsel gelişim, doğumla beraber başlayan ve yaşam boyu organizmanın çevreye uyum sağlamasını sağlayan bir süreçtir. Organizma bu süreçte uyarıları toplar, işler, değiştirir ya da olduğu gibi benimser ya da farklı iki şeyi birleştirip uygun hale getirir. Bu işlem zihinsel bir aktivitedir. Birey ise bu eylemin failidir. İşte insan bu bilişsel aşamalar sonucunda bir dengeye ulaşmaktadır. Ama sürekli yeni durumlarla karşılaşmak, yeni deneyimler edinmek ve problemlere yeni çözümler üretmek zihinsel olarak pek çok zaman pasif ve dengeli değildir. Fakat bu durum, bireyde yeni ve üst düzey bir denge durumu sağlar.²³⁷

Ergenin bu dönem içerisinde inancını şekillendiren en önemli bireysel etken kimlik krizidir. Yaşanan bu kriz sadece dini bir arayış için değildir. Din ve inanç üzerinde yaşanan kimlik krizi diğer konularla ilgili yaşanan krizler gibi bir seyir izler. Krizlerin doğal bir sonucu olarak gençler ayrı bir fert olmak için sorumluluk duygusu kazanmaya başlar.

Soyut düşünme becerisine sahip olan genç bireyde artık kendine dönük bir yol izlediği gözlenmektedir. Bu dönemde artık genç birey için iki farklı düşünceye sahip olduğu söylenebilir. Birincisi “hayali seyirci” olarak isimlendirilen, etrafındaki insanların onun hakkındaki düşüncelerini içeren, insanların dikkatinin kendi üzerinde olduğu inancıdır. İkincisi ise “kişisel efsane” olarak isimlendirilen, bu dönem özelliklerini kendisinin yaşadığını düşünmesi ve duygularını başka insanların yaşamadığını düşünmesidir. Bu sebeple ergenlerde benmerkezci tutum gözlemlenmektedir.²³⁸Bu tutum aldığı kararlarda ve gerçekleştirdiği eylemlerde kendinin karar vermesi isteğinin açıklamasıdır.

Toplum içerisinde birey kimliği kazanan genç artık ebeveynlerinin değil kendi düşünceleriyle şekillendirmeye başladığı bir hayatın sahibi olmuştur. Ancak bu durum, genci ağır ve meşakkatli bir yola erken yaşta girmek olarak değil de gençlik döneminin getirmiş olduğu bunalımlarını çabucak atlatması ve hızlıca kendini gerçekleştirmesi için önemli olan “değerli olma” duygusunu gence kazandırmaktır. Genci birey olarak gören ve onu başkalarına bağlı olarak değil de kendi olarak değer veren bir varlığa inanmak, ona

---

²³⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 143.

²³⁷ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 38.

²³⁸ E. Nihal Ahioğlu-Lindberg, “Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim”, *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi* 19/1 (2011), 8-9.

sağlam bir özgüven, bağımsız bir kişilik ve benlik kazanması için motivasyon kaynağı olacaktır.²³⁹

Allah, insanın kendisini yapıp etmelerinde ve kendi eylemlerinde sorumlu tutmuştur.²⁴⁰ Bir insanın bir şeyden sorumlu olabilmesi için işi yapması konusunda mecbur olmaması ve özgür iradesiyle o fiili gerçekleştirmiş olması gerekmektedir. Yapılan fiil ancak bu şekilde ahlaki olabilir.²⁴¹ Gencin bireyselleşmesi ve özerk olması bu açıdan çok önemlidir. İslam Dini ise bu geçiş sürecini Batılı kabullere göre uzun tutmamış ve ergenlik dönemi ile kişiyi fiilleri konusunda sorumlu tutmuştur.²⁴²

---

²³⁹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 77.

²⁴⁰ Kur’ân -ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara, 2/135, 141, 167, 225, el-En’âm, 6/104, 164, el-İsrâ 17/13, 36, el-Enbiyâ 21/23, en-Nahl 16/32, 93, 111, el-Mü’minûn 23/115, el-Kıyâmet 75/36, Yûnus 10/41, 108, Hud 11/35, İbrahim 14/49, 51, et-Tahrîm 66/7, el-Kasas 28/84, el-Ankebût 29/55, es-Secde 32/19, ez-Zümer 39/70, el-Câsiye 45/28, el-Ahkâf 46/19, et-Tûr 52/16, 19, en-Necm 53/31, el-Vâkıa 56/24, el-Haşr 59/15, el-Mürselât 77/43.

²⁴¹ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 67.

²⁴² Behlül Tokur, “Gaye-Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 150.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENÇLERİN İNANÇ KONUSUNDAKİ SORUN ALANLARI

3.1. Allah'ın Varlığına Dair Şüpheler

Özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm literatürünün bildirdiği Allah anlayışı göz önüne alındığında; ne etimolojisi hakkında ortaya konan ve sayısı otuza yaklaştığı bildirilen Allah kelimesinin anlamı²⁴³ ne de eski ve farklı olan görüşler ve bunlara ek olarak ortaya atılan yeni açıklamalar²⁴⁴ pek önem taşımaz. Ancak görüş ve iddialar ortak çerçevede değerlendirildiği zaman kelimenin zengin mana taşıyan ve Arapça asıllı “ilâh” lafzından türediği görüşü öne çıkacaktır. İslâm'dan önce Arap dili ve edebiyatında “ilâh, tanrı” anlamında kullanılan Allah kelimesi İslâmî nasların semantik örgüsünden oluşan Allah kavramıyla mana ilişkisi yok denecek seviyededir. İslâm bilginleri kelimenin tanımını aynı anlamda kullanılan kelime farklılıklarıyla şu şekilde yapmışlardır: “Allah, var olması zorunlu ve var olan bütün güzel övgülere lâyık olan zatın adıdır”.²⁴⁵Tanımdaki “varlığı zorunlu olan”, yokluğu düşünülemeyen, var olması için başka hiçbir varlığın desteğine ihtiyacı olmayan ve kâinatı yaratan ve yöneten; “bütün övgülere lâyık olan” yetkin olmak ve aşkın olmak ile ifade edilen isim ve sıfatlarla açıklandığını göstermektedir. Allah kelimesi gerçek mabudun ve tek yaratıcının özel ismi olarak İslâmî naslarda yukardaki tabirlerin açıkladığı bir kavram haline gelmiştir. Bundan dolayı O'ndan gayri herhangi bir başka varlığa ad olarak verilmemiştir.²⁴⁶Ayrıca Arap dilinde ve diğer Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir şekilde çoğul şekli de oluşmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de taşıdığı üslûp ve kullandığı deliller ile Allah'ın varlığı ve birliği konularını kavrama akliselim yaratılış üzere bulunan bozulmamış insanlar tarafından tabii olarak bilinebileceği ve benimseneceği

---

²⁴³ Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Kahire: Darü'l-Hadis, 2003), 127.

²⁴⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam* 1, çev. Dursun Hazer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 23-24, 116-118.

²⁴⁵ Muhammet Ali et-Tehanevi, *Mevsuatu keşşafu istilahatil funûn vel ulum*, çev: Mehmet Keskin (Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirun, 1996), 94.

²⁴⁶ el-Meryem 19/65.

esasına dayanır.²⁴⁷ Bundan dolayı konuyla alakalı ayetler genellikle soru şekli ile veya şaşkınlık bildiren uyarma ve kınama özelliğinde ifadeler taşır.²⁴⁸

Allah Kur’ân ’a göre, âlemi hem yaratmıştır hem de âlemin düzenini devam ettirmektedir. Allah, insan tasavvurunda zatı bakımından bâtın (gizli), yaratmış olduğu evrende açığa çıkan ilmi, iradesi ve kudreti bakımından da zahirdir. Allah Teâlâ varlığını gaybî bakımdan insana göstermek için bizzat şehadet âleminde deliller sunmuştur. İnsan dünyada bazı bilgileri zaruri bilgiye dönüştüremez bu bilgiler için Kur’ân gayb âlemi kavramını kullanır. İnsanın duyularla idrak ettiği her şey içinde şehadet âlemi kavramını kullanmıştır. Allah Teâlâ insanoğluna insanın nefsinde gizlediği delillerle ve afak yani dış dünyadaki delilleriyle varlığını göstermektedir.²⁴⁹ Kozmolojik ve teleolojik delil hüviyetinde bilinen bu deliller öncüllere dayalı değildir.²⁵⁰

Hiz. Peygamberden sonra erken döneme baktığımızda Allah’ın varlığı konusunda ilk dillendirmeleri Ebû Hanife’nin Kur’ân üslubuna paralel ifadelerinde görürüz. “Marifetullahın vücubu” kavramı ile insanın vahiyle gönderilmese de göklerin, yerin, insanın ve diğer varlıkların yaratılışı bizzat Allah’ı bilmek için gerekçe olarak sayılmış, bunun temeli olarak insanın akla sahip bir varlık olması zikredilmiştir. Anne karnından en güzel bir yaratılışla dünyaya gelen yavru, sürekli halden hale dönüşen kâinat, Ebû Hanife’nin misalleri arasındadır. Ebû Hanife’nin en bilinen örneği ise aklın, dalgalı sularda kaptan olmadan seyredemeyeceği gemi benzetmesidir: “Uçsuz bucaksız bir denizin ortasında büyük dalgaların ve fırtınaların sardığı yük dolu olan bir gemiyi düşünelim. Geminin idare eden bir kaptanı olmadan tek başına yol almasını akıl onaylar mı? Aynı bu şekilde farklı halleri ve hadiseleriyle beraber kâinatında bir yaratıcısı olmadan, idare edeni ve koruyanı olmadan var olmasına aklımız razı gelmez.”²⁵¹

İslam’ın farklı coğrafyalara ve farklı kültürlerle yayılmasıyla karşılaşılan inkârcı düşüncelere ilk ve güçlü mücadele Mu‘tezile ile verilmiştir. Ca’d b. Dirhem ve Cehm b. Safvan ile başlayan “her yaratılmışın bir yaratıcısı vardır” anlamına gelen hudûs delili: “Cevherleri ve

---

²⁴⁷ Bekir Topaloğlu, “Allah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 23 Aralık 2023).

²⁴⁸ el-Mü’minûn 23/84-89; en-Neml 27/59-64; el-Ankebût 29/61, 63; ez-Zümer 39/6.

²⁴⁹ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/29; Âl-i İmrân 3/190; el-En’âm 6/95, 97, 99; el-A’râf 7/57; en-Nahl 16/12, 16, 78; er-Rûm 30/20-21, 30; Fussilet 41/37, 53; ez-Zâriyât 51/21; et-Târık 86/5-7.

²⁵⁰ Bekir Topaloğlu, *İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992), 22-24.

²⁵¹ İlyas Çelebi, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanife’nin İtikâdî Görüşleri Beyâzîzâde* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 77-80.

arazları ile oluşan âlemi sonradan yaratılmış olduğu” ilkesi üzerinden ortaya konmuştur. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf aynı konu ile alakalı olarak “Evren kendisine varlık veren ve mümkün yapan bir varlığa ihtiyaç duyar.” delillendirmesinde bulunmuştur.²⁵² Mu‘tezile âlimleri daha çok dehre yani zamana tapanlar, İran’ın düalist tanrı anlayışını benimseyenler ve münkir akımları ile muhatap olmuş ve muhataplarını da bir şekilde Tanrı inancı benimsediklerinden kâinatın ve dehrin yok olacağının karşı konulmazlığına karşı durarak, bunların geçici oldukları tezini savunmuşlardır.²⁵³

Mâtürîdî ve Eş‘arî ekolleri âlemden Allah’a ulaştıran isbât-ı vâcib delillerinden olan, hudûs, imkân ve inayet delilleri olmak üzere pek çok delil kullanmışlardır. “Âlemin kendisini var kılan bir Sâniî ve onu idare eden bir müdebbiri olduğunun delili nedir?”²⁵⁴ sorusuyla eserine giriş yapan Ebü'l-Hasen el-Eş‘arî, âlemin var olasından ve işleyişindeki düzeninden Allah’ın varlığına ulaşmaktadır. Eş‘arî, kendisinden sonra gelen kelâm âlimlerinin nazârî kavramlarla ortaya koydukları delilleri yerine düşüncesini ayetler ışığında ortaya koymuş meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda insanın yaratılış sürecini yaşamı içerisinde geçirmiş olduğu çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerini delil olarak sunmuş, bu dönemlerin insanın müdahil olmadığı bir güçle yönetilmekte olduğunu söylemiştir. Yine Eş‘arî, ikinci madde olarak tevhide dikkati çekmiştir. Birden fazla ilah olması durumunda ikisinin de aciz olacağını söylemiştir. İnsanoğlunun bizzat kendi eliyle pamuktan eğirerek yaptığı ip ve yine dokuyarak oluşturduğu kumaş için dahi bilgi ve amaç sahibi bir sanatçıya gereksinim olması benzetmesini yapmıştır.²⁵⁵ Bu ve benzeri tezlerin aynı ekolde geliştirilip devam ettirildiğini; bunların tezlerinde Allah’ın kâinatta şaşmaz bir düzen kurduğunu, bu nizamın tesadüflere dayalı olmadığını savunduklarını görmekteyiz.²⁵⁶

Tarihin ilk çağlarından günümüze geçen zaman içinde insanlar arasında her daim bir tanrı fikri var ola gelmiştir. Tanrı kavramı, her ne kadar ortak yönleri olsa da farklı dinlerde çeşitli şekillerde algılanmıştır. Yüzyıllardır, özellikle de Orta çağda ve Aydınlanma sürecinde,

---

²⁵² Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed Kâdi Abdülcebbâr, *el-Muhît fi’t-teklîf* (Mısır: Daru Mısır, 1965), 68; Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu’l Usûli’l-hamse*, ed: Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010), 95.

²⁵³ Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firâk*, ed: Fethi en Nadi (Kahire: Daru Enes b. Malik, 2012), 104.

²⁵⁴ Ebü'l-Hasan el-Eş‘arî, *el-Lüma’ fi’r-red alâ ehl-i’z-zeyg ve’l-bida’*, çev. Kılıç Aslan, Mavil ve Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 1.

²⁵⁵ Eş‘arî, *el-Lüma’ fi’r-red alâ ehl-i’z-zeyg ve’l-bida’*, 2, 17.

²⁵⁶ Muhammed eş-Şehristani, *el-Mile’l ve’n-nihal*, çev. Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 94.

tanrının var olup olmadığıyla ilgili Doğuda ve Batıda uzun tartışmalar yapılmış, lehte ve aleyhte akılcı temeller ile temellendirilmeye çalışılmış ve ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır.²⁵⁷

İnsanlığı tarih boyunca etkileyen en önemli faktörlerden biri olan dinin özünde hiç şüphesiz Tanrı vardır. İnsanlarda ise Tanrıya ait düşünce ve onu arama dinden önce gelir.²⁵⁸ Tanrı tasavvuru, insanın dine karşı tutum, duruş ve bakışını belirleyen temel düşünce ve unsurdur. İnsan Tanrıya karşı hissettiği yakınlık çerçevesinde Tanrı-evren, Tanrı-insan, insan-varlık ilişkilerini şekillendirir.²⁵⁹

İnsan var olduğu günden itibaren bilişsel kapasitesi oranında üstün bir güce inanma ihtiyacı duymuştur. İnsan, bu güce yaklaşmak ve ondan yararlanmak ve bu gücün cezalarından korunma düşüncesini benimsemiştir. Bu güç insanlık tarihinde bazen tek Tanrı inancı şeklinde bazen de mitolojik varlıklar olarak ifadesini bulmuştur.²⁶⁰ Kolektif bilinçdışı olarak ruhta bulunan bir gerçeklik ve bireyin sahip olduğu bir değer olarak görülmüştür.²⁶¹ Tanrı düşüncesi bazen de baba sembolü olarak yetişkinlik kavramı çerçevesinde algılanmıştır.²⁶² Bir psiko-sosyal gerçeklik olarak Tanrı insanın anlam zenginliği ile yaşam içerisinde sürekli yer almıştır. Aydınlanma çağıyla beraber ortaya çıkan rasyonalizm, sekülerizm, pozitivizm gibi akımların etkinliğini artması ve bununla beraber bilimdeki gelişmelerin Tanrı inancını ortadan kaldıracığı²⁶³ gibi düşüncelerin gerçekleşmemesi Tanrı tasavvurunun insanlık var olduğu sürece en önemli gerçeklik olarak devam edeceği düşüncesine bizleri ulaştırır.

İnsanların düşüncelerinde yer alan Tanrı algısını birtakım kişisel sebepler etkilese de en büyük etkinin Tanrı hakkında çevreden ulaşılan bilgiler ve bu bilgiler ile yaşanan tecrübeler ile oluştuğu söylenebilir. Tanrı tasavvurunun şekillenmesi kişiliğin oluşmaya başladığı dönem olan çocukluk ve hatta bebeklik döneminde başlamaktadır. Tanrı algısının bireydeki

---

²⁵⁷ Aydın Topaloğlu, *Çağdaş İngiliz Felsefesinde Ateizm Problemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 80-81.

²⁵⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 15.

²⁵⁹ Mehmet Evkuran, “Eş‘arî Kelam Sisteminin Teolojik Temelleri Üzerine -Deizm Bağlamında Bir Tartışma” *Uluslararası İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik Sempozyumu*, ed. Cemaleddin Erdemci vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 2/35-48.

²⁶⁰ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Oktay Özel (Ankara: Pegasus Yayınları, 2017), 490.

²⁶¹ Ali Ayten -Evrin Anık “Lgbt Bireylerde Dinî İnanç, Din ve Tanrı Tasavvuru, Dinî ve Manevî Başa Çıkma Süreci”, *Din Bilimleri akademik Araştırmalar Dergisi* 14/2 (2014), 51.

²⁶² Ayten - Anık “Lgbt Bireylerde Dinî İnanç, Din ve Tanrı Tasavvuru, Dinî ve Manevî Başa Çıkma Süreci”, 57.

²⁶³ Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, 490.

gelişimine yön veren maddeler şu şekilde sıralanabilir: Tanrı ile ilgili bilgilerin aktarılmasında izlenen yol, takip edilen metotlar, sergilenen davranışlar hatta dini otorite ve mezheplerin öğretileri.²⁶⁴ Çocukluk döneminde sahip olunan Tanrı tasavvuru genellikle gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde devam ettirilir. Ailenin bu dönemler içerisinde verdiği din eğitiminin şekil ve içeriği gencin Tanrı algısını belirlemede önemlidir.²⁶⁵

20. yüzyılda gençlik döneminin geldiği noktada gelenek olan pek çok şeyde olduğu gibi Tanrı tasavvurunda değişiklik yaşamıştır. Özellikle “dini bireyselleşme” diye kavramsallaşmış olan kişisel yöntemlerle bireyin Tanrıyla ilişki kurması bunun en büyük sebeplerinden biridir. Bu kavram kimi bireyde içsel huzuru ve tatmini sağlamıştır. Ancak kimi bireylerde de sorgulamayı artırmıştır. Bu durum, ise bireyler her ne kadar aynı dine mensup olsalar da ve aynı kaynaktan beslenseler de Tanrıya ait algılarının aynı olmaması sonucu oluşmuştur. Algıdaki bu farklılık Tanrıdan değil insandan kaynaklanır. Sonuç olarak ise görülmeyen ve tecrübe edilemeyen Tanrının kültürün şekil verdiği insanın düşünce ve tecrübelerinde algılandığını ortaya koyar.²⁶⁶

İnsan, düşüncesinde oluşturduğu Tanrı tasavvuruna göre dünya ve ölüm sonrasını hayal eder. Bu düşüncesine göre de bir hayat bakışı geliştirir. İnsanoğlu hangi zaman aralığında yaşarsa yaşasın, hangi dini benimserse benimsesin hangi düşünceden etkilenirse etkilensin, bir şekilde edinmiş olduğu Tanrı algısı kişinin bütün bakış açısını etkiler. Sonuçta ise bir karara varır ve hayatının alanlarını bu Tanrı algısına göre şekillendirerek bu doğrultuda ilerler. Kısaca Tanrı inancı insan düşüncesinin en temel ögesini oluşturur.²⁶⁷

Tanrıyı algılama süreci Tanrıya inanılsın veya inanılmasın onu bilme ile başlayan bir süreçtir. İnsan bu süreçle beraber belli bir noktada tavır takınır, görüş geliştirir ve hayatını ona göre şekillendirir. İnançta bireysel yaklaşımların ön plana çıktığı günümüzde Tanrı tasavvuru/algısı bakımından gençler üç grupta gözlenmektedir. Bir grup genç; güçlü bir Allah algısına sahiptir. Bunlar karşılaştıkları dini problemlerini sahip oldukları Tanrı algısı sayesinde çözebilmektedirler. Yeni sorunlar karşısında savrulma yaşamamaktadırlar. Bir

---

²⁶⁴ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 10.

²⁶⁵ Özlem Güler, “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133.

²⁶⁶ John Hick, *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, çev. Mahmut Aydın (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2012), 63.

²⁶⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 15.

diğer grup ise kendilerini dindar olarak açıklarlar. Dinî pratikleri yerine getirirler ancak bazı dinî söylemlerden dolayı iç dünyalarında çatışma yaşarlar. Özellikle dinin içindeki yaşanan ihtilaflar ve bölünmüşlükler bu gruptaki gençler nazarında inancın barışçıl, insanları birleştiren özelliği üzerine inandırıcılığını azaltmaktadır. Diğer bir grup genç ise kendini dine tamamen kapatmıştır. Genellikle dinin hem inanç boyutu hem de pratik boyutuyla yaşamın hiçbir yerinde içinde tutulmadığı ortamlarda büyüyen bu gençler kendilerini agnostik veya ateist gibi isimlerle açıklamaktadır.²⁶⁸

Küçük yaşlarda verilen doğru Allah bilinci ise, bireyin davranışlarını etkilemekte, Allah'ın ve insanların haklarını gözeten iyi bir insan olması yönünde yardımcı olmaktadır. Allah'ın hakkına riayet etmek için Allah'ı tanımak gerektiğini vurgulayan Hâris el-Muhâsibî, Kur'ân'da Allah'ın kendisini bize tanıttığı hâlık, ğafûr, kadîr, cebbâr, kerîm, azîm, halîm, evvel, âhir, alîm ve basîr gibi isim ve sıfatlarıyla tanımamız gerektiğini belirtir.²⁶⁹ Muhâsibî bu sıfat ve isimleri tanımamız konusunda aklın önemine dikkat çeker.²⁷⁰ Allah'ı en iyi şekilde tanıyabilmek için evrendeki düzen ve ahenge, kaderlerin uygun bir şekilde akışına ve bütün yaratılışa bakarak düşünmek gerektiğini söyleyen Zünnûn-ı Mısırî ²⁷¹ Allah'ın insanın kendisine yakın olduğu düşüncesiyle davranıp gûnahtan kaçmasını mârifet sahibi olmanın yolu olarak kabul eder.²⁷²

Kişinin inançla alakalı, edineceği en önemli ve belki de en vazgeçilmez ilke, kişinin Tanrı'ya nasıl algıladığı ile ilgilidir. Din Psikolojisi alanında çalışmalar yapan David Wulf, Tanrı algısının oluşmasında etkili olan etmenleri altı madde ile açıklar. Bunlar: Çocuk-ebeveyn ilişkisi-Benlik saygısı-Çevreyle etkileşim-Tanrı bilgisi-Dini ritüeller ve dini tartışmalar-Bireysel dini deneyimlerdir.²⁷³

Araştırmanın ikinci maddesi olan, Allah'ın varlığı ve Yaratıcı inancı ile ilgili sorulardan öğrencilerin Ateizm ile ilgili daha çok Allah'ın varlığının delilinin neler olduğu ve

---

²⁶⁸ Şaban Ali Düzgün, “İnsanın Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 322-342, 16.

²⁶⁹ Hâris el-Muhâsibî, *el-Kasd ve'r-rücû' ilallah*, der. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 282, 285-286.

²⁷⁰ Hâris el-Muhâsibî, *Mâiyyetü'l-akl ve fehmü'l-Kur'ân*, der. Huseyin el-Kuvvetli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971), 204.

²⁷¹ Ebu Nuaym el-İsfahanî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 9-339.

²⁷² Muhammed b. İsmail el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 98.

²⁷³ Celal Çayır, “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 28-29.

etrafındaki ateistlerle ilişkisi üzerinden sorular olarak bildirilmiş. Örneğin: “Ateist bir arkadaşına sahip olmak günah mı?” “Ateistlere Allah’ı nasıl anlatabilirim?” “Ateistlerle münakaşa edebilir miyim?” gibi kendilerinin de Allah’ın varlığını sorguladıkları sorular yöneltilmiştir. Bunlar inandıkları halde bazen ‘acaba’ vesvesesinin imanlarına zarar verip vermediğinin soru olarak yöneltilmektedir. Allah’ın varlığı ve Yaratıcı inancı maddesi içinde ikinci sorusu olarak yönelttiğimiz “Deizm ile ilgili sorulan sorular nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar daha çok öğrencilerin sorularını kötülük problemi üzerinden sorduklarını göstermektedir. Çünkü sorular genellikle “Allah var ama müdahale etmiyor onun için mi kötülük var?” şeklinde sorulmuş. Yine deizm ile ilgili sorularda “Allah’ın bizim ibadetlerimize niçin ihtiyacı olsun?” “Biz özgür varlıklar değil miyiz?” “Deistler Tanrıya inanıyor, cennete gidebilir mi?” etrafında yoğunlaşmış. Gençlerin sorularında peygamberlik müessesini ve ilahi kitapları sorguladıkları görülmüştür. Mülakatta bir öğretmenimiz Ateizm ve Deizm üzerine öğrencilerin düşüncelerini şu şekilde değerlendirmiştir: “Hem ateizm hem de deizm gençler arasında popülaritesini yitirmiş durumda. Günümüzün en büyük sorunu agnostik düşünceye dair diyebiliriz. Maalesef gençler varlığı da yokluğu da anlamlandıramıyor.” Öğretmenimizin yapmış olduğu tespit Allah’ın varlığı ve bir Yaratıcıya inanma konusunda oldukça dikkat çekicidir.

Allah’ın varlığı ve yaratıcı inancı ile ilgili öğrencilerin öğretmenlerine sordukları soruların tablosu ateizm ve deizm kavramları üzerinden yöneltilmiştir. Bundan dolayı alınan cevaplar bu kavramların konu başlığı altında paylaşılmıştır.

3.2. Kader Problemi

Kader kelimesi; “Sözlükte “gücü yetirmek; plana göre yapmak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve özelliğini belirlemek, bir şeyin kıymetini bilmek; rızkını kısmak” gibi anlamlara gelir. Kader kelimesi terim olarak ise “Allah Teâla’nın bütün madde ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye açıklanır.²⁷⁴

Kadr (kudret) sözcüğü Kur’ân -ı Kerim’de Allah Teâla’ya nispet edilerek yüzden fazla yerde fiil ve isim kalıplarında geçer.²⁷⁵ Kader sözcüğünün Kur’ân - Kerimde “ölçü, güç ve miktar” anlamlarıyla kullanıldığı ayetlerde mevcuttur. Ayetlerde bildirildiğine göre Allah’ın emri

---

²⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 30 Ekim 2023).

²⁷⁵ el-Ahzâb 33/38

önceden belirlenmiş bir kaderdir. Allah anaların rahimlerde taşıdığı yavrularının nasıl bir şekilde gelişme gösterdiğini bilir, O'nun katında her şeyin bir miktarı vardır.²⁷⁶ Her şeyin hazineleri O'nun katındadır ve her şeyi O belli bir ölçü dâhilinde tenzil eder²⁷⁷ Her şeyi O bir plana göre, bir kader ile yarattı.²⁷⁸ Kısaca Kur'ân'da çeşitli sürelerde geçen “kader”, “takdir”, “miktar”, “ölçü” sözcükleri “bir şeyi özel kıyasa, bilinen bir kanuna, sınırlı bir ölçüye ve belli bir yöne göre meydana getirmek” anlamlarına gelmektedir.²⁷⁹ İşte Kur'ân'ın bizlere sunmuş olduğu kader anlayışı budur. Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkmış olan ve farklı görüşler sonucunda ortaya çıkan kader kavramıyla hiçbir ilişkisi yoktur. O halde kader kavramında ne yazık ki anlam sapması veya eğikliği olduğu görülmektedir. Bu eğiklik ya da sapmanın etkisi günümüzde de gözlenmektedir.²⁸⁰

Kader, itikâdî İslâm mezhepleri içerisinde Ehl-i Sünnet olarak anılmış olan Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik ekollerinde de kaza kavramı ile birbirinin yerine kullanılmıştır.²⁸¹ Yani Eş'arîlerin kaza dediğine Mâtürîdîler kader, Mâtürîdîlerin kaza dediklerine de Eş'arîler kader demişlerdir. Mâtürîdîler kaderi; “Allah'ın (c.c) ezelden ebede kadar olmuş ve olacak her şeyin mekanını, zamanını, niteliklerini ve hususiyetlerini ve bütün özelliklerini bilmesi, ezelde o şekilde sınırlandırmasıdır.”²⁸² diye açıklamışlardır. Eş'arîler ise Kaderi: “Allah'ın âlem için takdir ettiği her şeyin sırası geldiğinde noksansız bir şekilde gerçekleştirmesidir.”²⁸³ şeklinde tanımlamışlardır. Bir başka tanımlı Mâtürîdî Nureddin es-Sabunî şöyle yapar: “Her bir yaratılmışı kendisine ait özellik ve nitelikleriyle tespit ve tayin etmektir. Bu özelliklere iyilik, kötülük, fayda ve zarar gibi durumlar da dahil olabileceği gibi ona ait zaman ve mekan unsuru ile yine ona gerekecek mükâfat veya azab da vardır.”²⁸⁴

---

²⁷⁶ er-Ra'd 13/8

²⁷⁷ el-Hicr 15/21

²⁷⁸ el-Kamer 54/49

²⁷⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Kur'ân Davet Ediyor (Kur'ân'da İman Esasları)* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 96.

²⁸⁰ Hüseyin Atay, *Kur'ân'a Göre İman Esasları* (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961), 90.

²⁸¹ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri* (İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1979), 229.

²⁸² Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, nşr. Fethullah Huleyf (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1982), 307; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964), 200; Kemaleddin Muhammed b. Muhammed İbn Ebi Şerif el-Makdisi, *el-Müsamere Şerhü'l-Müsayere fi'l-Akaidi'l-Münciyye fi'l-Ahire ve ma'ahu Haşiye ala'l-Müsayere / Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa İbn Kutluboğa Bulak*, nşr. Mahmud Ömer Dimiyati (Beyrut: Darül Kitabil İlmiyye, 2020), 346.

²⁸³ Sadeddin Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 193.

²⁸⁴ Ebu Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr Es-Sabuni, *el-Bidâye fi Usul'd-Din*, nşr. Bekir Topaloğlu (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 2018), 78.

Eş'arî ve Mâtürîdî kelimcilerden farklı olarak Mu'tezile ekolü, kaderin önceden tespit ve tayin edildiği fikrini reddeder. Onlara göre, insan fiillerini hür iradesi ile gerçekleştirir. Çünkü insan kendi fiil ve davranışlarını hayır da olsa şer de olsa yapabilme gücüne sahiptir. Kul Allah'ın gücüne ve kudretine ihtiyaç duymadan eylemlerini gerçekleştirebilir.²⁸⁵ Eş'arî ekolü ise tam tersini söyler: Allah bir şey meydana gelmeden önce o şeyi bilir.²⁸⁶ Mutezile, kader kelimesini “beyan -açıklama, bildirme”²⁸⁷ olarak açıkladığı için Ehl-i Sünnet'in açıkladığı kader tanımını reddeder.

Tanımı dahi farklı düşünceler çerçevesinde ortaya konulan kader, pek çok tartışmaya görüş ayrılıklarına zemin hazırlar. Bu tartışmaların odak noktası ise her zaman insanların fiilleri konusu olmuştur. Kur'an'da Allah Teâla isteyeninin iman edebileceğini, isteyeninin de inkâr edebileceğini bildirmiştir. İmanında, isyanında insanın iradesinde bağlı olduğunu kişilerin yaptıkları iyi veya kötü amellerinin karşılığında cennete veya cehenneme gireceklerini, iyi yaptıkları işlerin lehlerine, kötü yaptıkları işlerin aleyhlerine olduğunu ve Allah Teâla'nın kullarına asla zulmetmediği ifade etmiştir.²⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, Cahiliye toplumunun Kaderciliğini şöyle bildirir: “Allah dilemiş olmasaydı ne biz şirk koşardık, ne de atalarımız şirk koşarlardı.”²⁸⁹ Görüldüğü üzere cahiliye müşrikleri şirklerini kadere bağlıyorlardı.

Hadislerin bazılarında kader, iman esasları arasında yer almaz. Bazılarında ise hayrıyla ve şerriyle kadere imanın gerektiği belirtilir. Bazı hadislerde: Her insanın cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğunun bilindiğinin yanı sıra mümin (saîd) veya kâfir (şakî) olduğu da bilinmektedir. Mümin olan kimse iyi güzel işler, yani müminlerin amelini, kâfir olan kimse de kötü işler yani kâfirlerin amelini tercih eder. Herkese tercih ettiği amel kolaylaştırılır.²⁹⁰ Bu hadislerin yanlış anlaşılması ve Kur'an -ı Kerimde yer alan Kader kavramına nispet edilmeden düşünülmesi toplumda teslimiyetçi kader inancına zemin hazırlamıştır. Yüce yaratıcının yeryüzündeki halifesi olan insanoğlu eylem ve davranışlarında Allah'ın koyduğu

---

²⁸⁵ Ebü'l-Muin en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 40; Şehristani, *el-Mile'l ve'n-nihal*, 39.

²⁸⁶ Ebü'l-Hasan İbn Ebî Bîşr Ali b. İsmail b. İshak el-Eş'ari, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, nşr. Abbas Sabbâğ Dirase (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994), 156-157.

²⁸⁷ Kâdî Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l Hamse- Mutezile'nin Beş İlkesi*, çev: İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 770.

²⁸⁸ Yavuz, “Kader”.

²⁸⁹ el-En'am 6/148.

²⁹⁰ Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Saḥih-i Müslim*, çev. Ahmet Davutoğlu (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1985), “Kader”, 1-34.

bütün yasa ve kurallara uymak ve aklını kullanarak en iyi şekilde davranmakla sorumludur. Bu sebeple yaptığı iyi davranışlardan sevap, kötülüklerden de günah kazanır.²⁹¹

Hız. Peygamber, hastaların tedavi görmesi gerektiğini ve tedavinin de bir kader olduğunu bildirir.²⁹² Kader konusu, Hız. Peygamberden sonra da tartışılan konulardan biri olmuştur. Hız. Ömer, zamanında ortaya çıkan veba salgını yüzünden Şam'a girmemiş ve geri dönmüştür. Daha sonra o, bu olayı kaderinden kaçış olarak yorumlayanlara, bütün fiillerin kader kapsamında olduğunu; bulaşıcı hastalık olan bir şehre girmenin de bir kader olduğunu söylemiştir. Hız. Peygamber'in kader konusunda yaptığı açıklamayı tekrarlamıştır. Günahlarını kaderin yönlendirmesi sonucunda işlediğini söyleyen bir kişiyi de cezalandırmıştır.²⁹³ Hız. Ali sorulan bir soruya cevaben, her şeyin kazâ ve kadere göre gerçekleştiğini ve kaderin insanları zorlamadığını, fiillerini özgürce gerçekleştirdiklerini söylemiştir; aksi taktirde mükâfat veya ceza uygulamasının adalet kavramı ile uyuşmayacağını açıklamıştır. Hız. Ali kaderin ilâhî bir sır olarak özelliğini koruduğunu bildirmiştir.²⁹⁴ Kader, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ve bu dönemin sonunda ortaya çıkan siyasi olayların etkisi ile her zaman tartışılan konular arasında yer alır. Öyle ki kader, irade konuları ile ilgili sorunlar ilk dönem Kelâm ilmi içinde değerlendirilen problemler arasında yerini almıştır.

Bu kadar tartışmalı konusu olan Kader kavramı gençlerimizin de kafalarında soru işaretlerine yol açmaktadır. Yapılan araştırmalarda ve tezimize konu olan mülakatta görülmüştür ki orta öğretimde eğitim gören öğrenciler bu sorularını din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleriyle paylaşmaktadırlar. Araştırmalarda lise gençlerinin kader inancına sahip oldukları ancak bu inancın kuru bir inançtan öteye geçemediği, gençlerin neye inandıklarının zihinlerinde şekillenmediği görülmüştür. Kader inancını benimsemelerine rağmen gençlerin, dini düşünce ve kavramlara yeterince sahip olmadıkları görülmüştür. Gençlerin inançlarının tutarlı boyutta olmayıp karmaşık ve çarpık olduğu görülmüştür. Bu sorun ise, Kur'ânî bir bakış açısıyla çözümlenebilir. Kur'ân'ın öne çıkardığı kader anlayışı daha önce de belirttiğimiz gibi ölçülülük, nizam ve düzendir. Evrende her şey bir düzen

---

²⁹¹ Atay, Kur'ân'a Göre İman Esasları, 13.

²⁹² Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları, 1992), "Tıb", 21.

²⁹³ M. Ebû Zehre, *el-İmâm eş-Şâdık* (Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1959), 140-142.

²⁹⁴ Yavuz, "Kader".

içerisinde ölçüye göre hareket etmektedir. İşte o ölçü kaderdir. Bu anlamı iyice kavradığımızda bu sorun da ortadan kalkacaktır.²⁹⁵

Araştırmada gerçekleştirilen mülakatlarda kader ve ecel konusunda, öğretmenlerin karşılaştıkları soruların neler olduğu soruldu ve kader konusunda öğrencilerin çok farklı sorular yönelttikleri görüldü. “Kaderimiz belliyse ve yazılmış bir kader varsa biz neden çaba harcıyoruz?” “Cennete veya cehenneme gideceğim belliyse neden imtihandayım?” “Seçme özgürlüğüm yok mu?” ve “İmtihar etmek ecel mi?” gibi soruların çokça sorulduğu tespit edilmiştir. Verilen cevaplar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Kader İnancı ile İlgili Sorulan Sorular

a) Kader İnancı ile ilgili sorulan sorular:	Allah kaderimizi biliyorsa biz nasıl seçiyoruz?
	Allah kaderimizi yazmış biz ona göre mi yaşıyoruz?
	Kader Allah tarafından yazıldıysa ve yapacaklarımız belli ise biz neden çaba sarf ediyoruz?
	Kaderimizi biz belirleyebilir miyiz?
	Kur’ân’da kadere iman var mı? Kaderi inkâr edersek kâfir olur muyuz?
	Evleneceğim kişi kaderim mi?
	Cennetlik ya da cehennemlik olduğumuz belli ise neden amel ediyoruz?
	Dua kaderi değiştirir mi?
	Farklı cinsel yönelimler kader midir?
	İslama göre insanın yapacağı her şey önceden belirlenmiş. Bu düşünceden yola çıkacak olursak dünya imtihanının sonucu belli. Allah neden sonucu belli bir imtihan yapsın?
	İnsanın kendine ait bir kaderi var evrenin de bir kaderi var mı?
	Kahpe felek, kader vurgunu, kader mahkûmu gibi kavramları kullanmak günah mı?

Tablo 2 (Devamı). Kader İnancı ile İlgili Sorulan Sorular

²⁹⁵ Selim Özarslan, “Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1(1999), 179-192, 191.

---

b) Kader ve insanın davranışlarındaki sorumluluğu ile ilgili sorulan sorular:	İnsanın kadere müdahalesi var mı? İnsan fiillerinde kaderi olduğu için sorumlu değil midir? Biz birine bir zarar verdiğimizde bu davranışa Allah izin vermiş olmuyor mu? Allah beni belli bir kader tayin ederek yaratıyorsa benim iradem nerede ortaya çıkıyor? Hadislerde yer alan insanın anne karnında iken cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğunun belirlenmesi ve kaderine yazılması imtihan için uygun mudur? O halde insanın salih amellerinin ne faydası var? Madem gelecek biliniyor o zaman benim hatalarım benim suçum değil mi? Herkese Allah eşit fırsatlar vermemiş. Adalet yokmuş gibi algılayabiliyoruz. Bu durum isyana girer mi?
c) Kader ve seçme özgürlüğü ile ilgili sorulan sorular:	Seçme özgürlüğü varsa neden doğmak isteyip istemediğimiz sorulmadı? İnsan seçimlerinden sorumlu mu? İnsan seçimlerinde özgür mü? Her şey önceden kaderimde belirlenmişse, seçimimde kaderse ben nerde özgürüm? İnsanın kaderi seçmek midir? Allah her şeyi bildiği halde bizi neden yarattı? Her şeyi biliyorsa yaptığımız şeylerden neden ceza alıyoruz? İnsan iradesinin kader üzerinde etkisi var mıdır? Eş seçimi kader midir, tercih mi? Tercihimiz ise anne ve babamız önceden belli değil miydi? İnsan iradesinin bir sınırı var mı? İrkımı, cinsiyetimi, anne- babamı seçemediğim gibi bir çok şeyi ben seçemedim ama bunlarla alakalı pek çok kötü olay yaşıyorum. Neden? Eğer özgür olsaydık Allah mutlak geleceği bilemezdi. Geleceği değil gelme ihtimallerini bilmiş olursa da orada özgürlük yada belirli bir gelecek yoktur diyebilir miyiz? Biz Müslüman bir ülkede doğduk ama gayrimüslim coğrafyalarda doğup iyi olan insanların suçu nedir? Allah beni yaratmadan önce bana neden sormadı? Allah insanları neden eşit yaratmadı?

3.3. Kötülük Problemi

Gençlerin yaşadıkları dini şüphenin en önemli nedenlerinden biri kötülük problemidir. Dünyada yaşanan kötülükleri ve adaletsizliği gören genç birey, Tanrı'nın adaleti ve merhameti konusunda şüpheye düşmektedir. Kötülük problemi konusunda gencin tatmin olacağı açıklamalar yapmak onun en çok ihtiyaç duyduğu şeydir.²⁹⁶ Kötülük problemi, ateizmin de kullandığı en büyük argümanıdır ki sonsuz güç ve kudret sahibi merhametli Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında bir çelişki bulunduğu varsayımına dayanır. Ateistler kötülük problemini Tanrı inancının önünde bir engel kabul ederler ve bu durumu şu maddelerde geçen ifadelerle savunurlar: Kötülük varsa, sonsuz güçlü ve merhametli bir Tanrı yoktur. Kötülük var. O halde sonsuz güç ve merhamet sahibi Tanrı yok.²⁹⁷ Diğer bir başka madde de ise: O, kötülüğü engellemek istiyor ve bunu yapamıyor mu? O halde O güçsüzdür. O, kötülüğü engelleyebiliyor, ama engellemek istemiyor mu? O halde O kötü niyetlidir. O iyiliği istiyor hem de yapabiliyor mu? Öyleyse bu kötülük nereden geliyor?²⁹⁸

Bu sorular, inkârın değil aksine aklın ışığında Tanrının ve onun yaratacağı âhiret hayatının zorunlu olduğunu ispatlar niteliktedir. Cevap olarak: “Allah inancı ile âhiret hayatına olan inanç olmazsa yaşanan acıların ve kötülüklerin hesabı nasıl sorulacak? Uzun yıllar yaşayan insan ile hastalık sonrası küçük yaşta vefat eden çocuk arasındaki adaletsizlik nasıl çözülecek? Çocuk kaybettiği yaşamını nasıl alacak? Asıl mantıksızlık, masumun zalimden hakkını alamadan öldüğü ve zalimin de zulmü karşısında cezasını görmeden dünya hayatının bittiği bu alemde Allah’a ve âhirete imanının olmaması, değil mi? Bütün haksızlık, adaletsizlik ve zulümlerin karşılığının görülmediği bir dünya algısı, aklen Tanrıya olan inancı ve âhiret hayatının varlığına olan imanı zorunlu kılmaktadır.”²⁹⁹

Deistler ise, kötülük problemini kullanarak Tanrı’yı inkâr eden Ateistler gibi değil, kötülüğü temelden Tanrı’ya nispet etmeden ara bir yol bulmaya çalışırlar. Onlar kötülüğü insan kaynaklı bir durum olarak görürler ve Tanrıya yakıştıramazlar. Dünyanın Tanrı'nın kâmil ve

---

²⁹⁶ Fatma Günaydın “İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri*, ed. Vecihi Sönmez vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 331.

²⁹⁷ Metin Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Furkan Yayınları, 2014), 35-41; Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 21-25.

²⁹⁸ David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017): 6.

²⁹⁸ Hamdi Gündoğar, “Deizm; Aklın tanrılaştırılması ya da sorumsuz özgürlük”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri* ((London: Penguin Books, 1990), 197.

²⁹⁹ Mehmet Malkoç, “Gençleri Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019), 263.

mükemmelliğine yakışır bir yer olmaması üzerinden hareketle tenzihçi bir yaklaşımı benimserler.³⁰⁰ Deistler Allah'ın insanlar üzerinde herhangi bir yaptırımını olmadığını kabul etmişlerdir. Tanrı'nın yarattığı âleme müdahale etmediğini benimsemiş bundan dolayı da peygamberlik müessesesini ve vahyi kabul etmemiş Tanrı'dan gelen buyrukları da reddetmişlerdir. Bu anlayışa göre Tanrı'nın emir ve yasaklarından sorumlu olmayan insan, hayatına kendi doğruları ile devam etmiş, Tanrı'nın bütün nimetlerinden istifade etmiş iyi veya kötü davranışlar sergilemiş ama yaptığı yanlış davranışların hesabını vermek istememiştir. Böylece sorumlu olmadan sınırsız bir özgürlük içinde olduğu düşüncesini benimsemiştir.³⁰¹

Kötülük problemini kullanarak Allah'ın varlığını inkâr eden veya Allah'a şirk koşan insanlar, bu davranışlarıyla ne kötülüğü engelleyebilmekte ne de kendilerine verilen, akıl, vicdan, fitrat ve vahiy gibi nimetlere uygun davranışlar sergileyebilmektedir. Nitekim bir ateistin, çöp konteynerine atılarak ölüme terkedilen küçücük bir bebek için hissettikleri, hayatta olduğu için kendisini şanslı görmek iken, o zavallı bebeği ise şanssız kabul etmesinden başka bir şey olamaz. Oysa insanoğlu ebediyen yok olacak bir varlık değildir. İnsanoğlunun âleminin sonunu düşünmesi ve yaptığı eylemlerinin hesabını vereceği düşüncesi doğrultusunda yaşaması son derece akıllıcadır. Hal böyle iken insanın sadece içerisinde bulunduğu dünya ile kendini sınırlandırmaması, sonunu da düşünen bir dünya görüşüne sahip olması gerekmez mi?³⁰²

Gençlerin, özellikle internet aracılığıyla ateist kimselerle karşılaşmalarının bir sonucu olarak gündeme gelen kötülük problemi, konunun uzmanı kişilerle gençlere anlatılmalı, böylece inanç problemlerine karşı sorunları karşısında bilinçlendirilmelidir. Şüphesiz Allah ve âhîret inancı olmadığı zaman her şey anlamsızlaşıyor. Kötülük bile anlamını yitiriyor. Hayat ve yaşanan acılar, anlamını ve hikmetini kaybediyor.³⁰³ Sanayileşme ile beraber artan kentleşmeyle birlikte bireysel ve toplumsal değerler, dini anlayabilme, algılama ve dini davranış geliştirme biçimleri de değişmiştir. Bugün geldiğimiz durumda sekülerizm yeni yaşam biçimleri şekillendirmekte ve genç bireylerin inanma biçimlerinde, dindarlıklarında

---

³⁰⁰ Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri, ed. Vecihi Sönmez vd.(İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 6.

³⁰¹ Hamdi Gündoğar, “Deizm; Aklın tanrılaştırılması ya da sorumsuz özgürlük”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri*, ed. Vecihi Sönmez vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 29.

³⁰² Özdemir, “Din Karşıtı Bir Söylem Olarak Kötülük Problemi ve Eleştirisi”, 132, 134.

³⁰³ Malkoç, “Gençleri Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, 264.

ve dinî davranış biçimlerinde onları etkilemektedir. Gençlerin dini tutumlarını ve deizme yönelimlerini analiz ederken öncelikle bu dönemin genel özelliklerinin neler olduğunu bilmek gerekir. Konya’da 2018 yılında gerçekleştirilen “Gençlik ve İnanç” konulu çalıştayda gençler arasında en çok “kötülük sorunu”-Tanrı’nın neden yeryüzündeki kötülüklere müdahale etmediği- sorularının sorulduğu tespit edilmiştir.³⁰⁴

Genç bireyde yaşanan dinî şüphelerin içinde bulunduğu gelişim döneminin etkisini dikkate almak isabetli olacaktır. Kayıklık, gençlerin yaşadığı bu şüpheden ‘ergenlik şüphesi’ olarak bahseder ki kaynağının bireyin inandığı değerler değil, içinde bulunduğu gelişim dönemi olduğunu da belirtir.³⁰⁵ Gençlerin en çok şüphe duydukları konular ise: Kötülük problemi (ani ölümler, engelli bireyler, fakirlik, yaşanan acılar, tecavüz ve tacizler, vs.), ateist insanların iyi bireyler olsa bile neden cennete giremeyeceği; melek, şeytan gibi metafizik varlıklara eleştirel bir şekilde yaklaşma, büyü ve mistik uygulamalarla kitabî din arasında bocalama, farklı din ve diğer mezheplere yönelik ilgiler, geleneksel dine yönelik eleştiriler, yeni dini ve manevî arayışlar, duanın işlevi problemi vb. Bu konu üzerinde birçok araştırma yapan Yapıcı, genç bireyin din ve dindarlara karşı eleştirilerinin bir kısmının şüpheden kaynaklandığını, bir kısmının ise ateist ve deist düşünceler içerdiğini belirterek ancak büyük bir kısmının ya geleneksel dine sığınarak huzur aradıklarını ve yahut dinî inanç ve uygulamaları sorgulayıp taklidî inançtan tahkiki inanca geçtiklerini belirtmektedir.³⁰⁶ Bahsi geçen araştırmada da dikkat çekici olan şey, kötülük probleminin birinci sırada olmasıdır.

Araştırmada kötülük problemi ile karşılaşılan soruların genellikle gençlerin sosyal medyada karşılaştıkları ve hemen her gün maruz kaldıkları Allah’ın varlığını inkâr edenlerin kullandıkları argümanlar olduğu görülmektedir. Mülakat cevaplarında “Allah’ın her şeye gücü yetiyorsa neden kötülüğe izin veriyor? Neden kötülüğe müdahale etmiyor.” sorusunun sıkça sorulduğu görülmektedir. Görüşmelerde verilen cevaplar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

---

³⁰⁴ <https://www.okulhaberleri.net/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirisi> (Erişim:12/01/2024).

³⁰⁵ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2005), 152.

³⁰⁶ Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2020), 2-4.

Tablo 3. Kötülük Problemi ile İlgili Sorulan Sorular

a) Kötülük problemi ve Allah'ın varlığı ilişkilendirilerek sorulan sorular:	Allah'ın her şeye gücü yetiyorsa neden kötülüğe izin veriyor? Müdahale etmiyor. Neden haksızlar daha mutlu yaşıyor? Neden iyiler hep azınlıkta kalıyor? Allah kötülüğü yaratır mı? Yoksa yaratmaz mı? Kötülüğü biz mi yaratıyoruz? Allah mutlak iyiye ve merhamet sahibi ise kötülüğü neden yarattı? Allah neden Müslüman ülkelere yardım etmiyor? Allah neden savaşta çocukların acı çekmesine izin veriyor? Allah neden kötü insanları yaratıyor?

3.4. Din-Bilim İlişkisi Problemi

Din-bilim çatışması aslında insanın düşünmeye başladığı andan itibaren bir şekilde insanın karşısına çıkan bir meseledir. Bu çatışma bazen akıl-nakil çatışması olarak da karşımıza çıkar. Bu anlamda din-bilim çatışmasının tarihini Batıda gerçekleştiği şekilden ibaret görmek isabetli değildir. Din bilim çatışmasının en şiddetli şekilde Batı'da gerçekleşmiş olması bu konuda batıyı dikkate almayı gerektirmektedir.

Din-bilim çatışması Hristiyan din adamlarının tavrı ile Batı'da da gündeme gelmiştir. Hristiyanlığın Roma'da yayılması ve Kilise adı altında kurumsallaşması ile başlayan süreç sonunda Hz. İsa'ya ilahlık atfedilmiş, Tanrının yerine de din adamları zümresi ortaya çıkmıştır. Kilise mensupları nüfuzlarını ve güçlerini korumak için dini kullanmış ve zaman içerisinde toplum üzerinde baskı kurmuşlardır. Dünyanın kendi etrafında döndüğünü reddeden kilise, yine dünyanın tepsi gibi düz olduğunu ve dünyanın evrenin merkezi olduğu düşüncesini de Hristiyanlara dini bir inanç olarak kabul ettirmiştir.³⁰⁷ Bu görüşleri savunan Kilise ile yuvarlak ve kendi etrafında döndüğünü savunan Galileo ile arasında yaşanan tartışmada Kilisenin haksız olması ile İslâm dini de yaftalanamaz.³⁰⁸ Yaşanan hadisede,

³⁰⁷ Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969), 179.

³⁰⁸ Ramazan Biçer, Fatma Silkin, "Din-Bilim ilişkisi bağlamında Hüseyin el-Cisr'e Göre Yaratılış", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 103-129.

Kilise ve Galileo'nun görüş ayrılığında yanlış din- bilim tasavvurundan doğan bir tartışma olduğu aşîkârdır.³⁰⁹

Modern bilimin babası olarak kabul edilen Francis Bacon: “Tanrı kendini bize tanıtmak için iki kitap sunmuştur; birincisi Kâinat Kitabıdır. İkincisi de Kutsal Kitaptır. Tam anlamıyla kendini yetiştirmek isteyen kimse bu iki kitaba birlikte çalışmalıdır.” der. Galileo, Pascal, Kopernik, Boyle, Kepler, Newton, Maxwell Faraday, Mendel, Pasteur, Kelvin, gibi bilim ile meşgul olmuş birçok bilim insanı Tanrıya inanmıştır. Aynı zamanda inançları onların bilim ile ilgilenmelerine engel olmadığı gibi tam tersi, onların ana ilham kaynakları olmuştur.³¹⁰

Batı’da yaşanan bu süreç ve benzeri durumlar İslam ülkelerinde de yaşanmış ve batıda bazı bilim insanlarının Hristiyanlık dinine karşı yaptıkları manifesto ve reddiyelerle yaptıkları eleştirileri okuyan bir grup genç bu düşüncelerin, İslâm’a da yönelik olduğu algısına kapılmış; bundan dolayı İslam dinini eleştirmeye başlamışlardır. Din ve bilimin çeliştiği düşüncesi, İslam topraklarında çeşitli tarihi, sosyokültürel ve entelektüel durumlardan dolayı ortaya çıkmıştır. Batıdaki Aydınlanma döneminde kilise ile bilim adamları arasında yaşanan çatışmaların, birçok Müslüman aydın ve düşünür tarafından da takip edilmesi ve oluşan yanlış algılar, Batı'nın bilimsel üstünlüğü, bazı Müslüman toplumların, bu başarıların Batı'nın seküler yaklaşımından kaynaklandığı düşüncesi, İslam Dininin de Bilimle çatıştığı düşüncesine zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan bu durumda en büyük sorun ise, İslâmiyet ile Hristiyanlığın aynı kefeye konması olmuştur. Oysa İslam Dini Kur’ân’da geçen ayetlerle, doğru bilgiye ulaşmayı, aklı kullanmayı ve düşünmeyi pek çok kez emreder. Aklı kullanmamanın cehennem cezasına sebep olacağına dair haber verir.³¹¹ Kur’ân’daki birçok ayet, bizleri Evren’e ve onun yaratılışını araştırmaya yönlendirir. Yeryüzünde dolaşmamızı ve yaratılışın nasıl olduğuna bakmamızı emreder. Yine aynı ayette bilgiyi ortaya koymamızı ve onun verilerini kullanmamız emredilir.³¹² Evrenin incelenmesi olan bilimle Allah'ın ayetlerinden yola çıkarak ilk önce inanan insanlar ilgilenmelidir. İslam Medeniyetinin birçok bilgin yetiştirmesi, İslâm Dininin bilim ile çelişmediğinin ve çatışmadığının en büyük göstergesidir. İslam bilginleri, bilimle uğraştıkça dine yüz çeviren Batıda olduğu gibi pek

---

³⁰⁹ Emre Dorman, “Din-Bilim İlişkisi: Hangi Din? Hangi Bilim?”, *Artuklu Akademi Günleri Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ömer Bozkurt (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2016), 225.

³¹⁰ William Lane Craig, “Bilim ve Din Arasındaki İlişki Nedir?”, çev. Mehmet Malkoç, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/3 (2017), 745.

³¹¹ el-Mülk 67/10.

³¹² el-Ankebût 29/20.

çok bilginin aksine, Kur'ân'a yüz çevirmemişlerdir. Yine İslam bilginleri Batı bilginlerinin aksine dini, kendi araştırmalarına referans olarak görmüşlerdir.³¹³

Bu çerçevede bilimin önemini, üstünlüğünü ve güzelliğini vurgulamak için dini kötümeye, onu “ilerlemenin önündeki engel”, “beyinleri uyuşturan afyon” vb. türden sıfatlarla yaftalamanın, ne tarihle ne de toplumla bağdaşmadığı, gerçeklikten uzak sağduyulu olmayan, nesnellik ve bilimsellikten uzak olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴

İslam Mezhepler Tarihçisi Hasan Onat, din ve bilimin çatışmadığını tam aksine bunların birbirini destekler nitelikte olduklarını şu şekilde açıklar: “Bütün uygarlıkların temelinde din vardır; ekseninde ise bilim, kültür ve sanat. Toplumların mevcut din anlayışlarında ortaya çıkan köklü, sağlıklı gelişme ve değişimler, eğer sağlıklı ve etkin ise, daima yeni uygarlıkları tetikler. İnsanlığın muhtaç olduğu yeni uygarlık eğer Müslümanların eseri olacaksa, bunun yolu, din anlayışında ortaya çıkacak, muhtemel sağlıklı köklü değişikliklerden geçmektedir. Din alanında yenilenme, Müslümanların on dört asrı aşan bir zaman diliminde yarattıkları kültür ve uygarlık eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirilmeksizin gerçekleştirilemez. Kısaca, Müslümanların yarattıkları bilim, kültür ve sanatın doğru anlaşılabilmesi, bilime ve bilimsel yöntemlere bağlıdır.”

Araştırmada Din – Bilim ilişkisi ile ilgili sorular üç ana başlıkta toplanmıştır. Birinci madde olan, Evrenin yaratılışı ile ilgili sorular, Evren ve Evrenin Yaratılmışlığı Problemi konusunda paylaşılmıştır. İkinci madde olan, Hazreti Adem'in yaratılışı ve insanlığın çoğalması ile ilgili öğrencilerin sormuş oldukları sorularda en çok öğretmenlerin ‘sadece bir erkek ve kadından insanoğlunun nasıl bu kadar çeşitlilikle (ırk, renk, dil bakımından) çoğaldığı ve Hz.Adem'in çocuklarının birbiriyle evlenerek insanların çoğaldığı bilgisinin ahlaki bakımdan sorgulanması şeklinde olmuştur. Yine Hz. Adem'in hangi maddeden yaratıldığı (toprak veya çamur) ve Hz. Havva'nın Hz. Ademden sonra yaratılması ve Hz. Havva'nın Hz. Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmasıyla ilgili sorular sorulmuştur. Din – Bilim ilişkisinin üçüncü maddesi olan, Evrim ve Evrimin dindeki yeri ile ilgili sorular sorularda öğrenciler Evrim teorisinin din ile çelişip çelişmediği, Kur'ân-ı Kerimde evrim ile ilgili ayetlerin olup olmadığı yine Hz. Peygamberin hadislerinde evrimin yer alıp almadığı sorularını sormuşlardır. “Din evrimi kesin bir dille reddediyor mu?” ve “Evrime Allah'ı inkâr demek midir?” gibi sorularla evrimi araştırdıkları görülmüştür.

---

³¹³ Malkoç, “Gençleri Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, 256.

³¹⁴ Caner Taslaman-Enis Doko, *Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016), 89.

Mülakatta ‘Din – Bilim ilişkisi ile ilgili’ sorulara verilen cevaplar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Din -Bilim İlişkisi ile İlgili Öğrencilerin Öğretmenlerine Sormuş Olduğu Sorular

b) Hazreti Adem’in yaratılışı ve insanlığın çoğalması ile ilgili sorulan sorular:	Hız. Adem ve Hız. Havva nasıl meydana geldi? Hız. Adem hangi özden yaratıldı? Toprakdan mı yoksa çamurdan mı yaratıldı? İnsanoğlu sadece bir erkek ve bir diğiden mi yayıldı? Kardeş evliliğı haram değil mi? İnsanoğlu bu şekilde nasıl çoğalabilir? Allah’ın birden fazla insan yaratmaya gücü yetmez mi? Hız. Ademden önce insan var mıydı? İlk insanın erkek olması ve Hız. Havva’nın da ondan yaratılması doğru mu? Doğru ise Allah erkekleri mi önceliyor? Hız. Adem ilk peygamber mi? Hız. Adem cennetten kovuldu. Biz neden onun günahının bedelini ödüyoruz? Bütün insanlar Hız. Adem’in soyundan geliyorsa farklı renk, ırk ve dilden insanlar neden var? Bir insan (Hız. Adem) anne ve babası olmadan nasıl doğabilir? Hız. Ademle beraber insandan farklı türler mi yaratıldı? İlk yaratılan insanlar sadece iki kiğı miydi? Yoksa başka insanlarda var mıydı? İlk insan Adem midir? Adem ismi başka neyi ifade ediyor olabilir? Hız. Adem ilk olarak neden dünyaya değil de cennete gönderildi? Cennetten kovulmasaydı biz cennette mi yaşayacaktık? İlk yaratılan insanlar fiziksel olarak bizden çok mu farklıydı? Hız. Adem topraktan yaratıldıysa nasıl kan ve kemik haline dönüştü? Hız. Adem’e her şey öğretilmişse neden fosiller ilk insanların çok ilkel olduklarını konuşmayı dahi bilmeyen insanlar olduğunu gösteriyor?

Tablo 4 (Devamı). Din -Bilim İlişkisi ile İlgili Öğrencilerin Öğretmenlerine Sormuş Olduğu Sorular

c) Evrim ve Evrimin	Evrime var mı? Varsa Evrimin başlangıcı nasıl oldu?
dindeki yeri ile ilgili	Evrime teorisinin temelinde Allah'ı inkâr mı var?
sorulan sorular:	Kur'ân -ı Kerimde evrimle ilgili ayetler var mı?
	İnsanın maymundan evrimleştiği düşüncesi doğru mu? Evrimciler kitaplarında evrimi bu şekilde mi açıklıyor?
	İnsan Suresinin ilk ayetlerini evrimle bağdaştırabilir miyiz?
	Evrime varsa hala devam ediyor mu?
	Evrime varsa Hz. Adem nasıl yaratıldı? Yaratılış nasıl oldu?
	Maymundan evrildiğini savunan görüşe Kur'ân'dan aykırı bir delil var mı?
	Din evrimi kesin bir dille ret ediyor mu?
	Yoktan birdenbire yaratma var mıdır? Yoksa yaratılış kıssası yerine dönüşüm evrim ile mi insanlık ortaya çıkmıştır?
	Kur'ân'da geçen bazı ayetler bilimle neden çelişiyor? Din ile Bilim çelişiyor mu?
	Hz. Adem zamanındaki insanların fiziksel farklılıkları evrime delil olabilir mi?
	“Virüslerin değişime uğraması, maymun ve insanlar arası genetik benzerlik ve dinozor ve kuşlar arasındaki akrabalık doğrudur. O halde Evrim vardır.” demek, bizi dinsiz mi yapar?
	Hz. Muhammed'in evrimle ilgili hadisleri var mıdır?

3.5. Evren ve Evrenin Yaratılmışlığı Problemi

Evrende (kâinata) var olan canlılar doğar, büyür ve ölürler. Enerjinin, kuvvetin, zamanın ve maddenin yok olduğu bir durumda kâinatın doğumu gerçekleşir. Bu zaman günümüzden tahmini 14 milyar yıl önce büyük bir patlama ile gerçekleşmiştir. Sonuç olarak yokluktan varlık meydana gelmiştir.³¹⁵ Evrenin oluşumu hakkındaki düşüncelerin çoğu, ortaya çıkışını metafiziksel üstün güce ve zekâyâ sahip bir varlık ya da varlıklarla açıklamışlardır. Evrenin yaratılmasında aşkın varlığa işaret eden filozoflar: Platon, Aristo, Descartes, Leibniz, Kant, Locke, Berkeley gibi sistem sahibi olan filozoflardır. Değişik yaklaşım tarzlarına sahip olmalarına rağmen bu filozoflar aşkın gerçekliği âlemin kaynağı olarak görmüşlerdir. Evren

³¹⁵ Taşkın Tuna, *Ol Dedi Oldu / Big Bang'ın Nefes Kesen Öyküsü 1* (İstanbul: Şule Yayıncılık, 2019), 20.

“Tanrı’nın haricinde her şeydir.” Kelam ilmine göre ise evren: Allah’tan başka var olan şeylerin adıdır.³¹⁶

Evrenin ezeli değil fani olduğu ve başlangıcının ya da sonunun olup olmadığı hususunda yapılan asırlardır süregelen tartışmalar bulunmaktadır. 20. yy. gelindiğinde ise Big Bang teorisiyle birlikte bu tartışmalar netliğe ulaşmıştır. Evrenin genişleyen bir yapıya sahip olduğu, statik bir yapısının olmadığı ve belirli bir süre sonunda da yok olacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır.³¹⁷

Evrende uçsuz bucaksız galaksilerden tutun da mikroorganizmalara kadar yaratılan her şeyin yaratılma ve yok olma zamanı vardır.³¹⁸ Kur’ân-ı Kerim evrenin yaratılışını anlatan ayetlerde gökler ve yer kavramları kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerimde kâinatın yaratılışı Enbiyâ Sûresi’nde şu şekilde açıklanmaktadır: “İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hala inanamayacaklar mı?”³¹⁹ Enbiyâ Sûresi’nde yer alan bu ayeti müfessirlerden bir kısım göklerin ve yerin bir bütün olduklarını sonra farklı tabakalara ayırdıklarını, bir kısım müfessir ise gök ve yerin bir bütün iken ayırdığını ileri sürmüşlerdir.³²⁰ Buradaki farklılık gökler ve gök kavramından kaynaklanır. Yerin ve göğün birleşik iken ayrılması görüşünü savunanlara göre uzay boşluğu yoktur.³²¹ Yine bu görüşü savunanlara göre yeryüzünde dağ ve denizler; semada ise güneş, ay ve diğer gök cisimleri yoktu. Bunların hepsi sanki yoklukta birbirine benzer bir şeydiler.³²² Kısacası ilk başta kâinat bütün bir haldeydi. Kâinat, daha sonra parçalara ayrıldı ve gök cisimleri oluştu.³²³ Bu ayrılış bilim dünyasında Big Bang teorisi diye ifade edilmiştir.

---

³¹⁶ Tuncay Akgün, “Felsefî Düşüncede yaratma Problemi”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6 /11 (2012), 70.

³¹⁷ Yunus Kalkan, *Büyük Patlama ve Yaratılış (Big Bang Teorisinin Teistik Deliller Açısından Değeri)* (Ankara: Serencam Akademi Yayıncılık, 2019), 63; Stephen Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Barış Gönülşen (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014), 52.

³¹⁸ Cevat Babuna, *İşte Kur’ân-ı Kerim İşte Hikmetler Bilimden İmana* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2017), 81.

³¹⁹ Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), el-Enbiyâ 21/30.

³²⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envârut-tenzil ve esrârü’t-te’vîl)*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayıncılık, 2011), 3/79.

³²¹ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’l-ğavâmidü’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayıncılık, 2016), 4/426.

³²² Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîr-i kebîr Mefâtîhu’l-gayb*, çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Huzur Yayıncılık, 2008), 16/129.

³²³ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayıncılık, 2006), 3/675.

Big Bang; zamanın yaratılışı maddenin yani maddeyi oluşturan atomların ve atom altı küçücük evrenlerin de yaratılmasıdır.³²⁴ Kısaca Big Bang “kâinatın başlamasını ve zaman içerisinde gelişimini açıklayan modeldir.”³²⁵

Yine ayette yer alan ‘arz/yer’ kelimesi, madde olarak açıklayabileceğimiz atom altı parçacıklara, ‘semâ/gökler’ kelimesi de kuvvet, uzay veya boyut gibi fiziksel özelliklere topluca simgesel bir benzetme yapılmıştır.³²⁶ Kısacası semâ kavramı gökyüzü anlamıyla beraber maddesel nesne içinde kullanıldığı şeklinde de yorumlanmıştır. Her nesnenin kendine ait kütlesi, hacmi, şekli ve yoğunluğu yani kendi semâsı bulunmaktadır.³²⁷

Evrenin yaratılışı anında planck (patlama)zamanında yani fizikteki en kısa süreyi ifade eden 10-43 saniyede³²⁸ var olan kuvvetler bütündü ve birleşti. Sonra kademe kademe birbirlerinden ayrıldılar ve şu an var olan değerlere ulaştılar. Bu ayrılmanın sonucunda ise gezegen ve yıldızlar, element ve mineraller vb. oluştu. Akılların kavramakta zorlandığı, anlayamadığı o müthiş mucize gerçekleşti ve zamansızlıktan zamana, maddesizlikten maddeye, kuvvetsizlikten kuvvete kısacası yokluktan varlığa dönüşüm oluştu. Bilim ise bu yaratılışı, yani akılları felç eden bu olağanüstü mucizeyi Big Bang teorisi olarak isimlendirdi. Bilim insanları Big Bang teorisine, birbirlerinin ortaya koydukları buluşlarını kullanıp bir yenisini ekleyerek vardılar. Yerçekimi yasası ile Newton, $E = mc^2$ (E= enerji, m=kütle, c= ışık hızı) formülüyle Einstein,³²⁹ ışık ışınlarını kırmızıya doğru kaydığını gözlemlemesi ile de Hubble³³⁰ evrenin genişlediğini keşfetmiş ve diğer bütün buluşlarla 20. yüzyılda damgasını vurmuştur. Ancak henüz $t=0$ ile $t=10-43$ saniyeleri arasında bir bilgiye ulaşılamamıştır.³³¹ Evren küçücük bir tohumla gizlenmiştir. Minicik bir define olan bu tohumda, yüce yaratıcı olan Rabbimizin isimleri, sıfatları, fiilleri bulunmaktadır.³³²

---

³²⁴ Taşkın, Ol Dedi Oldu, 56; Cengiz Yalçın, Evren ve Yaratılış (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2012), 132.

³²⁵ Mahir E. Ocak, “Büyük Patlama Nedir?”, *Bilim ve Teknik Dergisi* 588 (Kasım 2016), 52.

³²⁶ Taşkın Tuna, *Noktanın Seyri Her Şey Bir Nokta İle Başlar* (İstanbul: Şule Yayıncılık, 2017), 97.

³²⁷ Tuna, *Noktanın Seyri*, 165.

³²⁸ Carl Sagan, *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2016), 72; Haluk Nurbaki, *Evrendeki Mucize* (İstanbul: Damla Yayıncılık, 2011), 99-103.

³²⁹ Brian Greene, *Saklı Gerçeklik Paralel Evrenler ve Kozmosun Derin Yasaları*, çev. S. Nalan Büyükkantarcıoğlu (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2011), 16-19.

³³⁰ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, 54; Celal Kırca, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayıncılık, 1981), 144.

³³¹ Ahmet Musaoğlu, *Kıyamet Nedir O kapıyı Çalan* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004), 30.

³³² Tuna, *Muhteşem Tasarım Rastlantı mı, Zorunluluk mu?* (İstanbul: Şule Yayıncılık, 2016), 72.

Araştırmada öğretmenlerle gerçekleştirilen mülakatlarda ise, ‘Din – Bilim ilişkisi’ ile ilgili öğrencilerin en çok, Evrenin yaratılışı ile ilgili soruları öğretmenlerine sormuş oldukları görülmüştür. Öğrencilerin daha çok “Evren neden yaratıldı?” sorusunu sordukları cevabı alınmıştır. Yine evrenin oluşumunda bilimin ortaya koyduğu veriler ile Kur’ân -ı Kerimde geçen evrenin yaratılması ile ilgili bilgilerin çelişip çelişmediğine dair soruların öğrenciler tarafından yöneltildiği belirtilmiştir. Bu soruları öğrenciler Kur’ân -ı Kerimde geçen ‘yedi kat gök’, ‘evrenin altı günde yaratılması’ ve “ol” emri ile her şeyin olması’ kavramlarını kullanarak yöneltmektedir. Öğrenciler evrenin yaratılmasında Kur’âni kavramlar diyebileceğimiz ‘yoktan yaratma’ ve ‘Allah’ın zatının sonsuzluğu’ gibi kavramları algılamakta zorlandıklarını belirterek sorular sormuşlardır.

Öğrencilerin öğretmenlerine ‘Evrenin yaratılışı ile ilgili sormuş oldukları soruları’ aşağıda verilen tabloda derlenmiştir.

Tablo 5. Evrenin Yaratılışı ile İlgili Sorulan Sorular

a) Evrenin yaratılışı ile ilgili sorulan sorular:	Evreni kim ve niçin yarattı? Evrenin yaratılış amacı nedir? Evren yoktan mı var oldu? Evren yaratılmadan önce ne vardı? Evrenden önce başka evrenler var mıydı? Allah evreni yaratırken önce neyi yarattı? Kur’ân’da evrenin yaratılmasını anlatan ayetlerle bugünkü pozitif ilimlerin evrenin yaratılmasıyla ilgili teorikleri arasında uyum var mı? Kur’ân daki yedi gök anlatımıyla bugünkü bilgiler uyuyor mu? Yedi kat gök var mı? Evren yaratıldı mı yoksa öncesiz miydi? Başlangıcı var mı? Evrenin bir sonu var mı? Varsa bize ne olacak? Evren neden altı günde yaratıldı? “ol” demeyle her şeyin o an olması gerekirken neden altı günde yaratıldı? Evren yaratılmamış olsaydı insanoğlu nasıl var olacaktı? Evren nasıl yoktan yaratılmıştır? Allah evreni ve bizi yaratmasıydı ne ile meşgul olurdu? Allah’ın bize ve evrene ihtiyacı yoksa neden yarattı? Her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın bir yaratıcısı var mı? Sonsuzluk kavramını ve Allah’ın sonsuzluğunu kavrayamıyorum. Evrenin birdenbire ve hiçbir şey yokken var edilmesi mümkün mü? Allah benzeri bir evren olmadan ve dahi hiçbir şey olmadan bu evreni nasıl yarattı? Yoktan yaratmayı kabul etmeyen insanlara nasıl cevap vermeliyim? Evrenin oluşumundaki büyük patlamanın dinde yeri var mı? Evren olmadan başka evren var mıydı? Evren yok olduktan sonra başka evren olacak mı? Her şey zaman içerisinde sebep sonuç ilişkisi içerisinde oluşuyorsa neden bir yaratıcının varlığına inanıyoruz? Allah evreni yarattıktan sonra neden dinlenmiştir?

3.6. Ecel

Ecel konusu da kaderle ilgili konulardandır. İnsan fiilleri ile ilgili olduğu görülmüş ve insanın rolünün ne olduğu araştırılmıştır. “Ecel sözlükte, belirlenmiş zaman ve süre anlamına gelir. Terim olarak, bütün canlılar için belirlenmiş hayat süresinin sonunu ifade eder. Yani ölüm anını.”³³³

Ecelle ilgili Kur’ân-ı Kerim’de, Allah’ın insanlar için bir yaşam süresi ve ölüm vakti tayin ettiği bildirilmiştir.³³⁴ Uzun ömür verilen insanların da kısa ömrü olanların da kesinlikle bir kitapta yazılı olduğu bildirilmiştir.³³⁵ İlâhî emirlere dikkat edenlerin tayin edilmiş ölüm vaktine kadar güzel bir şekilde yaşayacakları müjdelenmiştir.³³⁶ İlâhî emirlere dikkat etmeyenlerinde ecelleri gelinceye kadar cezalandırılmayacağı, ancak zamanı gelince bir an bile öne alınmayacağı veya ertelenmeyeceği belirtilmiştir.³³⁷ Bazı insanların yaşlanmadan öleceği, bazı insanların ise kendileri için belirlenen süreye kadar yaşayacakları anlatılmıştır.³³⁸ Toplumların da insanlar gibi ecellerinin bulunduğunu ve toplumların sonları gelince ecellerinin ne öne alınabileceğini ne de geriye bırakılabileceğini haber verir.³³⁹ Yine Ecel kavramı hadislerde, eceli gelmeyen hastaların şifa bulacağı bu sebeple hastalara dua edilmesi gerektiği bildirilir.³⁴⁰ Bir başka hadiste, insanların ecelinin önceden belirlendiğini bildirilir.³⁴¹ Hz. Peygamber’in diğer bir hadisinde, uzun ömürden Allah’a sığındığı ve kendisine yardımcı olan kişilere uzun ömürlü olmaları için dua ettiği yer alır. Yine Hz. Peygamber insanlara, akrabayı ziyaret edip onları gözetmelerini, komşulara güzel davranmalarını ve sadaka vermelerini tavsiye ederek böylece ömürlerini uzatabileceklerini bildirmiştir.³⁴²

---

³³³ Kılavuz, İslam Akaidi ve Kelama Giriş, 202.

³³⁴ el-En‘âm 6/2, 60.

³³⁵ Fâtır 35/11.

³³⁶ Hûd 11/3.

³³⁷ en-Nahl 16/61; el-Ankebût 29/53.

³³⁸ el-Mü‘min 40/67.

³³⁹ el-A‘râf 7/34; Yûnus 10/49; el-Hicr 15/5.

³⁴⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), I/239.

³⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, V/197; Tirmizî, “Tefsîr”, 2

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, III/156; VI/159; Buhârî, “Da‘avât”, 26, “Edeb”, 12; Müslim, “Birr”, 20.

Sahabenin Ecel görüşü; Eceli gelmeyen insanın herhangi bir şekilde ölmesi veya öldürülmesi mümkün değilken, eceli gelen insanında ölümden kurtulması mümkün değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ecel, Kader konusu kapsamında değerlendirilip, Kelam ekolleri tarafından da çokça tartışılmış bir konudur. Bu tartışmalarda öldürme fiili üzerinden değerlendirilmiştir. Örneğin; Mu'tezile mezhebine göre "öldürülen kimse öldürülmeseydi öldürülme vaktinde eceliyle ölecekti."³⁴³ Ehl-i Sünnet mensuplarından Mâtürîdîliğin görüşlerine göre öldürülen kişi eceliyle ölmüştür.³⁴⁴ O kişi için başka bir ecel yoktur. Bir diğer Ehl-i Sünnet ekolü Eş'arîliğe göre ise; "Ölen ve öldürülen kendi eceliyle ölmüş ve öldürülmüştür."³⁴⁵

Ecel konusunda tartışmaya sebep olan bir diğer konu da, ömrün artıp artmayacağı meselesidir. Hz. Peygamber, yukarıda da değinilen hadisler de olduğu gibi sadaka vermenin veya yakınları ziyaret etmenin ömrü uzatacağını bildirmiştir. Etrafındaki insanlara uzun ömürlü olmaları için dua etmiştir. Bu hadisleri Ehl-i Sünnet kelimcileri, insanları güzel davranışlara teşvik etmek olabileceği şeklinde yorumlamışlardır. Ömrün artmasını ise, acı, sıkıntı ve kederden uzak yaşamak olarak değerlendirmişlerdir.

Bir diğer Ecel tartışma konusu ise En'am 2. Ayetteki "O sizi çamurdan yarattı, sonra bir ecel belirledi. Kendi katında da belirli bir ecel vardır. Sonra (buna rağmen) siz şüphe ediyorsunuz. İki ecel : "ecel-i kaza" ve "ecel-i müsemma" mevzusudur. Kelam Âlimleri bu ecelleri, ecel-i kazâ; tek tek kişilerin ölümü ve ecel-i müsemma Âlemin ölümü yani kıyamet olarak açıklamışlardır.

Allah'ın mutlak ilmice insanın kaç yıl yaşayacağı, nasıl, ne zaman ve nerede öleceği malumdur. İnsanın ömrü bu ilmin dışında gerçekleşmez, uzamaz veya kısalmaz. Ecel, insanın ölüm zamanıdır.³⁴⁶ İnsan için Allah Teâla tarafından değişmez bir ecel takdir edildiğini söylemek mümkündür. Zira insanların sağlık kurallarına uyup uymamaları, sağlık alanında yeni gelişmelerin ortaya çıkması, kaza veya katil hadisesiyle karşılaşılıp karşılaşılmayacağı hususu, ilâhî bilgi ve iradenin kapsamı dâhilindedir. İnsanlar ecellerini

---

³⁴³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 142-143.

³⁴⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber* (Kahire: 1955), 125.

³⁴⁵ Eş'arî, *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne* (Kahire: 1955), 12.

³⁴⁶ Ebû Bekr Bâkılânî, *et-Temhîd fî'r-red 'ale'l-mülhideti'l-Mu'aṭṭıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* (Kahire:1931), 333-334.

bilemediklerine göre ve nasıl, nerede ve ne zaman ölecekleri sadece Allah tarafından bilindiğine göre insanların önlemlerini almaları kulluk ödevlerinin bir gereğidir.³⁴⁷

Öğretmenlere ecel konusunda sorulan sorular ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Toplumda da hep akıllarda soru işaretleri oluşturan ecel ve kader ilişkisi soruları öğrenciler tarafından da sorulmaktadır. “Ölüm intihar, kaza, deprem gibi durumlarda da olsa kader midir?”, “Sadaka, dua ömrü uzatır mı?” gibi sorular sıkça sorulan sorular arasında yer almaktadır.

Tablo 6. Ecel ve Kader Arasındaki İlişki ile İlgili Sorulan Sorular

d) Ecel ve kader arasındaki ilişki ile ilgili sorulan sorular:	İnsanın eceli değişir mi?
	Ne zaman ve nerede öleceğim kaderim midir?
	Sadaka vermek ömrü uzatıp ecel vaktini değiştirir mi?
	Allah bizi seviyorsa neden öldürüyor?
	Neden hepimiz farklı şekillerde ölüyoruz.
	Öldükten sonra dirileceksek neden ölüyoruz?
	Bazı insanların ömrü kısa bu haksızlık değil mi?
	Ömrü kısa olanların amelleri nasıl ölçülecek?
	Kaderde madem insanın iradesi var insanlar neden kendine bağlı olmayan sebeplerden vefat ediyorlar?
	Öleceğimiz zaman belliyse neden sağlığınıza dikkat edelim?
	İntihar, kaza, depremde ölüm vb. kader mi? Bu şekilde ölen insanlar nerde olursa olsun şartlar ne olursa olsun ölecekler miydi?
	Depremde ölen elli bin kişinin o gece ölmesi kaderleri miydi?
	Bir kişiyi öldüren eceli gelmiş birini mi öldürmüş oluyor? Bu yüzden sorumlu tutulmaması gerekmez mi?

³⁴⁷ Ahmet Akgüç “İnsan İradesi ve Sorumluluğunun Kategorik ve Zihinsel Varlık Temelleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/26 (2008), 252-270.

3.7. Ateizm

Ateizm kavramı, theos kelimesine a ön takısı almasıyla oluşur. Önüne aldığı bu takı ile aynı sosyal-asosyal, normal-anormal kavramlarındaki gibi bir olumsuzluk oluşur.³⁴⁸ Böylece theos kelimesi, nasıl sonuna eklenen izm ile Tanrı'ya inanma ve Tanrıçılık anlamları kazanıyorsa, a ön eki alan a-teizm ile de Tanrı'ya inanmama ve Tanrı'yı yok saymak anlamları kazanır. Ateist kavramı, Tanrı'yı yaşamına ve düşüncelerine almayan kişiye denir. Ateizm, Tanrı'nın var olduğunu kabul etmediği gibi her şeyi somut ifadelerden açıklar. Doğüstü aşkın bir varlığa hiçbir zaman başvurmaz. Teizmin ortaya koyduğu delilleri yeterli görmez ve Tanrı'nın varlığı düşüncesini yıkmaya çalışan deliller öne sürer.³⁴⁹ Ateizmde Tanrıyı ret, metafizik ve aşkın olan gerçekliği ret ile tamamlanır.³⁵⁰

Türkçede ateizm tanrıtanımazlık, inançsız ve inkârcı kavramları ile açıklanır. Ancak yaygın olarak yine ateizm kelimesi kullanılmıştır.³⁵¹ Sonuç olarak ise ateizm kelimesi zihnimizde bir resim şekillendirir. İslam coğrafyasına baktığımızda ise ateizm kelimesi yerine farklı kelimelerin kullanıldığı görülür. Bu kavramlar Arapçadır. Bu kavramlar: İlhad, mülhid ve dehr, dehriyyundur.³⁵² Bu kelimelerin ateizmi anlam bakımından tam karşılayıp karşılamadığı da tartışma konusudur. İslam düşüncesinde ateizm kavramı ithal bir düşünce olmasından ve yine İslam düşüncesinde tarihi ve düşünce bakımından bir altyapısı olmadığı için anlam bütünlüğünü tam karşılayacak bir kelime bulunamamıştır.³⁵³

Felsefenin başlangıcına kadar uzanan ateizm düşüncesinin tarihte birden fazla çeşidinden söz edebiliriz. Yunan filozofları kendi aralarında tanrıları inkâr etmiş olsalar bile Yunan halkı teistik bir sistem oluşturmadığı için Teizmin reddini ortaya koyabilecek bir ateizmden söz etmek mümkün değildir. Antik dönemin ateizmi ile Orta ve Yeniçağın teizmi arasında farklılıklar bulunur. Bugünkü anlamda da ortaya çıkan ateizm teistik inanış biçimlerine bağlıdır. Yani ateizm teizmden beslenmektedir.³⁵⁴

---

³⁴⁸ Mehmet Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (1981), 189.

³⁴⁹ İsmail Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 74.

³⁵⁰ Julian Baggini, *Ateizm*, çev. M. Barış Gümüşbaş (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2019), 12.

³⁵¹ Aydın Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı* (Ankara: DİB Yayınları, 2019); Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 17.

³⁵² Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*, 74.

³⁵³ Ferhat Akdemir, "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 350.

³⁵⁴ Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", 191-192.

Düşünce tarihinden itibaren teizm ve ateizm akımları arasında süregelen bir tartışma, Tanrı'nın varlığı problemidir. Nitekim bu probleme deizm ve agnostisizm düşünceleri net cevaplar verememiştir. Bu bakımdan Tanrı'nın varlığını kabulünden reddine göre teizm, deizm, agnostisizm ve ateizmi şeklinde sıralayabiliriz.³⁵⁵

Düşüncesi çok eskiye dayansa da ateizm günümüzde siyasi-sosyal ve entelektüel akımların etkisiyle modern çağda daha yaygınlaşmıştır ancak batılı toplumlarda daha çok benimsenir. Bu akımlar arasında deizmi, liberalizmi, hümanizmi, komünizmi, materyalizmi, pozitivizmi ve Yahudilik, Katoliklik ve İslâm karşıtlığı gibi akımları sayabiliriz.³⁵⁶

Her düşünce kendini benimseyenler tarafından farklı yorumlandığı gibi ateizm de birçok ateist tarafından değişik bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Bunun nedeni ise her insanın düşünce yapısı ve doğasının birbirinden farklı olmasıdır. Böylece farklı ateist düşüncelerin oluşması kaçınılmazdır. Bu bağlamda insan zihninde fitrattan kaynaklı bir Tanrı fikrinin yer almadığı bundan dolayı reddi gerekecek bir varlığın olmadığını savunan mutlak ateizm; akli bir gayret ile düşünerek ve tartışarak Tanrıyı reddeden teorik ateizm; hayatında Tanrı yokmuş gibi davranan söz ve fiilleriyle bu düşüncesini ortaya koyan ve Tanrısız bir dünyayı ve yaşamı isteyen pratik ateizm; Tanrı'nın var ve ya yok olmasını tartışmaya değer bulmayan bu tartışmalara ilgi göstermeyen, felsefi bir konu iken ateizmin politik bir kabul hal almasıyla ortaya çıkan ilgisizlerin ateizmi de diyebileceğimiz, ideolojik ateizm ortaya çıkan farklı ateist görüşlere örnektir.³⁵⁷

Ateizm ile ilgili öğrencilerin yönelttikleri soruları, Allah'ın varlığını sorgular nitelikteki sorulardır. Sorulan sorular içerisinde en dikkat çekici olan sorular ise: “Ateistlere Allah'ı nasıl anlatabilirim?”, “Ateist biri düşüncesinden vaz geçerse Allah onu af eder mi?” olmuştur. Öğretmenlerin bu başlık altında karşılaştıkları sorular tabloda yer almaktadır.

---

³⁵⁵ Sümeyra Turan, *Yeni Ateizm Christopher Hitchens Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2022), 13.

³⁵⁶ Eric Chalfant, “Atheism In Amerika”, *Oxford Research Encyclopedia of Religion* (Erişim 6 Ocak 2024)

³⁵⁷ Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 25-31.

Tablo 7. Ateizm ile İlgili Sorulan Sorular

a) Ateizm ile ilgili sorulan sorular:	Ateist diye kime denir?
	Allah gerçekten varsa neden görmüyoruz?
	Allah'ın varlığının işaretleri nedir?
	Ateist bir arkadaşa sahip olmak günah mı?
	Ateistler neden Allah'a inanmıyor?
	İnsanlar neden Allah'a inanmaz ve dinsiz olurlar?
	Ya gerçekten Allah yoksa.
	Allah varsa iyi olanı isteyip onu yaratmaz mı?
	Ateistlere Allah'ı nasıl anlatabilirim?
	Ateist biri düşüncesinden vaz geçerse Allah onu af eder mi?
	Her şey kendi kendine var olmuş olamaz mı?
	Ateistlerle münakaşa etmeli miyiz?
	İslam insanın inanca ihtiyacı olduğunu ve bunun fitratın bir parçası olduğunu savunur. Ancak bu ihtiyaç ateist kimselerde görülmez. Bu durumu nasıl açıklayabiliriz.
	Allah'a iman ediyorum ama bazen "acaba" sorusu aklıma geliyor. Bu vesvese imanıma zarar verir mi?

3.8. Deizm

Deizm, her döneminde mensubu olan fakat 17. yüzyıldan itibaren asıl savunucularını Avrupa'da bulan temelinde yaratma gücüne sahip bir Tanrıyı kabul eden, vahyi ve dolayısıyla da peygamberlik müessesini ret eden dinî-felsefî bir düşünce akımıdır.³⁵⁸ Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde de deizm, "vahy edilmiş her hangi bir dine bağlı olmadığı halde Tanrı'nın varlığını kabul ederek, Tanrı'nın âlemde gözlenen ve ortaya çıkan bilgi ve iyiliğinin bulunmadığına inanmak, irade, ilim gibi sıfatlarını reddetmek, âhireti hayatını ret etmek, özel bir dinin benimsediği -Tanrı'nın varlığı haricinde- bütün iman esaslarını inkâr etmek" anlamına gelir.³⁵⁹ İngiltere'de Edward Herbet tarafından ilk olarak savunulan deizm,

³⁵⁸ İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslâm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 41.

³⁵⁹ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim, 1 Mayıs 2024).

ilerleyen yıllarda Newton, Jean-Jacques Rousseau ve Thomas Paine gibi isimler tarafından da benimsenmiştir.³⁶⁰ Deizmin deyince akla gelen Christian Wolff'un yanı sıra, Almanya'daki kuramsal sentezini Din Felsefesi Üzerine Dersler'inde gerçekleştiren 17. yüzyılın ortalarından beri devam eden deist birikimin ismi Hegel'i de mutlaka hatırlamak gerekir.³⁶¹

Kalvinci ilahiyatçı Pierre Viret'in Instruction Chrestienne adlı çalışmasında Deizm kavramını ilk kez, teizm karşıt olarak yer verir. Pierre Viret deistleri de şu şekilde tanımlar: "Tanrı'nın yerin göğün yaratıcısı olduğuna inanan ama İsa Mesih'in öğretilerini reddedenler."³⁶²

Aydınlanma çağıyla beraber insanlar akla ve bilime önem vermeye başlamış sonuç olarak da dini inançlar sorgulanmış ve doğal din olgusu ortaya çıkmıştır. Orta çağda düşünürleri özellikle 17.yüzyılın ikinci yarısında 'doğal din' kavramını kullanmaya başlamışlardır. Bu kavramın yanı sıra Tanrının sahip olduğu bilgiyi doğal ve vahiyssel bilgi olarak sınıflandırmışlardır. Aynı düşünürler insanın tabiatı gereği sadece akıl ile Tanrı'nın varlığı ve evrenin yaratılmış olduğu bilgisine ulaşabileceğini; insanın Tanrı'ya karşı üzerine düşen görevlerinin farkına varabileceklerini kabul ederler. İnsanın bu bilgiler için vahye ihtiyacı yoktur. Çünkü insan bu bilgiye uygun şekilde yaratılmıştır.³⁶³

Deizmde teizmdeki gibi Tanrı ve kul ilişkisi sürekli iletişim halinde olmak değildir. İbadet, dua, tövbe gibi kavramlarda Tanrı varlık olarak değil etkin bir şekilde de evrenin içinde olmadığı için doğal olarak anlamsız olduğu ifade edilir.³⁶⁴ Deizmde ibadet anlayışı vardır ancak geleneksel ibadetten farklıdır. Deistlerin birçoğu Tanrı'ya ibadet edilmesi gerektiğini, erdemli bir hayat sürmenin ise en büyük ibadet olduğunu ifade ederler.³⁶⁵ İyilik yapmak ve kötülükten uzak durmak insanların mutlu yaşam sürmeleri için gereklidir. Bu durum hem toplumun huzuru için hem de Tanrıya güzellikler verdiği için teşekkür etmektir. İnsanoğlu

---

³⁶⁰ Coşkun, Ateizm ve İslâm, 43.

³⁶¹ Doğan Göçmen, "Deizme ve Deistlere Dair Bazı Temel Gözlemler", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 282 (2018), 1-10.

³⁶² A. W. Wood. "Kant'ın Deizmi", çev. Necmettin Tan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/1 (2011), 328.

³⁶³ Mümin Köktaş, "Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2017), 149.

³⁶⁴ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* (İstanbul: Şehir Yayınları, 2010), 266.

³⁶⁵ Vahdettin Başçı, 17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2002), 38.

hata ve kötülük yapabilen bir varlıktır. Hatasını fark edip doğruya yönelmesi kurtuluşa erebilmesi için gereklidir. Kurtuluşun tek yolu Herbert' a göre, erdemli yaşamak ve günahlara tövbe etmektir.³⁶⁶

Deizm, İslam'ın temel inanç esaslarıyla çatışırken aynı zamanda dini öğretilerinin pek çoğunu da kabul etmez. Tanrı'nın insanla olan ilişkisi konusunda da deizm inancı, Kur'ân - ı Kerim'deki bilgileri eleştirirken, akla uymayan konuları ret etmektedir. Kur'ân - ı Kerim'de Peygamber olarak bildirilen insanların akıllı kişiler olduğunu ve kendi çıkarları doğrultusunda dini kullandıklarını kabul etmişlerdir. Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa'nın göğe yükselmesi gibi Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen kıssaların ve diğer mucizelerin bilimle çatıştığını ileri sürüp imkân dâhilin de görmemişlerdir. Meleklerle imanın zorunlu olmadığını, sadece güzel ahlaklı yaşammanın ibadetler konusunda yeterli olacağını kabul etmişlerdir.³⁶⁷

Ülkemizde gençler arasında son yıllarda deizme ilginin arttığı tartışmaları yaşanmaktadır. Bu durumu açıklamak için deizm sekülerizm ilişkisi yanı sıra Z kuşağının özelliklerinin de göz önünde bulundurulması uygun olacaktır. Zira çağımızda yaşanan hızlı toplumsal değişimler ile ortaya çıkan kuşaklar arasında gözlenen farklılıklar bu bağlamda önemlidir. Sekülerleşme denilince akla bir toplumda belli bir zaman içerisinde dinin ve tüm doğaüstü öğretilerin bireyde ve toplumda önemi yitirmesi ve günlük hayatı şekillendirme etkilerinin azalması düşünülebilir.³⁶⁸

Öğretmenlerin deizm ile ilgili karşılaştıkları soruların ise peygamberlik mertebesini ve dini sorgulayan nitelikte oldukları görülmüştür. Bunun yanın sıra bir yaratıcıyı kabul etme ama dinin getirdiği sorumluluktan kaçma ile bağdaşa bilecek sorular sorulmaktadır. Öğretmenlerin karşılaştıkları sorulara tabloda yer verilmiştir.

---

³⁶⁶ Ülkü Taşkıran, *Lord Herbert Of Cherbury'nin Doğal Din Anlayışı ve Düşünce Boyutu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 78.

³⁶⁷ Emre Dorman, "Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepler", *Diyanet Aylık Dergi*, 320 (2017), 258.

³⁶⁸ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (İstanbul: Liberte Yayınları, 2019), 47.

Tablo 8. Deizm ile İlgili Sorulan Sorular

b) Deizm ile ilgili sorulan sorular:	Peygambere vahiy geldiğini ve yaratıcı ile konuştuğunu nereden biliyoruz? Allah'ın bu evreni yaratıp sonra müdahale etmemesi doğru olabilir mi? Çünkü kötülük var. Peygambere gerçekten ihtiyaç var mı? Deizme inanmak dinden çıkarır mı? Allah'ın benden bir şeyler yapmamı istemesi bana garip geliyor. Biz özgür varlıklar değil miyiz? Dinler insanları doğruya ulaştıracak evet ama kendi aralarında bile uzlaşma yok mezheplere bölünmüşler. Dine gerçekten ihtiyaç var mı? Neden kadın peygamber yok? Allah bu kadar insan içinden peygamberi nasıl seçiyor? Öldükten sonra dirileceksek neden ölüyoruz? Hem Allah'a inanıp hem sorumlu olmamak daha iyi değil mi? Allah bizim ibadetimize muhtaç mı? Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğunun ve hiçbir değişikliğe uğramadığının kanıtı var mı? Deistler bir Tanrıya inandıkları için cennete girebilecek mi? Allah neden diğer dinlerin ve kitapların bozulmasına izin vermiştir?

3.9. İlahi Adalet ve Âhiret

Arapça “ehr” kökünden ism-i fâil "son" anlamındaki âhir sözcüğünün müennesi olan âhiret kavramı, “evvel” kelimesinin mukabilidir.³⁶⁹ Âhiret terim olarak ise kendisinde ebediyen kalınacak olan (dâru'l-bekâ) ve ölüm sonrasında dirilmeye birlikte insanoğlu için kurulacak yerdir.³⁷⁰ Âhiret kavramını, “İsrafil (as.)'ın Sur'a üflemesiyle başlayıp Cennet'e gideceklerin Cennet'e; Cehennem'e gideceklerin ise Cehennem'e gidene kadar yaşanan haller” ve;

³⁶⁹ Ragıb El-İsfahânî, *Müfredât*, (İstanbul: Yarin yayınları, 2015), 68.

³⁷⁰ Ahmet Çapku, *İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd Düşüncesinde Âhiret*, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2009), 21.

“İsrafil (a.s.)'ın Sûr'a ikinci kez üflemesiyle insanların dirilmesinden sonra başlayan ebedi yaşam” farklı şeklinde açıklayan alimler vardır.³⁷¹

Kur'ân -ı Kerim'de İslâm'ın iman esasları içerisinde âhiret inancı önemle vurgulanmıştır. Örneğin Nisa suresi 136. ayette: Allah'a, Resulüne ve Kur'ân'a ve indirilen diğer kitaplara iman edilmesi emrinden sonra şöyle buyrulur: "Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır".³⁷² Yine Kur'ân -ı Kerim'de dünyanın geçiciliği ve aldatıcılığından bahsedilmesi, dünyanın değersiz olduğu manasına gelmemektedir. Önemli olan nokta, dünyanın çekiciliğine kapılıp taşkınlık göstermemek, sınırı aşan davranışlarda bulunulmamak ve insanın vereceği hesabı unutmadan bir yaşam sürmesidir.³⁷³ Kur'ân 'da 115 defa “el-hayat ed-dünya” terkihiyle birlikte kullanılan âhiret ve dünya kelimelerinin birlikte bulunması ve sayılarının birbirine yakın olması bize dünya ve âhiret dengesini kurmamız gerektiği mesajını vermektedir.³⁷⁴

İnsanın ölümünden sonra sonsuz bir yaşam sürmesi; âhirette mutluluğunu sağlamakta, kâinatın yaratıcısına hesap verme duygusu da toplumda yaşanan fenalıkları önlemektedir. Bu psikolojik tutum, kişiyi, davranışlarını denetlemeye zorlamaktadır.³⁷⁵ Âhirete olan iman bireyi daima doğru işler işlemeye, kötülüklerden uzaklaşmaya, dünyada olma amacını anlamlandırmaya, yanlış şeyleri terk ederek erdemli davranışlara, hak ve adalete uymaya, Allah'a hesap verme amacıyla O'nun koyduğu sınırları aşmamaya yönlendirir. Çünkü inanan insan, Allah'ın sınırını aşanların Cehennem azabının beklediğine³⁷⁶ inanmaktadır.

Araştırmada öğretmenlere ‘ilahi adalet ve âhiret’ ile ilgili sorulan soruların âhiret hayatının tüm aşamaları ile ilgili sorular olduğunu söyleyebiliriz. Berzah hayatının Kur'ân' da yer almaması, Kıyamet alâmetleri, dirilişin nasıl gerçekleşeceği, cennet ve cehennemle ilgili çok farklı soruların öğrencilerin zihinlerini meşgul ettiği görülmüştür. Ama en çok dikkat çeken soru muhakkak “Âhiret varsa delilleri nelerdir?” sorusudur. Buradan genç beynin inancını temellendirmek istediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Dikkat çeken bir soru grubu da

---

³⁷¹ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları,2022),342.

³⁷² En-Nisa, 4/136.

³⁷³ Fersahoğlu , *Kur'an'da Zihin Eğitimi* ,340.

³⁷⁴ Ramazan Altıntaş, “İslamî Anlayışa Göre “el-Hayâtü'd-Dünya” Kavramını Yorumlama Biçimleri”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII / 1 (2003),129-159.

³⁷⁵ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından ‘Ölüm Sonrası Hayat’ Kavramına Semantik Bir Yaklaşım”, , *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 161.

³⁷⁶ En-Nisa, 4/14.

İlahi adalet ve ceza- mükafat konusunda sorulan sorulardır. “Sonu olan bir hayat için ebediyyen cehennemde ceza görmek adaletli midir?” “Yaratılmadan önce bize sorulmadığı için ceza ve mükafat anlamsız değil midir?”. Sorularının sıklıkla sorulduğu görülmüştür. Bu konu başlığı altında verilen cevaplar tabloda yer almaktadır.

Tablo 9. İlahi Adalet ile İlgili Sorulan Sorular

a) Ahi Âhiret İnancı ve Âhiretin aşamaları ile ilgili sorulan sorular:	Cennet ve cehennem gerçekten var mı? Neden sadece Müslümanlar cennete gidiyor.? İnsanlara iyilik yapan Gayrimüslümler neden cennete gidemiyor? Âhirete inanmayan insanlarda ahlaklı ve düzgün bir hayat yaşayabiliyor. O halde Âhirete imana ne gerek var? Âhiret varsa delilleri nelerdir? Ölen insanlar bu dünyadaki insanları görebiliyor mu? Ölünce hemen cennete ya da cehenneme mi gideceğiz? Bütün insanlar nasıl bir yerde toplanacak ve o kadar insanın sorgusu nasıl olacak? Cennet ve cehennem şimdi yaratıldı mı? Berzah ve sırat neden Kur’ân -ı Kerimde yok? Hadislerin kayıt edilmesinde yanlışlık mı yapıldı? Cennete sürekli ve stabil bir şekilde mutluluk insan fitratına aykırı olmaz mı? Sonsuz mutluluk için insanlığımızı yitirmemiz mi gerekir? Cehennemde cezalar fiziki mi olacak? Öyleyse fiziğimizin tükendiği bir nokta muhakkak olmayacak mı? Kıyamet nasıl yaşanacak ve ne zaman olacak? Kıyametten müslümanlar da etkilenecek mi? Kabre konur konmaz hesap başlayacak mı? Kabir azabı varsa daha önce ölenler çok ceza görmüş olmaz mı? Kıyamet Alâmeti diye bir şey var mı? Âhiret hayatı bu dünyaya benziyor mu? Sevdiklerimizi Âhirette görebilecek miyiz? Cezasını çekip cehennemden çıkma var mı? Varsa çıkanlarda mühür mü olacak? İnsanlar tekrar diriltildiğinde nerde diriltilecekler? Hız. Adem ile son ölecek kişi arasında berzah aleminde zaman farkı nasıl olur?

Tablo 9 (Devamı). İlahi Adalet ile İlgili Sorulan Sorular

---

b) Mükafat ve ceza ile ilgili sorulan sorular:

İlahi Adalet neden bu dünyada tecelli etmiyor? Allah neden kötülük işleyenin cezasını hemen vermiyor?

Neden mükafat ve ceza ile sorumlu tutulduk, direkt mükafat verilemez miydi?

İnsanlar birbirinin sevap ve günahını üstlenir mi?

Allah bizi yarattıysa ve çok merhametliyse neden cehenneme gitmemize izin veriyor?

Gayrimüslüm olan biri insanlara iyi davranıyorsa ve ahlaklıysa bu kişinin ahiretteki durumu ne olur?

Sonu olan bir hayat için ebediyyen cehennemde ceza adaletli mi?

İnsanlar hem günah işleme özelliğinde yaratılıyor, hem de cehenneme atılıyor. Bu durum adaletli mi?

Her günah için ceza çekecek miyiz?

Cezamız bitince cennete gidebilecek miyiz? Cehenneme giren hiç af edilmeyecek mi?

İslam bilgisi tam olarak kendine ulaşmayan kişi af edilir mi?

Allah bazı insanların kalplerini mühürlediğini söylüyor, öyleyse neden onları cehennemde cezalandırıyor?

Mizan nasıl bir terazi? Günah ve sevaplar eşit olursa ne olacak?

Kul hakkı olanı Allah affetmeyecek mi?

Yaratılmadan önce bize sorulmadığı için ceza ve mükafat anlamsız değil mi?

Peygamberimiz bize nasıl şefaet edecek?

Yapılan her davranış kayıt altına mı alınıyor?

Kâfirler cenneti hiç görmeyecek mi?

Allah istediğini cennete istediğini cehenneme gönderebilirken ve bu bilgilere sahip olduğu halde bizi neden yarattı?

Sizce gençleri bu sorulara iten sebep ve sorunlar neler olabilir?

Son maddemiz, “Sizce gençleri bu sorulara iten sebep ve sorunlar neler olabilir?” sorusuna pek çok öğretmenimiz: “Sosyal medya, arkadaş grubu, ailede gerekli dini eğitimin verilmemesi, çevre, ilgi çekme isteği popülarite.” cevabını vermiştir. Verilen diğer cevaplara baktığımızda ise aslında öğrencilerin neden yukarıdaki maddelere (sosyal medya, arkadaş grubu vb.) yöneldiğini görebiliyoruz. Mülakata katılan bir öğretmenin bu soruya cevabı şu

şekildedir: “Her şeyin ötesinde günümüz gençliği sorgulama yapan bir gençlik. Akılcı olmaları sebebiyle anlatılan bazı efsaneler kafalarına yatmayıp sorunun üzerine gittiklerini düşünüyorum. Tabi bunlarda sosyal medyanın, televizyonun internetin çok etki ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü gençler annelerine, babalarına sorduğu soruya cevap bulamayınca internete yöneliyorlar. Bunların dışında sosyal medyanın etkisi olan popülerleşme için de bazı dikkat çekici sorular sorabiliyorlar.” cevabını verdi. Yine bir diğer öğretmen: “Gençlerin dinle ilişkisini belirleyen noktalar düşünsel ve tepkisel nedenlerdir. Günümüz eğitim felsefesi, kültürel yapı, sosyal medya vb. sebeplerle gençler sorgulamaya daha açık. Onlar sorularını özgürce soruyor ve ikna edicilikten uzak yaklaşımları benimsemiyorlar. Kimi zaman da dindar olarak gördükleri kişilerin söz ve davranışları arasındaki uyumsuzlukları görünce, tepkisel bir psikolojiye kapılıyorlar. Tüm bu nedenlerle kimi gençlerde dini bilgiyi sorgulama, dine karşı umarsızlık, din karşıtlığı veya dini kurum ve sembollere ilişkin kayıtsızlık ortaya çıkabiliyor.” Bir diğer öğretmen cevap olarak: “Taklidi imandan kurtulup tahkiki imana erişmek gereklidir. Araştırmak, sorgulamak ve yaşamak dini yaşamın vazgeçilmezleridir. Gençlerin öncelikleri değişmiş, materyalizm ve sekülerizm sarmalında hayatlarını sürdürmek istemektedirler. Kendilerine çekici gelen şeyleri yapmakta ısrar etmektedirler. Hayatın sadece dünyevi düzlemde kaldığını düşünmektedirler. Pişmanlık ve tövbe duygusu zayıf kalmaktadır.” cevabını vermişlerdir.

Bu soruya verilen cevapları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sosyal medya, arkadaş grubu, ailede gerekli dini eğitimin verilmemesi, çevre, ilgi çekme isteği popülerite.
- Gençleri dinlerini iyi bir şekilde öğrenmeye teşvikte eksiklik.
- Taklidi İman dediğimiz çevreden alınan bilgilerin araştırılmadan benimsenmesi.
- Dini anlatan kişilerin hayatlarında dini uygulamaması.
- Sorgulama ve araştırma yapacakları kaynakları belirleyip iyi tespit edememeleri.
- Kur’ân -ı Kerim’i hayata aktaramamak, Kur’ân bilgisinden uzak olmak.
- Sorularına cevap verecek muhatap bulamamak.
- Gelenekle hesaplaşamamak, soru sormalarına engel olunması.
- Rivayet kültüründe birbiri ile çelişen aktarımların olması.
- Dünyevileşmenin ve rahat bir yaşamın insanları ölüm düşüncesinden uzaklaştırması ve bunun sonucunda insanların dini inanç ilkelerini ve değerlerini önemsememesi.

SONUÇ

Ergenlik dönemi dini bakımdan “dinî kabullerin sorgulanması ve şüphe” dönemi olarak isimlendirilebilir. Gençlerimiz ilk olarak ailesinden ve içine doğup büyüdüğü, belli kültür ve dini bilgilere sahip, çevresinden etkilenecek dini inancını şekillendirir. Gencin dini tutumlarının belirgin bir hale gelip şüphelerinin azalması ancak dini kabullerini sorgulaması sonrası gerçekleşecektir. Araştırmalar ortaya koymaktadır ki ortaöğretim öğrencileri birtakım şüpheler yaşamakta, inanç olgularını ve dini değerleri eleştirel biçimde sorgulamaktadırlar. Yaşının ve yaşadığı dönem gereği sorular sorup sorgulayan gence yapılabilecek en büyük hata ise geçiştirilme ve soru sorma eylemlerinin sorduğu kişi tarafından kınanması olacaktır. İnanç konularıyla ilgili akıllarını kurcalayan soru ve sorunlarını bilir kişi ve konunun uzmanı olarak gördükleri din eğitimcilerine yönelttiklerinde sorularına tatmin edici cevaplar alamamaları gençleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum karşısında gençler dine karşı umursamaz bir tavır almaya veya dinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamaktadırlar. Doğru bilgiye ulaşmanın birinci şartının soru sormak olduğu düşüncesiyle araştırmamızda orta öğretim öğretmenlerine, öğrencilerinin inançla ilgili ne gibi sorular yönelttiklerini sorduk ve mülakatlarda faydalı cevaplara ulaştık.

Öğretmenler öğrencilerinin sordukları soruların az ya da çok bilimle ilişkili olduklarını, bilimle dinin çelişip çelişmediğinin üzerinde durduklarını belirtmişlerdir. Örneğin; evrenin yaratılması, insanın yaratılması, evrenin yok olması, kıyamet gibi konularda bilimsel bilgilerinin üzerine dini bilgilerle desteklemek istediklerine dikkat çekmişlerdir. Öğretmenlerin inançla ilgili en çok karşılaştıkları soruların bir diğeri de kader konusu ve insanın sorumluluğu konusu olmuştur. Öğretmenler öğrencilerin belki eksik verilen dini bilgi belki de seküler dünyanın dinin sorumluluğundan uzaklaşma düşüncesiyle yanlış kader inancını destekler sorular sorduklarını belirtmişlerdir.

Elliden fazla öğretmenle gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda, öğrencilerin öğretmenlere sordukları soruların benzer sorular olduğu ve bütün öğrencilerin aklına takılan soruların sanki öğrencilerin tek bir kaynaktan duydukları sorular oldukları görülmüştür. Mülakatlarda Proje, Anadolu Lisesi, Meslek Lisesi veya İmam-Hatip Lisesi olması fark etmeden öğretmenlerin genel itibarıyla hemen hemen aynı sorulara muhatap oldukları görülmüştür. Bu noktada öğretmenlerimiz sosyal medya faktörüne dikkat çekmişler ve öğrencilerinin

sosyal medyada karşılaştıkları aktif din karşıtı akımlardan bu akımların gençlerimizi etkileyen çeldirici soruları ve şüphecî yaklaşımlarından etkilendiklerini belirtmişlerdir. Dikkat çekici bir diğér durum ise öğrencilerin çok güncel ve tartışmalı bir konu olan farklı cinsel eğilimler konusunu kader inancı üzerinden sorular ile öğretmenlerine yöneltmeleri olmuştur. Yine öğrencilerin sosyal medyadan etkilenmeleri konusunda bazı öğretmenlerin belirttiğı bir konu çok dikkat çekici olmuştur. Öğretmenlerden birkaçı öğrencilerinin pandemi sürecinden sonra artık eskisi kadar onlara soru yöneltmediklerini belirtmişler ve bu durumun sebebinin pandemi sürecinde çok fazla ekrana bağılı kalan öğrencilerinin cevap aradığı soruları internet ortamında bulmasına bağlamışlardır.

Öğretmen anketlerinden elde edilen veriler, dini ve diğér konularda ailesi tarafından desteklenen öğrencilerin sosyal medyanın olumsuzluklarından daha az etkilendiklerini göstermektedir. Ailede dini eğitime dair bir temeli olmayan öğrencinin bu alana dair boşluğunu sosyal medyadaki bilgilerle doldurduğu görölmektedir.

Mülakatlarda karşımıza çıkan sonuçlardan biri, din eğitimcilerine büyük sorumluluk düştüğü şeklindedir. Din dersleri öğretmenlerinin, gençlerimizi etkilemeye çalışan akımlara karşı hazırlıklı olmak, gençlerin maruz kaldıkları konulara tatmin edici cevaplar vermek sorumluluğuna dikkat çekmişlerdir. Günümüz gençlerinin kendilerine din eğitimi veren kişinin dünyayla bağlantılı olmasını, belirli bir dünya görüşüne sahip olmasını ve görüşlerini mantıklı bir şekilde açıklamasını önemsediklerini belirtmişlerdir.

Öğretmenler zamanın, şartların ve değerlerin değişimine dikkat çekmişlerdir. Bu değişimi umursamamanın görmezden gelmenin ya da sadece olumsuz yönlerini görmenin yeterli tedbiri almamıza da engel olacağına değişimin sadece negatif yönlerine takılmadan, değişimi gençler ve bu dönem din eğitimi için pozitifeye dönüştürmek gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Günümüz gençlerinin dini inanç ve eylemlerinde aradıkları en önemli şeyin özgür bir tercih olduğu görölmektedir. Artık gençler dayatılan, taklit edilen, korku ile verilmeye çalışılan inanç eğitimini reddetmektedir. Sevdilerek, yapılan davranışların sebebi açıklanarak, tatmin edici açıklamalar yapılarak verilen inanç eğitimine açık oldukları görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Hatice. *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Adivar, Adnan. *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.
- Ahioglu E. Nihal-Lindberg. “Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim”. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi* 19, 1 (2011), 8-9.
- Ahmed Efendi, Beyazizade. *İşaratü'l-Meram min İbarati'l-İmam*. thk. Yusuf Abdürrezzak eş-Şafii. Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye li't-Türas, 2019.
- Ak, Kadir. *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Ak, Kadir. *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Akbudak, Kazım Karabekir. *Kur'ân'ın İnanç ve İnançsızlığa Bakışı: Psikolojik Bir Yaklaşım*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Akdemir, Ferhat. “Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 350.
- Akdemir, Ayşe Betül. “Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2020), 318-342.
- Akgüç, Ahmet. “İnsan İradesi ve Sorumluluğunun Kategorik ve Zihinsel Varlık Temelleri” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/26 (2008), 252-270.
- Akgül, Ali Erdem. *Popüler Kültür-Televizyon İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Akgün, Tuncay. “Felsefi Düşüncede yaratma Problemi”. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 /11 (2012), 70.
- Aksu, Ayşe Betül. *Medya, Çocuk ve Din Eğitimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Aktan, Coşkun Can. “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 40.

- Aktuna, Yıldırım. “Gençlik Döneminde Benlik ve Kimlik Gelişimi”, *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi*. Konya, 26-28 Ekim 1987.
- Aktuna, Yıldırım. “Gençlik Döneminde Benlik ve Kimlik Gelişimi”, *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi*. Konya, 26-28 Ekim 1987.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam* 1. çev. Dursun Hazer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Altıntaş Ramazan. “İslâmî Anlayışa Göre “El-Hayâtü'd-Dünya” Kavramını Yorumlama
- Ankay, Aydın. *Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1992.
- Apaydın, Halil. “Üniversite Öğrencilerinin Dînî Yasaklarla İlgili Tutumları”. *Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 219.
- Argyle, Michael –Hallahmi, Benjamin Beit. “Yaş ve Din”. çev. Abdurrahman Kurt. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 331.
- Armaner, Neda. “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), 215-220.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Armaner, Neda. *Psikopatolojide İlk Dinî Belirtiler*. Ankara: Demirtaş Yayınları, 1973.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. çev. Oktay Özel. Ankara: Pegasus Yayınları, 2017.
- Asutay, Hikmet. “Gençliğin Dili”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2001), 2.
- Atabek, Erdal. *Kuşatılmış Gençlik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989.
- Atay, Hüseyin. *Kur'ân'a Göre İman Esasları*. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*. İstanbul: Timaş, 2002.
- Aybey, Salih (ed.) vd. *Semavi Dinlerde Aile, Aile ve Modernite*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Ali Arslan. *İslâm İnançları ve Felsefesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964.
- Aydın, Ali Rıza. “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 215.
- Aydın, Mehmet. “Ateizm ve Çıkmazları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (1981), 189.
- Ayten, Ali- Anık Evrim. “Lgbt Bireylerde Dinî İnanç, Din ve Tanrı Tasavvuru, Dinî ve Manevî Başa Çıkma Süreci”. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14/2 (2014), 51.

- Ayyıldız, Erol. *Cep Lügati*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Babuna, Cevat. *İşte Kur'ân-ı Kerim İşte Hikmetler Bilimden İmana*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2017.
- Baggini, Julian. *Ateizm*. çev. M. Barış Gümüşbaş. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2019.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Uşûlü'd-dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bahadır, Abdulkerim. *Ergenlik Döneminde Dînî Şüphe ve Tereddütler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Bâkılânî, Ebû Bekr. *et-Temhîd fî'r-red 'ale'l-mülhideti'l-Mu'aṭṭıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*. Kahire: 1931.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. "Yunus Emre'nin Öğretisiyle Gençliğe Allah Bilinci Kazandırmak". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/47 (2021), 4.
- Başçı, Vahdettin. *17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Baykan, Erdal. *Âhiret İnancının Ortaöğretim Gençliği Üzerindeki Anlamı ve Etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Bayraklı, Bayraktar. *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 1999.
- Bayyığıt, Mehmet. *Üniversite Gençliğinin Dînî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Benes, F M. "Why Does Psychosis Develop During Adolescence And Early Adulthood?". *Curr Opin Psychiatry*, 16/3 (2003), 17-319.
- Beşirli, Hayati. *Gençlik Sosyolojisi Politik Toplumsallaşma ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envârut-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil)*. çev. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil Yayıncılık, 2011.
- Biçer, Ramazan- Silkin, Fatma. "Din-Bilim ilişkisi bağlamında Hüseyin el-Cisr'e göre yaratılış". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 103-129.
- Biçer, Ramazan. "İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri". *Ekev Akademi Dergisi* 8/18 (2010), 27.
- Biçimleri". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII / 1(2003),129-159.
- Bilgin, Beyza – Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

- Bilgin, Beyza. “Gençlik ve Din Eğitimi”. *MEB Din Öğretimi Dergisi* 10 (1988), 28.
- Bilgin, Vejdî .“Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003),193.
- Binbaşioğlu, Cavit *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Binbaşioğlu Yayınevi, 1975.
- Binbaşioğlu, Cavit. *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*. İstanbul: M.E. B. yayınları, 2000.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Kur’ân Davet Ediyor (Kur’ân’da İman Esasları)*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.
- Boylam Psikiyatri. “Soyut Düşünme”. Erişim: 10 Kasım 2023. <https://www.boylampsikiyatri.com/soyut-dusunme>
- Bozkurt, Ömer (ed.). “Din-Bilim İlişkisi: Hangi Din? Hangi Bilim?”, *Artuklu Akademi Günleri Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu Bildirileri*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, Esra. *Çırac ve Kalfa Gençlik Alt Kültür Grubu Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Ceylan, Yılmaz. *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Chalfant, Eric. “Atheism İn Amerika”. *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. Erişim 6 Ocak 2024. <https://oxfordre.com/religion/religion/display/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-420>
- Cole, Luella – Morgan, John J. B. *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001.
- Cole, Luella - Morgan, John J. *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*. çev. Belkıs Halim Vassaf. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.
- Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslâm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Craig, William Lane. “Bilim ve Din Arasındaki İlişki Nedir?”. çev: Mehmet Malkoç, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/3 (2017),745.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi,1999.
- Çapku, Ahmet. İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd Düşüncesinde Âhiret. İstanbul: Kayıhan Yayınları,2009.

- Çayır, Celal “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013).
- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname Dergisi* 27/2 (2014), 59-88.
- Çelebi, İlyas. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Çuhadaroglu, Fusun. “Bir Vaka Örneğiyle Ego ve Self Psikolojileri Yönünden Kimlik Gelişimi”, *İzmir 34. Ulusal Psikiyatri Kongresi ve Uluslararası Uydu Sempozyumu*, 29 Eylül/3 Ekim 1998.
- Davey, Lynn. “The Application of Case Study Evaluations”. çev. Tuba Gökçek. *Elementary Education Online* 8/2 (2009), 1-3.
- Demir, Orhan. *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Derman, Orhan. “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”. *Adolesan Sağlığı, II. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 2008.
- Doğan, Recai – Tosun, Cemal. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara, 2002,
- Doğan, Şahin. “Dinî Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/8 (2010), 116.
- Dorman, Emre. “Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepler”. *Diyanet Aylık Dergi* 320 (2017), 258.
- Düzgün, Şaban Ali. “İnsanın Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine”. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 322-342, 16.
- Ebû Zehre, M. *el-İmâm eş-Şâdık*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Ekşi, Aysel. “Adolesan Ruh Sağlığı ve Gelişimi”, *Ben Hasta Değilim, Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarının Psikososyal Yönü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1999.
- Ekşi, Aysel. *Çocuk, Genç, Ana Babalar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. M. Zihni Efendi. İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- el-Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *el-Lüma' fi'r-red alâ ehl-i'z-zeyg ve'l-bida'*. çev. Kılıç Aslan vd. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- en-Nadi, Fethi (ed.). *el-Fark beyne'l-firâk*. Kahire: Dâr-u Enes bin Malik, 2012.
- en-Nesefî, Ebü'l-Muin. *Bahru'l-keâm*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

- Ercins, Gülay. “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”. *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı 2* (2009), 490.
- Erdem, Hüsamettin. “Deizm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 9, 109-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Erdemci, Cemaleddin– Aygan, Fadıl (ed.). “Eş’arî Kelam Sisteminin Teolojik Temelleri Üzerine -Deizm Bağlamında Bir Tartışma” *Uluslararası İmam Eş’arî ve Eş’arîlik Sempozyumu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Eren, Selim. “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 152.
- Erikson, Erik H. *İnsanın 8 Evresi*. çev. Gonca Akkaya. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2014.
- Erjem, Yaşar- Çağlayandereli, Mustafa. “Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkileri”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30/1 (2016), 24.
- Ersan Özten. “Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç”. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri* (Van, 12-14 Mayıs 2017), ed. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 246.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. İstanbul: Liberte Yayınları, 2019.
- Erwin, Phil. *Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Eş’ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. thk. Abbas Sabbâğ Dirase. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994.
- eş-Şehristani, Muhammed. *el-Mile'l ve'n-nihal*. çev. Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- et-Tehanevi, Muhammed Ali. *Mevsuatu keşşâfu istilahati'l-funûn ve'l-ulûm*. çev. Mehmet Keskin. Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirun, ts.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur’ân’da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022.
- Ferşadoğlu, Saliha. *15-18 Yaş Lise Öğrencisi Kızların Dini Tutum ve Davranışları (Yalova Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Fırat, Erdoğan. *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1977.
- Florence Nightingale. “Ergenlik dönemi”. Erişim: 10 Kasım 2023. <https://www.florence.com.tr/ergenlik-donemi-hakkinda-her-sey>

- Gander Mary J. - Gardiner, Harry W. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. çev. Ali Dönmez. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Hikme fî mahlûkâtillâhi azze ve celle*. Mısır: 1903.
- Genç, Güneş. “Ergenlikte (puberte) Fizyolojik Değişiklikler”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 5 /2 (Mayıs 1989).
- Göçmen, Doğan. “Deizme ve Deistlere Dair Bazı Temel Gözlemler”. *Bilim ve Ütopya Dergisi* 282 (2018), 1-10.
- Gökmen, Rabia- Altaş, Nurullah. “Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler”. *Marmara Üniversitesi Araştırma Makaleleri* 6/1 (2022), 7-21.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1979.
- Gövsâ, İbrahim A. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınevi, 1998.
- Gözlükaya, Mehmet. *Lise Öğrencilerinde Anne-Baba Tutumlarının Dini Yönelime Etkisi (Denizli Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Gözütok, Şakir. “İbadet ve Eğitim İlişkisi”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 (2007), 189.
- Greene, Brian. *Saklı Gerçeklik Paralel Evrenler ve Kozmosun Derin Yasaları*. çev. S. Nalan Büyükkantarcioglu. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2011.
- Güleç, Cengiz vd. (ed.) “İnsan Gelişimi; Yaşam Boyu Gelişim”. *Psikiyatri Temel Kitabı I*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 1997.
- Güler, Özlem. “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133.
- Güllü, İsmail. *Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık- Kayseri Argıncık Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Güllüoğlu, Özlem. “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Popüler Kültür Ürünlerini Benimsetme ve Yayma İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Global Media Journal* 2/4 (2012), 65.
- Günay, Ünver. *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: 1992.
- Güzel, Fahri. *Ergenlik Dönemi Dînî Gelişiminde Dua*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Hamdi Gündoğar. “Deizm; Aklın Tanrılaştırılması ya da Sorumsuz Özgürlük”. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri* (Van, 12-14 Mayıs 2017). ed. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017): 29.
- Hawking, Stephen. *Zamanın Kısa Tarihi*. çev. Barış Gönülşen. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014.

- Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2001.
- Hick, John. *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*. çev. Mahmut Aydın. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2012.
- Hökelekli, Hayati (ed). *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi (İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lise Öğrencilerinin Davranışları Arasında Mukayeseli Bir Araştırma)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 35-52.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: T.D.V. Yayınları, 1993.
- Hökelekli, Hayati. *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983.
- Hume, David. *Dialogues Concerning Natural Religion*. London: Penguin Books, 1990.
- İsfahanî, Ebu Nuaym. *Hilyetü'l-Evliyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1988.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Darü'l-Hadis, 2003.
- İçmeli, Celalettin. “Gençlik Çağı Sorunları ve Hastalıkları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5-1(1991),281-296.
- İçmeli, Celalettin. “Gençlik Çağı Sorunları ve Hastalıkları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V-1,(1996),284.
- İçmeli, Celalettin. “Üniversite Gençliği: Fırat Üniversitesindeki Gençlerin Psiko-Sosyal Sorunları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35/2 (1996), 43-83.
- İnce, Abdullah. “Gençlik Döneminde Din, Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri”, 7. *Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri- Sakarya 2016*. İstanbul: Ensar Neşriyat, , 2016.
- İsfahani, Ragıb. *Müfredât*.İstanbul: Yarı yayınları, 2015.
- Jeammet, Philippe.“Ergenlik Sürecinde Hatanın Yeri”. çev. Talat Parman. *Defter Dergisi*, 40, (2000).
- Jersild, Arthur. *Gençlik Psikolojisi*. çev. İ. N. Özgür. İstanbul: Gün Matbaası, 1974.
- Kadı Abdulcabbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse- Mutezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kâdi Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Muhît fi't-teklîf*. Mısır: Dâru Mısır, 1965.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Türkiye’de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 23-24 Nisan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar*. Ankara: Evrim Yayınları, 1999.
- Kalfa, Nazlı Tutku. *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kalgı, Mehmet Emin. *Türk Gençliği 98 Suskun Kitle Büyüteç Altında*. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 1999.
- Kalkan, Yunus. *Büyük Patlama ve Yaratılış. (Big Bang Teorisinin Teistik Deliller Açısından Değeri)*. Ankara: Serencam Akademi Yayıncılık, 2019.
- Kara, Mustafa. *Gençlerle Gönül Gönüle*. İstanbul: Bursa İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği Yayınları, 2012.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karacoşkun, M. Doğan. “Dinî İnanç – Dinî Davranış İlişkisine Sosyo– Psikolojik Yaklaşımlar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 25.
- Karagöz, İsmail. *Aile ve Gençlik*. Ankara: TDV yayınları, 2006.
- Karaköse, Şaban. *Etkili Din Öğretimi*. İstanbul: TİDEF Yayınları, 2010.
- Karaman, Hüseyin. *Nurettin Topçu’da Ahlâk Felsefesi*. İstanbul. Dergâh Yay, 2000.
- Kârî, Ali. *Şerhu’l-fıkhi’l-ekber*. Kahire: 1955.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Dinsel Şüphe”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2005), 67-68.
- Kayıklık, Hasan. “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 46/1 (2005), 133.
- Kayıklık, Hasan. “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 152.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İsmail. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kılavuz, M. Akif. “Anne-Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 58.
- Kılavuz, M. Akif. *Müzakere*. İstanbul: Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-40 (2003).
- Kırca, Celal. *Kur’ân-ı Kerim ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayıncılık, 1981.

- Kırık, Ali Murat. “Televizyonun Gelişim Çağı Çocukları Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Ebeveynlerin Kontrol Sorunu”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/4 (2014), 190-91.
- Koç, Bozkurt. *Eğitimcilerde Dini Hayat*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Koç, Bozkurt. *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından ‘Ölüm Sonrası Hayat’ Kavramına Semantik Bir
- Koç, Mustafa. *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Korkut, Gülsüm. “Gençlerin ve Yaşlıların Yaşlılık Sürecine İlişkin Görüşleri: Karşılaştırılmalı Bir Çalışma”. *Journal of Awareness* 2 (2017), 565-584.
- Köktaş, Mümin. “Aydınlanma, Hıristiyanlık ve Deizm”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2017), 149.
- Köylü, Mustafa (ed.). “*Gençlik Dönemi Din Eğitimi*”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Köylü, Mustafa. “Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dini İnanç ve Tanrı Tasavvurları”. *Ekev Akademi Dergisi* 8/19 (2005), 20.
- Köylü, Mustafa. *Gençlik ve Barış Eğitimi İslami Bir Yaklaşım, Gençlik Dönemi ve Eğitimi -Tartışmalı İlmi Toplantı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Kula, M. Naci. *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001.
- Kula, M. Naci. *Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1993.
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”. *Diyanet Dergisi*, 233 (2010), 8-12.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Saḥiḥi Müslim*. çev. Ahmet Davutoğlu. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1985.
- Küçükcan, Talip. “Avrupa’daki Türk Toplumunun Kimlik Arayışı”. *Diyanet Aylık Dergi* 2 (1994), 45-48.
- Levinson, Daniel J. *The Season’s of A Man’s World*. New York: Ballantine, 1978.
- Louis Guittard, “Gençlerde Dinî Gelişim”, çev. Ömer Özyılmaz, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 229.
- Lüküslü, Demet. – Yücel, Hakan. *Gençlik Halleri: 2000’li Yıllar Türkiye’inde Genç Olmak*. Ankara: Efil Yayınları, 2013.

- Makdisi, Kemaleddin Muhammed b. Muhammed İbn Ebi Şerif. *el-Müsamere şerhü'l-müsayere fi'l-akaidi'l-münciyye fi'l-Ahire ve ma'ahu haşiye ala'l-müsayere*, thk. Mahmud Ömer Dimyati. Beyrut: Darül Kitabil İlmiyye, 2020.
- Malkoç, Mehmet. “Gençleri Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019), 263.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed. *Kitabü't-Tevhid*. thk. Fethullah Huleyf. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1982.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Gençlik, Değerler ve Din, Küreselleşme Ahlâk ve Değerler* ed: Yurdagül Mehmedoğlu-Ali Ulvi Mehmedoğlu. İstanbul: Litera Yayınları, 2006, 264.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004, 90.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- Mesnevî-1 Serif 1. cilt. pdf. 45. Beyit. Erişim:26 Ağustos 2024. https://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_1.cilt.pdf
- Michael Argyle ve Benjamin Beit –Hallahmi. *Yaş ve Din*. çev. Abdurrahman Kurt, UÜİFD, 4/4 (1992), 331.
- Morgan CT. *Psikolojiye Giriş*. çev. Sirel Karakaş. Ankara: Eğitim Kitabevi, 1995.
- Mualla, Selçuk. “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu, Gençlik Dönemi ve Eğitimi”, *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000. 334.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Kasd ve'r-Rücû' ilallah*. thk. Abdülkâdir Ahmed Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Muhâsibî, Hâris. *Mâiyyetü'l-akl ve fehmü'l-Kur'ân*. thk. Huseyin el-Kuvvetli. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1971.
- Musaoğlu, Ahmet. *Kıyamet Nedir O kapıyı Çalan*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Mustafa, Köylü (ed.). “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Nirun, Nihat. *Aile ve Kültür*. Ankara: AKM Yayınları, 1994.
- Nurbaki, Haluk. *Evrendeki Mucize*. İstanbul: Damla Yayıncılık, 2011.
- Ocak, Mahir E. “Büyük Patlama Nedir?”. *Bilim ve Teknik Dergisi* 588 (2016), 52.
- Onat, Hasan. “Bilim, Bilimsel Yöntem ve İslam/ İlahiyat Bilimlerinde (Ulumu Diniyye) Yöntem Sorunu”. Erişim:31 Temmuz 2024.
- Osman, Abdülkerim (ed.). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010.

- Özarslan, Selim. “Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (1999), 179-192.
- Özbay, Ekrem. *Ergenlikte Allah ve Din İnancı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Özbay, Haluk - Öztürk Emine. *Cep Üniversitesi –Gençlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası. 1970.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Özdemir, Metin. *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Furkan Yayınları, 2014.
- Özdemir, Şuayip - Kavak, Rahime. “Kur’ân ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri”. *Turkish Studies* 9/2 (2014), 1215-1226.
- Öztürk, Hüseyin. “Ergenlerde Din Duygusu ve Allah İnancının Boyutları”. *M.E.B. Din Öğretimi Dergisi*, 32 (1992), 48.
- Patton DD, Harris JR. *Ergenlik Gelişimi ve Tarama*. çev. Mustafa Mümtaz Mazıcıoğlu. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 2007.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Perşembe, Erkan. “Genç-Âile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dînin Fonksiyonel Rolü Üzerine”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/7 (1999), 10.
- Râzî, Fahrüddîn. *Tefsir-i Kebir*. 19. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Rice, Philip F. *The Adolescent, Ally and Bacon Inc*. Toronto: 2004.
- Sabuni, Ebu Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr. *el-Bidâye fi usûli'd-din*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 2018.
- Sagan, Carl. *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim*. çev. Reşit Aşçıoğlu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2016.
- Sakaoğlu, Saim. *Atatürk ve Gençlik*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid-li't-tüllâb*. İstanbul: Bahar Yayınları, 2000.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Dinî Eğitiminde Dinî Motifler*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Soysaldı, H. Mehmet. *Günümüz Gençlerin İnancı Problemleri, Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Sönmez, Vecihi (ed.) vb. “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri (Van, 12-14 Mayıs 2017)”. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

- Şahin, Adem. *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dînî Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Şahin, Deniz – Güvenç, G. Berkem. “Ergenlerde Aile Algısı ve Benlik Algısı”. *Türk Psikoloji Dergisi* 21/38 (1996), 22-32.
- Şemin, Refia Uğurel. *Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Şemin, Refia. *Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Şimşek, İsmail. *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Şimşek, M. Şerif vd. *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Konya: Adım Matbaacılık, 2014.
- Taberistânî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Huzur Yayıncılık, 2008.
- Taftazânî, Sadeddin. *Şerhu'l-Akaid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Tanrıverdi, Hasan. “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 98.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 149.
- Taslaman, Caner - Doko, Enis. *Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.
- Taşkıran, Ülkü. *Lord Herbert of Cherbury'nin Doğal Din Anlayışı ve Düşünce Boyutu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Tavukçuğlu, Mustafa. “Avrupalı Türk Gençlerinin Kültürel Kimlik Problemleri”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi -Tartışmalı İlmi Toplantı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. “Avrupalı Türk Gençlerinin Kültürel Kimlik Problemlerinden Din Olgusu Üzerine Düşünceler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/29 (1999), 30-43.
- Taylan, Necip. *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2010.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. çev. Dost Körpe. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Tokur, Behlül. “Gaye-Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 150.
- Topaloğlu, Aydın. *Çağdaş İngiliz Felsefesinde Ateizm Problemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

- Topaloğlu, Aydın. *Teizm & Ateizm Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Topaloğlu, Bekir. “Allah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/allah>
- Topaloğlu, Bekir. *İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992.
- Topuz, İlhan. *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Topuz, İlhan. *Üniversite Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Davranışlar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Tuna, Taşkın. *Muhteşem Tasarım Rastlantı mı, Zorunluluk mu?*. İstanbul: Şule Yayıncılık, 2016.
- Tuna, Taşkın. *Noktanın Seyri Her Şey Bir Nokta ile Başlar*. İstanbul: Şule Yayıncılık, 2017.
- Tuna, Taşkın. *Ol Dedi Oldu Big Bang'ın Nefes Kesen Öyküsü I*. İstanbul: Şule Yayıncılık, 2019.
- Tuncer, Aydın. *Dinî İnanç Gelişimi Açısından Köy ve Şehir Çocuklarının Karşılaştırılması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Turan, Sümeyra. *Yeni Ateizm: Christopher Hitchens Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2022.
- Türk Dil Kurumu. “Genç ne demek?”. Erişim: 05 Temmuz 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulu, Mustafa. *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanış ve Davranışları (Erciyes Üniversitesi Örneği)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Usal, Alparslan- Kuşluvan, Zeynep. *Davranış Bilimleri Sosyal Psikoloji*. İzmir: Barış Yayınları, 2000.
- Uslu, Ferit. *Felsefi Açından İmânı Temellendirme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Varış, Fatma. *Ergenin Gelişimi*. İstanbul: Özgü Yayınevi, 1963.
- Vergote, Antoine. “Çocukta Din”. çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 316.
- Vergote, Antoine. “Ergenlikte Din.” çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 583.
- Wood. W. “Kant'ın Deizmi”. çev. Necmettin Tan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 328.
- Yaklaşım”. *Ekev Akademi Dergisi* 3/1(2001),161.

- Yalçın, Cengiz. *Evren ve Yaratılış*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2012.
- Yaman, Havva- Erdoğan, Yavuz. “İnternet Kullanımının Türkçeye Etkileri: Nitel Bir Araştırma”. *Journal of Language and Linguistic Studies* 3/2 (2007), 237-249.
- Yapıcı, Asım. “Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi: Bir Model Denemesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Din Psikolojisi Özel Sayısı (2016), 83-113.
- Yapıcı, Asım. “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”. *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2020), 2-4.
- Yasa, Metin. *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde İnançın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 30 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kader>
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Yavuzer, Haluk. *Gençleri Anlamak*. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.
- Yeşilyaprak, Binnur. “Üniversiteye Devam Eden ve Etmeyen Bir Grup Gencin Psikolojik Belirtiler Açısından Değerlendirilmesi”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2/18 (2002), 35.
- Yıldız, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Yıldız, Nezahat. *Ergenlik Çağında Din Eğitimi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı / Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2019.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2000.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Yılı Konferansları, Gençler ve Yetişkinler: Kuşaklar Çatışması*. Ankara: T. C. B. A. A. Yayınları, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el- Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. çev. Muhammed Coşkun vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayıncılık, 2016.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı: Seda SOLMAZ		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Doç. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

İmza